

Programme Structure

Year/ Sem	Level/ Sem	Stage		SEM	TECHNICAL	ED	Other Cr.
I	I/1	Mathematics (MATH)	4	English (ENGL)	4	Physical Science (PHYS) (14 Cr)	-
		Mathematical Methods (MATHS)	4	Mathematical Methods in Physics (MATHS)	4		
		Mathematical Methods of Statistics in Physics (MATHS)	4	Mathematical Methods (L2) (MATHS)	4		
		Mathematical Methods - Special (MATHS)	4				
	I/2	Mathematical Methods of Mechanics (MATHS)	4	Mathematical Methods of Electricity (MATHS)	4	Physical Science (PHYS) (14 Cr)	-
		Mathematical Methods of Optics (MATHS)	4	Mathematical Methods of Magnetism (MATHS)	4		
		Mathematical Methods of Waves (MATHS)	4	Mathematical Methods of Relativity (MATHS)	4		
		Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4				
Cumm. Cr. Parts Two (MATHS)		16		8		4	4
Electronics Engineering (14 Cr) - 1st Year (1st Sem) - 1st Year (2nd Sem) - 1st Year (3rd Sem) - 1st Year (4th Sem)							
II	II/1	Mathematical Methods of Mechanics (MATHS)	4	Mathematical Methods of Electricity (MATHS)	4	Physical Science (PHYS) (14 Cr)	-
		Mathematical Methods of Waves (MATHS)	4	Mathematical Methods of Magnetism (MATHS)	4		
		Mathematical Methods of Optics (MATHS)	4	Mathematical Methods of Relativity (MATHS)	4		
		Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4				
	II/2	Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4	Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4	Physical Science (PHYS) (14 Cr)	-
		Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4	Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4		
		Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4	Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4		
		Mathematical Methods of Special and General Relativity (MATHS)	4				
Cumm. Cr. Parts Two (MATHS)		16		8		4	4
1st Year (4th Sem) - 2nd Year (1st Sem) - 2nd Year (2nd Sem) - 2nd Year (3rd Sem)							

* Knowledge for Year One : Semester Certificate, Certificate in Credit, Cert. Cr. I, Two-Year Certificate, Diploma, Two-Year Honors, B.V. Degree etc.

V153: M.Sc. (Physics)**SLM Completion Status**

SN	Course Code & Name	SLM Completion Status
1	PHY301: Classical Mechanics	Completed & Uploaded on website
2	PHY302: Electronic Devices	Completed & Uploaded on website
3	PHY303: Mathematical Methods In Physics	Completed & Uploaded on website
4	PHY304: Physics I- Practical	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	PHY506: Experimental Techniques In Physics	Completed & Uploaded on website
7	PHY307: Physics of LASERs	Completed & Uploaded on website
8	PHY309: Atomic And Molecular Physics	Completed & Uploaded on website
9	PHY310: Electrodynamics	Completed & Uploaded on website
10	PHY311: Quantum Mechanics- I	Completed & Uploaded on website
11	PHY312: Physics II - Practical (Computational Methods using 'C' program)	Completed & Uploaded on website
12	PHY315: Fundamentals Of Materials Science	Completed & Uploaded on website
13	PHY316: Medical Physics	Completed & Uploaded on website
14	PHY601: Statistical Mechanics	Completed & Uploaded on website
15	PHY602: Condensed Matter Physics	Completed & Uploaded on website
16	PHY603: Quantum Mechanics- II	Completed & Uploaded on website
17	PHY604: Physics- III- Practical	Completed & Uploaded on website
18	PHY606: Physics Of Thin Film	Completed & Uploaded on website
19	PHY607 : Astronomy and Astrophysics	Completed & Uploaded on website
20	PHY608: Energy Studies	Completed & Uploaded on website
21	PHY609: Nuclear And Particle Physics	Completed & Uploaded on website
22	PHY610: Electronic Instrumentation	Completed & Uploaded on website
23	PHY611: Physics IV- Practical	Completed & Uploaded on website
24	PHY613: Physics Of Nano Materials	Completed & Uploaded on website
25	PHY614: General Relativity & Cosmology	Completed & Uploaded on website
26	PHY615: Energy From Waste	In process will be made available soon

Link for SLM:https://drive.google.com/drive/folders/1m-6l*Fe-aX52CisDZVfsMwbejH2AU8tA

PROGRAMME STRUCTURE

Year B.Sc. (Chemistry) (new Pattern) as per NEP 2020

Year (S.S. No.)	Level	Sem	Major Courses			EM	OJY/TP	E P	Cr No. Cr.
			Mandatory	CR	Elective				
I	S.S.	I	CH150101: Organic Chemistry (C)	4	CH150102: Physical Methods in Chemistry (C) CH150103: Polymer Chemistry (C) CH150104: Inorganic Chemistry (C)	4	RES001: Research Methodology (T) & CR		00
			CH150102: Physical Chemistry (C)	4					
			CH150103: Polymer Chemistry (C)	4					
			CH150104: Inorganic Chemistry (C)	4					
			CH150105: Lab Activities - 00 CH150106, CH150107 & CH150108	4					
		II	CH150201: Analytical Chemistry (C)	4	CH150202: Analytical Chemistry (C) CH150203: Chemical Mathematics & Biochemistry (C)	4	CH150204: OJY (4 CR) CH150205: TP (4 CR)		00
			CH150202: Analytical Chemistry (C)	4					
			CH150203: Chemical Mathematics & Biochemistry (C)	4					
			CH150204: OJY (4 CR)	4					
			CH150205: TP (4 CR)	4					
Exam. Cr. Per Year Per Diploma			00	0	0	0	0	04	
Full option Post Graduate Diploma (PGDIP) - CH1504 (20 Credits) after Three Year B.Sc Degree									

Year in PG	Level	Sem	Major Courses				MH / TP	RP	Total Cr.
			Mandatory	CR	Elective	CR			
II	6.5	III	CH2001: Organic Reaction Mechanisms (T)	4	CH2002: Green Chemistry (T)	4	-	CH2003: Research Project (4 CR)	20
			CH2004: Photochemistry (T)	4	CH2005: Dyes & Heterocycles (T)				
			CH2006: Advanced Synthetic Methods (T)	6	CH2008: Electrochemistry (T)				
			CH2007: Lab Activities on CH2004, CH2005 & CH2006 (P)	4					
		IV	CH2009: Advanced Organic Chemistry (T)	4	CH2010: Natural Products (T)	4	-	CH2011: Research Project (6 CR)	
			CH2012: Advanced Organic Spectroscopy (T)	4	CH2013: Inorganic Organic Chemistry (T)				
CH2014: Lab Activities on CH2009 & CH2012 (P)	4		CH2015: Pharmaceutical Chemistry (T)						
Cure, Cr. Post 2 Years PG Degree			24	20	4	4	20	20	
6 Years: 4 Semester PG Degree in Chemistry (20 credits) after Three Year UG Degree									

V154: M.Sc. (Chemistry) SLM Completion Status

SN	Course Code & Name	Completion Status
Semester 1		
1	CHE501: Inorganic Chemistry-I	Completed & Uploaded on website
2	CHE502: Physical Chemistry-I	Completed & Uploaded on website
3	CHE503: Organic Chemistry-I	Completed & Uploaded on website
4	CHE504: Lab Activities on CHE501, CHE502 & CHE503	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	CHE506: Physical Methods in Physical Chemistry	Completed & Uploaded on website
7	CHE507: Polymer Chemistry	Completed & Uploaded on website
Semester 2		
8	CHE509: Inorganic Chemistry-II	Completed & Uploaded on website
9	CHE510: Physical Chemistry-II	Completed & Uploaded on website
10	CHE511: Organic Chemistry-II	Completed & Uploaded on website
11	CHE512: Lab Activities on CHE 509, CHE 510 & CHE 511	In process will be made available soon
12	CHE515: Analytical Chemistry	Completed & Uploaded on website
13	CHE516: Chemical Mathematics & Biostatistics	Completed & Uploaded on website
Semester 3		
14	CHE601: Organic Reaction Mechanism	Completed & Uploaded on website
15	CHE602: Stereochemistry	Completed & Uploaded on website
16	CHE603: Advanced Synthetic Methods	Completed & Uploaded on website
17	CHE604: Lab Activities on CHE 601, CHE 602 & CHE 603	In process will be made available soon
18	CHE606: Green Chemistry	Completed & Uploaded on website
19	CHE607: Drugs and Heterocyclic	Completed & Uploaded on website
20	CHE608: Biotechnology	Completed & Uploaded on website
Semester 4		
21	CHE609: Advanced Organic Chemistry	Completed & Uploaded on website
22	CHE610: Advanced Organic Spectroscopy	Completed & Uploaded on website
23	CHE611: Lab Activities on CHE 609 & CHE 610	In process will be made available soon
24	CHE613: Natural Products	Completed & Uploaded on website
25	CHE614: Industrial Organic Chemistry	Completed & Uploaded on website
26	CHE615: Pharmaceuticals Chemistry	In process will be made available soon

Programme Structure

V155: M.Sc. Zoology (2023 Pattern) as per NEP 2020

Year (or Vt. Pt.)	Level/ Sem.	Major				EM	OBT/PT	HP	Coun. Cr.
		Mandatory (DSC)	CR	Elective (DSE)	CR				
I	6 th / Sem I	ZOO601: Microbiology (T)	4	ZOO601a: Development Biology (T)	4	RES601: Research Methodology (T) (4 Cr)			
		ZOO601b: Cell Biology (T)	4						
		ZOO602: Applied Zoology Part I (T)	7	OR					
		ZOO602: Lab on Microbiology, Cell Biology & Applied Zoology Part I (P)	4	ZOO602a: Entomology (T)					
	6 th / Sem II	ZOO603: Molecular Biology (T)	5	ZOO603a: Animal Biochemistry (T)	4				
		ZOO603b: Genetics (T)	4						
		ZOO603c: Applied Zoology Part II (T)	7	OR					
		ZOO603c: Lab on Molecular Biology, Genetics & Applied Zoology Part II (P)	4	ZOO603c: Toxicology (T)					
Cum. Cr. For 2 Years PG Diploma		28		8	4	4	-	64	
Self-option PG Diploma (44 Credits) after Three Year UG Degree Part 13-ZOO61: Post Graduate Diploma in Zoology									
II	6 th / Sem III	ZOO604: Immunology (T)	4	ZOO604a: Reproductive physiology (T)	4				
		ZOO604b: Bacteriology (T)	5	OR					
		ZOO604c: Biotechnology & Cell-culture (T)	5	ZOO604c: Vertebrates (T)					
		ZOO604c: Lab on Immunology & Bacteriology and Biochemistry & Conservation (P)	4	OR					
	6 th / Sem IV	ZOO605: Animal physiology (T)	4	ZOO605a: Comparative Animal Physiology (T)	4				
		ZOO605b: Ichthyology (T)	4	OR					
		ZOO605b: Lab on Animal Physiology & Ichthyology (P)	4	ZOO605b: Aquaculture (T)					
				OR					
Cum. Cr. For 2 Years PG Degree		34		16	4	4	40	64	
2 Year's 4 Sem. PG Degree (88 credits) after Three Year UG Degree									

Abbreviations: T- Theory Course; P- Practical course; CR- Credits; DSC- Mandatory Course; DSE- Elective Course; EM- Elective Mandatory; OBT/PT- Open Book Test/Project Work; HP- Home Project

V155: M.Sc. (Zoology)**SLM Completion Status**

SN	Course Code & Name	SLM Completion Status
Semester I		
1	ZOO501: Biochemistry	Completed & Uploaded on website
2	ZOO502: Cell Biology	Completed & Uploaded on website
3	ZOO503: Applied Zoology Part-I	Completed & Uploaded on website
4	ZOO504: Lab on Biochemistry, Cell Biology & Applied Zoology Part-I	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	ZOO506: Developmental Biology	Completed & Uploaded on website
7	ZOO507: Entomology	Completed & Uploaded on website
Semester II		
8	ZOO509: Molecular Biology	Completed & Uploaded on website
9	ZOO510: Genetics	Completed & Uploaded on website
10	ZOO511: Applied Zoology Part-II	Completed & Uploaded on website
11	ZOO512: Lab on Molecular Biology, Genetics & Applied Zoology Part-II	Completed & Uploaded on website
12	ZOO513: Animal Biotechnology	Completed & Uploaded on website
13	ZOO516: Toxicology	Completed & Uploaded on website
Semester III		
14	ZOO601: Immunology	Completed & Uploaded on website
15	ZOO602: Endocrinology	Completed & Uploaded on website
16	ZOO603: Biodiversity & Conservation	Completed & Uploaded on website
17	ZOO604: Lab on Immunology, Endocrinology and Biodiversity & Conservation	Completed & Uploaded on website
18	ZOO606: Reproductive Physiology	Completed & Uploaded on website
19	ZOO607: Vermiculture	Completed & Uploaded on website
20	ZOO608: Animal Behavior	Completed & Uploaded on website
Semester IV		
21	ZOO609: Animal Physiology	Completed & Uploaded on website
22	ZOO610: Ichthyology	Completed & Uploaded on website
23	ZOO611: Lab on Animal physiology & Ichthyology	Completed & Uploaded on website
24	ZOO612: Comparative Animal Physiology	Completed & Uploaded on website
25	ZOO614: Aquaculture	Completed & Uploaded on website
27	ZOO616: Parasitology	Completed & Uploaded on website

Link for SLM:

https://drive.google.com/drive/folders/1EEIGBx3kYymnGj6aoJ7eccAuDsXoXUn3?tid=0B451YjwT_acQRIVPSUQ4Q0trams

PROGRAMME STRUCTURE

V156: M.Sc. (BU/TAN) (2023 PATTERN) AS PER NEP 2020

Year (1-4)	Level	Se- m.	Major		Elective	CR	EN	O/T/PP	ED	Exam CR
			Standards	CR						
I	6.0	I	NOTYan: Elements of Sanskrit Vocabulary - I (T)	4	NOTYan: Applied Phonology (T)	4	KSH200 Research Methodology (T) & (C)			60
			NOTYan: Sanskrit Vocabulary - II (T)	4	NOTYan: Technical Terminology in Sanskrit (T) & (C)					
			NOTYan: Sanskrit Phonology - I (T)	4						
			NOTYan: Lab Activities on NOTYan, NOTYan & NOTYan (P)	4						
	II	NOTYan: Sanskrit Phonology - II (T)	4	NOTYan: Sanskrit and Sanskrit Phonology (T)	4	NOTYan: JY (C) & (T)				60
		NOTYan: Sanskrit Phonology - III (T)	4							
		NOTYan: Elements of Sanskrit Phonology - IV (T)	4	NOTYan: Sanskrit Phonology (T)						
		NOTYan: Lab Activities on NOTYan, NOTYan & NOTYan (P)	4							
Class, CR, Fee & Year PI Diploma			64		8		4	4		44
Year (1-4) PI Diploma (44CR) after Three Year CU Degree (100) & Post Graduate Diploma in Sanskrit										

Year in PG	Level	No. of	Major			EM	GAT/ EP	GP	Cred. Cr.
			Mandatory	CR	Elective				
II	UG	III	SOPT003: Concepts & Plant Anatomy (T)	4	SOPT001: Microbiology (T) OR	4		SOPT002: Genetics & Cell Bio (T)	88
			SOPT004: Advanced Plant Physiology (T)	4	SOPT005: Molecular and Plant Taxonomy (T)				
			SOPT006: Plant Systematics (T)	4	SOPT007: Bioremediation (T)				
		IV	SOPT008: Lab Activities on SOPT003, SOPT004 & SOPT005 (P)	4	SOPT009: Bioremediation: Biore- mediation (T)	4		SOPT010: Genetics & Cell Bio (P)	
			SOPT011: Biotechnology of Aquaculture (T)	4	SOPT012: Molecular and Biotechnology (T)				
			SOPT013: Seed Technology (T)	4	SOPT014: Molecular Technology (T)				
		SOPT015: Lab Activities on SOPT011 & SOPT013 (P)	4	SOPT016: Microbial Culture and Sterilization (T)					
Cred. Cr. For 2 Years PG Degree			34		10	4	4	24	88
2 Years 4 Semester PG Degree in Environmental Science (88 credits) after Three Year UG Degree									

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

V156: M.Sc. (Botany)**SLM Completion Status**

SN	Course Code & Name	SLM Completion Status
Semester I		
1	BOT501: Diversity of Non-vascular Plants-I	Completed & Uploaded on website
2	BOT 502: Diversity of Non-Vascular Plants-II	Completed & Uploaded on website
3	BOT 503: Diversity of Vascular Plants & Paleobotany-I	Completed & Uploaded on website
4	BOT 504: Lab Activities on BOT501, BOT502 & BOT503	Completed & Uploaded on website
5	RES505: Research Methodology	Completed & Uploaded on website
6	BOT 506: Applied Phycology	Completed & Uploaded on website
7	BOT 507: Tools and Techniques in plant Science	Completed & Uploaded on website
Semester II		
8	BOT 509: Plant Physiology	Completed & Uploaded on website
9	BOT 510: Herbal Wealth	Completed & Uploaded on website
10	BOT 511: Diversity of Vascular Plants and Paleobotany-II	Completed & Uploaded on website
11	BOT 512: Lab Activities on BOT509, BOT510 & BOT511	Completed & Uploaded on website
12	BOT 515: Biotechnology and Molecular Biology	Completed & Uploaded on website
13	BOT 516: Ecology and Phytogeography	Completed & Uploaded on website
Semester III		
14	BOT 601: Cytogenetics and Plant Breeding	Completed & Uploaded on website
15	BOT 602: Advanced Plant Physiology	Completed & Uploaded on website
16	BOT 603: Pharmacognosy	Completed & Uploaded on website
17	BOT 604: Lab Activities on BOT601, BOT602 & BOT603	Completed & Uploaded on website
18	BOT 606: Biostatistics	Completed & Uploaded on website
19	BOT 607: Mycology and Plant Pathology	Completed & Uploaded on website
20	BOT 608: Renewable Energy Studies	Completed & Uploaded on website
Semester IV		
21	BOT 609: Taxonomy of Angiosperms	Completed & Uploaded on website
22	BOT 610: Seed Technology	Completed & Uploaded on website
23	BOT 611: Lab Activities on BOT609 & BOT610	In process will be made available soon
24	BOT 613: Anatomy and Embryology	Completed & Uploaded on website
25	BOT 614: Hydroponic Technology	Completed & Uploaded on website
26	BOT 615: Medicinal Plants and their Applications	Completed & Uploaded on website

Link for SLM:

https://drive.google.com/drive/folders/1lw-4aikhPFET-1zzL9Q4JVOH5vIZOOd8?nid=0B451Yjw_acQR1VP5UQ4Q0trams

PROGRAMME STRUCTURE OF V151:M.Sc.(MATHEMATICS)(2023 PATTERN)

Year (D. No. No.)	Level/ Sem.	Major				Min	Total CP	EOP	Total CP
		Mathematics		Electives					
I	1 st Sem	MTH101: Real Analysis (T)	4	MTH102: Operations Research (T)	4	MTH103: Statistics I (T) (4 CP)		80	
		MTH104: Linear Algebra (T)	4	MTH105: Graphical Analysis (T)	4				
		MTH106: Probability (Discrete) (T)	4						
		MTH107: Probability (Continuous) (T)	4						
	2 nd Sem	MTH108: Calculus (T)	4	MTH109: Vector Calculus (T)	4	MTH110: MAT I (T) (4 CP) MTH111: STATISTICS II (T) (4 CP)		80	
		MTH112: Linear Algebra (T)	4	MTH113: Set Theory (T)	4				
		MTH114: Probability (Discrete) (T)	4						
		MTH115: Probability (Continuous) (T)	4						
Total CP (Not Taken CP) (Others)		16		8		4	4	80	
Note: (1) CP: Credit Point, (2) T: Theory, (3) P: Project, (4) EOP: End of Program, (5) MTH: Major, (6) Min: Minor, (7) Electives, (8) Mathematics									
II	3 rd Sem	MTH201: Real Analysis (T)	4	MTH202: Topology (T)	4			MTH203: Research Project (4 CP)	
		MTH204: Measure and Integration Theory (T)	4	MTH205: Differential Equations (T)	4				
		MTH206: Algebraic Topology (T)	4	MTH207: Group Theory (T)	4				
		MTH208: Algebraic Number Theory (T)	4						
	4 th Sem	MTH209: Real Analysis (T)	4	MTH210: Number Theory (T)	4			MTH211: Research Project (4 CP)	
		MTH212: Algebraic Number Theory (T)	4	MTH213: Algebraic Number Theory (T)	4				
		MTH214: Probability in Number Theory (T)	4	MTH215: Algebraic Number Theory (T)	4				
Total CP (Not Taken CP) (Others)		16		8		4	4	80	
Note: (1) CP: Credit Point, (2) T: Theory, (3) P: Project, (4) EOP: End of Program, (5) MTH: Major, (6) Min: Minor, (7) Electives, (8) Mathematics									

Abbreviations: T: Theory, Sem: Semester, Cap: Capstone Course, L: Lab, CP: Credit, Th: Thesis Course, P: Practical course, EOP: End of Program, P: Project Work

Sl.No	Course/Credit Points	SEM/Completion Status
1	MATH101: Real Analysis	Completed as per the
2	MATH202: Advanced Algebra	Completed as per the
3	MATH303: Ordinary Differential Equations	Completed as per the
4	MATH404: Programming in C and Scala	Completed as per the
5	MATH505: Research Methodology	Completed as per the
6	MATH606: Operations Research	Completed as per the
7	MATH707: Functional Analysis	Completed as per the
8	MATH808: Topology	Completed as per the
9	MATH909: Linear Algebra	Completed as per the
10	MATH1010: Bessel Differential Equations	Completed as per the
11	MATH102: Limits and Approximation in Topology	Completed as per the
12	MATH103: Groups Theory	Completed as per the
13	MATH104: Field Theory	Completed as per the
14	MATH105: Complex Analysis	Completed as per the
15	MATH106: Measure and Integration in Topology	Completed as per the
16	MATH107: Integral Equations	Completed as per the
17	MATH108: Mathematical Statistics & Combinatorics	Completed as per the
18	MATH109: Discrete Mathematics	Completed as per the
19	MATH110: Differential Geometry	Completed as per the
20	MATH111: Rings and Modules	Completed as per the
21	MATH112: Linear Algebra	Completed as per the
22	MATH113: Functional Analysis	Completed as per the
23	MATH114: Programming in Python	Completed as per the
24	MATH115: Group Theory	Completed as per the
25	MATH116: Rings and Ideals in Commutative Algebra	Completed as per the
26	MATH117: Algebraic Topology	Completed as per the

Table 1: SEM-1

पुनर्विद्यापीठ

पुनर्विद्यापीठ

पुनर्विद्यापीठ

पुनर्विद्यापीठ

पुनर्विद्यापीठ

EDU422

सी.एड.

समकालीन भारतीय समाज आणि शिक्षण

घटक १ : समकालीन भारतीय शिक्षण	१
घटक २ : भारतीय संविधानातील तरतुदी व शिक्षण	४५
घटक ३ : शिक्षणविकासक धोरणे, कायदे आणि तरतुदी	६१
घटक ४ : भारत सरकारच्या शिक्षणविकासक योजना	१०३
घटक ५ : भारतीय व पारंपारिक शिक्षणतंत्र आणि शिक्षण	१२७
घटक ६ : नवी तालीम	२०१

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलपुरु : प्रा. (डॉ.) ई. वावुनंदन

प्र. संचालक व संयोजक : डॉ. कविता साळुंके

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

संचालक, डॉ. कविता साळुंके, नाशिक	डॉ. संजीवनी बहुले, नाशिक	डॉ. इ. ना. जयराव, माजी प्राचार्य, सोलापूर
माजी संचालक, डॉ. अनंत जोशी, नाशिक	डॉ. शंभरताम कुटे, माजी प्राचार्य, अकोला	डॉ. पी. आर. नायकबाबू, प्राचार्य, जौगवाड
संचालक, डॉ. संजीव सोनवणे, पुणे	डॉ. ए. आर. राणे, प्राचार्य, जळगाव	डॉ. नीलिमा सरो, केरळपूर
प्राचार्य, डॉ. सीमा कुटे, मुंबई	डॉ. वैजयंता पाटील, संचालक, नांदेड	डॉ. रेखा टोपकर, माजी प्राचार्य, सांगली
प्राचार्य, डॉ. चंद्रकांत बोरोसे, नाशिक	डॉ. गजानन घुस्डाले, संचालक, अमरावती	डॉ. सुनीता मधारे, प्राचार्य, नालापूर
माजी संचालक, डॉ. पद्मिनी एम. कोरडपूर	डॉ. किशा सोडनी, माजी प्राचार्य, पुणे	डॉ. बनिता काळे, प्राचार्य, अकोला

शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके	प्राचार्य उर्मिला धूत	डॉ. संजीवनी बहुले
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र	राजकीय अन्वयक महाविद्यालय, रामगो	सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र
प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर	डॉ. सुरेश पाटील	डॉ. एस. एस. सोदुने
राजकीय अन्वयक महाविद्यालय, अकोला	संचालक, मुजबमान विभाग	सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र
डॉ. हेमंत राजगुरु	डॉ. डी. डी. पक्का	प्राचार्य डॉ. विजय जळगेकर
सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग	सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र	अन्वयक महाविद्यालय, मुंबई
प्रा. विजयकुमार पाईकराव	श्री. एस. व्ही. चौधरी	डॉ. जयदीप विश्व
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र	माजी संचालक, इगो, दिल्ली	संचालक, अतोय विज्ञान विद्याशास्त्र
प्राचार्य डॉ. चंद्रकांत बोरोसे	प्रा. नाथय पल्लजीकर	डॉ. विनया पाटील
अन्वयक महाविद्यालय, नाशिक	सहयोगी प्राध्यापक, सांगलीकराव विद्याशास्त्र	सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशास्त्र

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके	डॉ. संजीवनी बहुले	डॉ. विनया पाटील
प्र. संचालक, नाशिक	नाशिक	नाशिक
डॉ. बी. डी. बहुते	प्राचार्य, डॉ. संजीवनी मुळे	डॉ. के. एन. भांडारकर
प्राचार्य, अकोला	जौगवाड	माजी प्राचार्य, नालापूर
डॉ. ज्ञानी नायकबाबू	डॉ. चंद्रना चौधरी	डॉ. के. एस. चव्हाण
सांगली	जळगाव	नाशिक
डॉ. डी. डी. पक्का	डॉ. उमाकांत देसमुख	प्राचार्य डॉ. सुरेंद्रा रोडने
नाशिक	राणे	नांदेड
श्री. सचिन अशोक पोरे	प्रा. विजयकुमार पाईकराव	डॉ. एस. एस. सोदुने
नाशिक	नाशिक	नाशिक
	श्रीमती ज्योती आर. लष्करी	
	नाशिक	

लेखक समिती

डॉ. कमिता साठुंके
प्र. संचालक, नाशिक

डॉ. सीना कुटे
अध्यक्ष, मुंबई

डॉ. नीलिमा मोरे
अध्योक्त

डॉ. बी. एल. वाडके
माजी संचालक, नाशिक

डॉ. भूषण काडिले
अध्यक्ष, नाशिक

प्रा. विनयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती कल्पना साठुंके
नाशिक

डॉ. सचिन चव्हाण
मुंबई

डॉ. राकेस रामराजे
मुंबई

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

प्रा. आर. आर. रायचव्हाड
शरणी

डॉ. मधुसूक्त कोसलमे
मुंबई

डॉ. संजय डोकळे
जालना

डॉ. एस. एस. सोपुले
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. पुष्पा पाटील
नकाटु

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्रीमती ज्योती लक्ष्मी
नाशिक

श्रीमती मनीषा पाटील
नाशिक

डॉ. वे. श्री. देशे
मुंबई

डॉ. उज्वला महाफड
रवा

संपादन समिती (आशय, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अरुंधती जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशाळा विद्यारंजना
व.च.म.पु. विद्यपीठ, नाशिक

डॉ. कमिता साठुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशाळा विद्यारंजना
व.च.म.पु. विद्यपीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. जयदेव पाटव
दयवस्वायक, प्रवेनिर्मिती केंद्र
वसवेंलाल चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यपीठ, नाशिक

First Edition developed under DEC development grant.

© २०१८, वसवेंलाल चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यपीठ, नाशिक

प्रथम मुद्रण : प्रकाशन क्रमांक :

मुखपृष्ठ रेखाटन :

अक्षरमुद्रणी : राकेस कॉम्प्युटर, विपूर्वी चौक, सिडको, नाशिक - ८

मुद्रक :

प्रकाशक : डॉ. विनेश मोडें, कुलसचिव, वसवेंलाल चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यपीठ, नाशिक

यशवंतराव
चव्हाण
प्रतिष्ठान

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुक्ता विद्यापीठ

EDU 404

बी. एड. अधिष्ठान क्षेत्रासाठी

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : मूलभूत

लेखक : डॉ. कविता साबुंके

घटक १	: आतापर्यंतचे अध्यापन पद्धती : संकल्पना व स्वरूप	०१
घटक २	: शिक्षणशास्त्राचे स्वरूप व संरचना	१०
घटक ३	: अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व साठवणुस्तके यांचा अध्यापनास विचार	३१
घटक ४	: अध्यापन घटकाचे आरंभिकसंकेत	४२
घटक ५	: अध्यापनपूर्व आरंभिकसंकेत अभिप्रेती	५३
घटक ६	: अध्यापनशास्त्रीय शिक्षण	६१
घटक ७	: आत्मचरित्र आणि अध्यापन पद्धतीचे एकत्रीकरण	७५
घटक ८	: शालेयी प्रतिष्ठान	९१
घटक ९	: आतापर्यंतचे अध्यापन पद्धतीसंदर्भात मूल्यमापन	११८

प्रधानमन्त्राय सन्हाय महाराष्ट्र युक्त विद्यापीठ, नाशिक.

कुलगुरु : प्रा. (बॉ.) ई. वाघुवंदन

राज्य सल्लागार समिती

डॉ. बी.पी. बळवंते, कुलगुरु प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इ.च. बंधारा सोलापूर	डॉ. बी.एन. कुलकर्णी सोलापूर	डॉ. विठ्ठलराव पैतल पुणे
डॉ. जगत जोशी, सहायक प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी.एच. मळे औरंगाबाद	डॉ. एच.एन. देसाय मुंबई	डॉ. ज्यो. ज्यो. पोणे पुणे
डॉ. अ. पी. भातवाकर मुंबई	डॉ. उ. न. रामका मुंबई	डॉ. लक्ष्मण बाळगे नाशिक	डॉ. गंधर्वा बळवंते, संजयराव प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. व्ही.जी. पिडीप नाशिक	डॉ. विभावरी कावतळा नाशिक	डॉ. अश्विनी पोली प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डा. रामदास तिवारी प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम.जी. काळेकराने अभियांत्रकी	डॉ. कुमुदधाम अकोला	डॉ. वीरवर्धी माने, इराडक प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता लाडुके, अभियांत्रिकी प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम.एच. सोनवणे नाशिक		डॉ. हीरा देवले सोलापूर	डॉ. शोभा कुवटे सोलापूर

परामर्शदायक शिक्षक समिती

डॉ. जगत जोशी, सहायक प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्रा. कांकराज काटिंगे	डॉ. सतीश पावसनाथ	डी. विठ्ठलराव पाईकर
डॉ. अश्विनी जोशी प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सोनवडी बाने	डॉ. संजीवनी घडगे	सीमरी देवकिरी बटव
डॉ. पारसेट लाठी प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता लाडुके	सीमरी विक्का पाटील	सीमरी पारधी घालकर

लेखक

संपादक

अनुमोदन संचालक

डॉ. कविता लाडुके अभियांत्रिकी प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. जगत जोशी सहायक प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता लाडुके अभियांत्रिकी प.प.प. युक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	--	---

निर्मिती

श्री. अशोक वाडगे

महाराष्ट्र, इंजीनियरी केंद्र, बालासागर पन्नाळ महाराष्ट्र युक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

© २०२३, सर्वसंरक्षण संपादन महाराष्ट्र युक्त विद्यापीठ, नाशिक

□ मुद्रणालय: नाशिक □ मुद्रणालय: पुणे □ मुद्रणालय: मुंबई □ मुद्रणालय: सोलापूर □ मुद्रणालय: अकोला □ मुद्रणालय: औरंगाबाद □ मुद्रणालय: नाशिक

□ मुद्रण: श्री. अशोक वाडगे, श्री. विठ्ठलराव पैतल, श्री. विठ्ठलराव पैतल, श्री. विठ्ठलराव पैतल, श्री. विठ्ठलराव पैतल, श्री. विठ्ठलराव पैतल

□ मुद्रणालय: डॉ. विठ्ठलराव पैतल, महाराष्ट्र युक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

ISBN 978-81-98055-18-6

सत्यमेव जयते

सर्वजनता
सर्वज्ञ
सर्वज्ञान
मुक्त विद्यापीठ

EDU 406

डी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम
शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : हिंदी

लेखक : डॉ. पूजा वास्कर, के. डॉ. अनंद वास्कर, डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. रंजना मटकर, डॉ. सती गायकवाड

अध्याय 1 : हिंदी भाषा की संरचना	01
अध्याय 2 : हिंदी प्रथम भाषा और द्वितीय भाषा की पाठ्यपुस्तकें, पाठ्यक्रम एवं पाठ्यपुस्तक	15
अध्याय 3 : अध्यापनपूर्व आरंभिक अभिवृद्धि	43
अध्याय 4 : द्वितीय भाषा हिंदी पाठ्यक्रम का आशय-विस्तार	66
अध्याय 5 : द्वितीय भाषा हिंदी का अध्यापन सामग्री विस्तार एवं अध्यापन-नियोजन	71
अध्याय 6 : आशय एवं अध्यापन प्रणालियाँ, उपयुक्त प्रतियोगिता का एकात्मिकरण	104
अध्याय 7 : ध्यान के प्रवर्धन (प्रवर्धन)	127
अध्याय 8 : द्वितीय भाषा हिंदी के आशययुक्त अध्यापन पद्धतियों के संदर्भ में मूल्यांकन	144

यज्ञसंतराल चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलमुक्त : प्रा. ई. वासुदेव

नव्य सङ्ग्रहात समिती

डॉ. बी. पी. चव्हाणे, कुलमुक्त प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ए. ए. बरवाल सांगली	डॉ. एम. एम. वेम्बुळकर पुणे	डॉ. जे. जे. गोरे पुणे
डॉ. ज्ञान गोरी संजयलक्ष, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एच. पाटी औरंगाबाद	डॉ. जयशंकर काकडे नाशिक	डॉ. विनायक काकडे, कुलमुक्त संजयलक्ष व प्राचार्यिक संचालक विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. म. गो. बरतलकर पुणे	डॉ. जयवंत च. ल. बरतलकर मुंबई	डॉ. जयशंकर गोरे उपलक्ष, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. रामचंद्र विहारी, संजयलक्ष संजयलक्षान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. व्ही. विठ्ठल सांगली	डॉ. विनायकी काकडकर सांगली	डॉ. शंकाजी बाबडे उपलक्ष, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. शशिधर साठुगे अधिकार्यसंचालक, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. सी. रामदेवराजे अहमदाबाद	डॉ. सुब्रह्मण्य अहमदाबाद	डॉ. शंकाजी बाबडे उपलक्ष, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. शशिधर साठुगे अधिकार्यसंचालक, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. एम. चव्हाणे, नांदेड	डॉ. जयवंत जे. एम. कुलकर्णी सांगली	डॉ. श्रीधर केवडे, सांगली डॉ. विनायकाला केवडे, पुणे	डॉ. सुधाकर कुंभारे, धोळे

पारंपरागत विषयसंज्ञा समिती

डॉ. ज्ञान गोरी, उदयलक्ष	डॉ. शंकाजी बाबडे	डॉ. संतोषजी महाले	डॉ. डॉ. ज्ञान रामकर
डॉ. जयशंकर गोरी	डॉ. शशिधर साठुगे	डॉ. शंकाजी विहारी	डॉ. जयवंत काकडे, शिक्षणसंस्थान संजयलक्षान
डॉ. काशना जगदी	डॉ. शशी काकडकर	डॉ. विनायकाला काकडकर	महाराष्ट्र अहमदाबाद
डॉ. काशना जगदी	डॉ. शशी काकडकर	डॉ. शंकाजी बाबडे	अहमदाबाद

शिक्षणसंस्थान विद्यालयात, सांजयलक्षान चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संशोधन समिती

डॉ. तुषार काकर सांगली	डॉ. श्रीधर कांडे सांगली	डॉ. शशी काकडकर नाशिक	डॉ. शशी काकडकर अधिकार्यसंचालक, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. डॉ. ज्ञान रामकर अहमदाबाद	डॉ. विनायक काकडे नाशिक		

संशोधन समिती

डॉ. ज्ञान गोरी संजयलक्ष, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. डॉ. ज्ञान रामकर अहमदाबाद अधिकार्यसंचालक, शिक्षणसंस्थान अहमदाबाद, अहमदाबाद	डॉ. शंकाजी कुंभारे उपलक्ष	डॉ. शशिधर साठुगे अधिकार्यसंचालक, शिक्षणसंस्थान विद्यालयात प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	--	------------------------------	---

निर्देशिका

डॉ. ज्ञान रामकर

अधिकार्यसंचालक, अहमदाबाद केंद्र, प. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant

- 1) 1988, सांजयलक्ष चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
- पुणेसुद्धा विकास, डॉ. शशिधर कांडे
 मुंबईसुद्धा विकास, डॉ. जयशंकर गोरे
 उदयलक्ष अहमदाबाद, डॉ. ज्ञान रामकर
 अहमदाबाद, डॉ. जयशंकर गोरे
- पुणेसुद्धा विकास, डॉ. शशिधर कांडे
 मुंबईसुद्धा विकास, डॉ. जयशंकर गोरे
 उदयलक्ष अहमदाबाद, डॉ. ज्ञान रामकर
- पुणेसुद्धा विकास, डॉ. शशिधर कांडे
 मुंबईसुद्धा विकास, डॉ. जयशंकर गोरे
 उदयलक्ष अहमदाबाद, डॉ. ज्ञान रामकर

ISBN 978-81-8886-158-8

(K08) 466

महाराष्ट्र साहित्य अकादमी

संस्कृत विभाग

पुस्तक

संस्थापना

मुंबई विद्यापीठ

EDU 408

डी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : संस्कृत

लेखक : डॉ. सुधा भोसले, डॉ. शारदा धर्माधिकारी, श्रीमती निवेदिता सराव, श्रीमती विद्या बाग, श्रीमती मीना कुलकर्णी, श्री. रामन अभ्यंकर, श्री. बी. ए. कोळगे

घटक १ : संस्कृत विषयाचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २ : अन्वयसंग्रह, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके	०७
घटक ३ : अध्यापनपूर्व अक्षरपठन-अभिवृद्धी	२१
घटक ४ : संस्कृत विषयाचे आगम विस्तार	३१
घटक ५ : अध्यापनशास्त्रीय विस्तार	५१
घटक ६ : संस्कृत अध्यापन आणि अन्नद एकत्रचौकर	६३
घटक ७ : ज्ञानचवी प्रतिपादन	११३
घटक ८ : संस्कृत आगमयुक्त अध्यापनसंदर्भात मूल्यनपन विचार	१२०
घटक ९ : संस्कृत अध्यापनाचे व्यक्तिमत्व	१४४

सहकाराचा वाचको

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुख्य विद्यापीठ

3129m

EDU 411

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : गणित

लेखक : प्रा. वसंतराव जर्डिले, डॉ. के. एस. चव्हाण, डॉ. डी. आर. कुलकर्णी, प्रा. बी. डी. देसायडे, श्री. जी. आर. वानडे,
डॉ. लक्ष्मण इकीप, श्रीमती काशमी धारवण

घटक 1	: गणित अध्यापन विषयाचे स्वरूप व संरचना	01
घटक 2	: गणित विषयाचा अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुरावे	25
घटक 3	: शिक्षकाची अध्यापनपूर्व आरोग्यज्ञान अंगिकृती	35
घटक 4	: अध्यापन घटकाचे अर्थ व विश्लेषण	44
घटक 5	: गणितज्ञाचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण व नियोजन	82
घटक 6	: अध्यापन पद्धती व आहार यांचे एकत्रीकरण	93
घटक 7	: गणित विषयातील ज्ञानाची प्रतिक्रमा	113
घटक 8	: अध्यापन-अध्यापन बद्धतीच्या संदर्भात गणितज्ञाचे धोरण	131
घटक 9	: गणित शिक्षक : एक बहुमुखी	142

यज्ञयंत्रास्य चव्वाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नासिक

कुलसूक्त प्र. डॉ. ई. रामुबंद

सद्यः सङ्ग्रहात् संचितौ

डॉ. बी. बी. रामबंद, काली कुलसूक्त प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक	डॉ. ड. ज. रामबंद सोलापूर	डॉ. एम. एम. देवराज पुणे	डॉ. जी. जी. गोरद पुणे
डॉ. अमर बाली संस्कृत, शिक्षणसंस्था विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक	डॉ. टी. एम. पाटी अहमदनगर	डॉ. लक्ष्मण रामबंद नासिक	डॉ. गोरद बाली, रामबंद अहमदनगर व नासिक प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक
डॉ. अ. मो. रामबंद पुणे	डॉ. अशोक ड. ज. रामबंद मुंबई	डॉ. जयसिंग गोरद अहमदनगर, शिक्षणसंस्था विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक	डॉ. रामबंद गिरारी, रामबंद अहमदनगर विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक
डॉ. सु. ज्ञी गिरारी सोलापूर	डॉ. विद्यावती रामबंद सोलापूर	डॉ. श्रीकांती बाले अहमदनगर, शिक्षणसंस्था विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक	डॉ. बंकिम साठुगे अहमदनगर, शिक्षणसंस्था विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक
डॉ. एम. सी. साठुगे अहमदनगर	डॉ. सुकृष्णराज अहमदनगर	डॉ. श्रीकांती बाले, सोलापूर डॉ. निरंजनाक मेहता, पुणे	डॉ. सुधा कुडत, सोलापूर
डॉ. एम. एम. रामबंद, नासिक	डॉ. रामबंद सी. एम. कुलकर्णी सोलापूर		

प्रातःसत्रस्य शिक्षणस्य संचितौ

डॉ. अमर देवरी अहमदनगर	डॉ. श्रीकांती बाले	डॉ. श्रीकांती बाले	डॉ. ड. म. रामबंद
डॉ. अशोक गोरद	डॉ. बंकिम साठुगे	श्रीकांती विद्यालय नासिक	सोलापूर
डॉ. काशी बाले	डॉ. जयसिंग रामबंद	श्री. विद्यावती गोरद	दरभंद बंकिम अशोक रामकुंडल सोलापूर
डॉ. रामबंद बंकिम	श्रीकांती देवसिंधी बाले	श्रीकांती काली अहमदनगर	

शिक्षणसंस्था विद्यालय, अहमदनगर अहमदनगर मुक्त विद्यापीठ, नासिक

सोद्यन संचितौ

डॉ. अशोक बंकिम, नासिक	डॉ. बी. टी. देवराव, सोलापूर	श्रीकांती गोरद गोरद अहमदनगर, शिक्षणसंस्था विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक
डॉ. बी. एम. रामबंद, पुणे	डॉ. जी. जी. अमर बाली, सोलापूर	
डॉ. टी. अमर कुलकर्णी, नासिक	डॉ. अशोक देवरी	

संध्यासत्र संचितौ

डॉ. अमर बाली संस्कृत, शिक्षणसंस्था विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक	डॉ. ड. म. रामबंद सोलापूर, दरभंद बंकिम अशोक रामकुंडल, सोलापूर	डॉ. बंकिम साठुगे अहमदनगर, शिक्षणसंस्था विद्यालय प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक
---	--	---

निबन्धितौ

डॉ. अमर बाले
अहमदनगर, अहमदनगर देव, प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नासिक

First edition designed under DEC idem system print

© 2002, यज्ञयंत्रास्य चव्वाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नासिक

१) कुलसूक्त - अहमदनगर जिल्हा १) कुलसूक्त - अहमदनगर २) २००२

१) अहमदनगर जिल्हा १) अहमदनगर, नासिक १) २००२

२) मुद्रक : डॉ. अशोक बंकिम, डॉ. विद्यावती, ए. गोरद, नासिक, सोलापूर, नासिक - ५

३) प्रकाशक : डॉ. विद्यावती, कुलसूक्त, अहमदनगर अशोक बंकिम साठुगे मुक्त विद्यापीठ, नासिक - २२२ २२२

ISBN 978-81-8655-140-1

(BODU 411)

महाराष्ट्र साहित्य अकादमी

यसवंतराज
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुंबई विद्यापीठ

EDU 413

बी. एड. अधीक्षण अभ्यासक्रम
शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : अर्थशास्त्र

लेखक : डॉ. एम. सोमलंकरे, डॉ. पद्मेरा सेटकर, डॉ. निर्मला पान्खेरे, डॉ. कविता साळुंके, डॉ. दिलीप सेगळ,
श्री. एन. बी. घटीस

घटक १ :	अर्थशास्त्राचे स्वरूप व संरचना	01
घटक २ :	अर्थशास्त्र विषय अध्यापनात अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक यांचा विचार	१८
घटक ३ :	अर्थशास्त्र विषयातील अध्यापन घटकाचे आन्वय विश्लेषण	२५
घटक ४ :	अध्यापनपूर्व आरंभिक अभिवृद्धी	२९
घटक ५ :	अध्यापनातील शिक्षण	४८
घटक ६ :	उत्कृष्ट अध्यापन पद्धती विचार व आन्वय यांचे स्वतंत्रीकरण	९०
घटक ७ :	अर्थशास्त्र ज्ञानाची प्रतिलिप	१२०
घटक ८ :	अर्थशास्त्र विषयाचे आरंभिक पद्धतीसंदर्भात मूल्यमापन	१२८
घटक ९ :	आतंज्युक्त अध्यापन पद्धतीच्या संदर्भात अर्थशास्त्र विषयात अभ्यासपूर्व कार्यक्रम	१५२

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नागिक

कुलसुत : प्र. (डॉ.) पद्मिनीराव चावुते

नऊ यज्ञात्मक सचिवी

डॉ. सी. पी. भावने, पत्नी कुलसुत प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक	डॉ. इ. व. जगन्नाथ भोसले	डॉ. ए. ए. वेणुगुड भुंते	डॉ. सी. सी. शंभरे भुंते
डॉ. जना जेठी प्रशासक, विद्यापीठक विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक	डॉ. टी. ए. काणे भोसले	डॉ. राजाराम भावने भोसले	डॉ. योगेश चव्हेरे, संस्थापक अध्यक्ष व कार्यकारी सचिव विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक
डॉ. प्र. पी. बागचकर भुंते	प्रधानी प. ल. जगन्नाथ भुंते	डॉ. जगदिन जेठी प्रशासक, विद्यापीठक विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक	डॉ. रामचंद्र विठ्ठल, संस्थापक कार्यकारी विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक
डॉ. पु. पी. विठ्ठल भुंते	डॉ. विठ्ठली बागचकर भुंते	डॉ. योगेशी जेठे प्रशासक, विद्यापीठक विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक	डॉ. पद्मिनी चावुते अध्यक्ष, संस्थापक विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक
डॉ. ए. पी. लक्ष्मण भुंते	डॉ. पुस्तकदार भुंते	डॉ. योगेशी जेठे, योगेशु डॉ. विठ्ठलबाबू जेठे, पुणे	डॉ. सुश्रीका कुंभारे, भोसले
डॉ. ए. ए. भावने, शंभरे	प्रधानी पी. ए. कुलसुत भुंते		

पाठ्यालय विकासन सचिवी

डॉ. जयंत जेठी, संस्थापक	डॉ. योगेशी जेठे	डॉ. योगेशी जेठे	डॉ. योगेशी जेठे
डॉ. जगदिन जेठे	डॉ. बसिंत चावुते	योगेशी विद्यापीठक	प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक
डॉ. भावने जेठे	डॉ. राजाराम भावने	डॉ. विठ्ठलबाबू जेठे	
डॉ. काशंकर जेठे	योगेशी जेठे	योगेशी जेठे	

विद्यापीठक विद्यापीठक, कार्यकारी सचिव वरुण मुक्त विद्यापीठ, नागिक

निवृत्त सचिवी

डॉ. ए. भावने	डॉ. विठ्ठल जेठे	डॉ. बसिंत चावुते
डॉ. जयंत जेठे	डॉ. सी. पी. शंभरे	अध्यक्ष, संस्थापक विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक
डॉ. विठ्ठल जेठे		

संस्थापन सचिवी

डॉ. जना जेठी प्रशासक, विद्यापीठक विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक	प्र. पी. पी. भावने शंभरे जंभरे	डॉ. बसिंत चावुते अध्यक्ष, संस्थापक विद्यापीठक प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक
---	-----------------------------------	---

विनिर्वात

डॉ. भावने जेठे
प्रशासक, विनिर्वात केंद्र, प. च. र. मुक्त विद्यापीठ, नागिक

(दुर्घटित व निवृत्त सचिवी अद्ययावत प्रकाशन)

First edition developed under DEC development grant

- © 1992, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नागिक मुद्रण व अक्षरी सुलभता : वर्ष 1992 प्रकाशन इतर : 1992
 मुद्रण : डॉ. जयंत जेठे, नागिक प्रकाशन : डॉ. जयंत जेठे, नागिक
 मुद्रण : डॉ. जयंत जेठे, नागिक प्रकाशन : डॉ. जयंत जेठे, नागिक

ISBN 978-81-8025-145-X

(000)419

असतो मा सद्गमय

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU-414

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : हिशेबशास्त्र

लेखक : श्रीमती माधुरी कुल्कर्णी, श्री. एस. नाडगौडा, डॉ. अरविंद वेंलमकर, श्रीमती केजाप्पिनी कदम, डॉ. कल्याण सुगारे

घटक १ : विद्याशास्त्राचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २ : अध्यापनशास्त्र, पाठ्यक्रम आणि पाठ्यपुस्तक	१०
घटक ३ : अध्यापन घटकाचे अवयव विश्लेषण	१७
घटक ४ : अध्यापनपूर्व आस्थापना अभिक्रम	२८
घटक ५ : हिशेबशास्त्र विषयाचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण	३५
घटक ६ : हिशेबशास्त्रातील ज्ञानाची प्रतिकल्पने	४२
घटक ७ : अक्षय आणि अध्यापन पद्धतीचे स्वातंत्र्यकरण	४९
घटक ८ : अक्षययुक्त अध्यापन पद्धतीसंदर्भात मुख्यमार्ग	८५

यसवंतराव धव्वाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

सुलभपुस्तक : डॉ. (डॉ.) भास्करराव साठुटे

तय्यर महावारा सचिवांनी

डॉ. बी. पी. साठुटे, सचिवी कुलसभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इ. म. बरवडे गोवाम्बू	डॉ. एम. एन. देवगुड मुंबई	डॉ. बी. जी. रोखे पुणे
डॉ. अमर जोशी संघसभ, शिक्षणसभ विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एम. खांडे औरंगाबाद	डॉ. अशोक बाबले नाशिक	डॉ. संतोष जगदंडे, संघसभ सामर्थ्यसभ व सहाय्यिक सभे विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. म. बी. धारवाकर मुंबई	डॉ. अशोक प्र. ल. बरवडे मुंबई	डॉ. आशिम जेठो उपअध्यक्ष, शिक्षणसभ विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. राखंड शिंदे, संघसभ संलग्नसभ विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. तु. जी. शिंदे गणपू	डॉ. विठ्ठली घासाबा गणपू	डॉ. योगी बाबे उपअध्यक्ष, शिक्षणसभ विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. बसिरा साठुटे अधिव्याससभे, शिक्षणसभ विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. एम. बी. खांडेबाबे अजयगढी	डॉ. तुळकृष्ण अजयगढी	डॉ. योगी केळे, सोलापूर डॉ. विठ्ठलराव केळे, पुणे	डॉ. सुहास कुंभारे, सोलापूर
डॉ. एम. एम. सोमरो, वरीर	डॉ. अशोक जी. व्. कुलकर्णी गोवाम्बू		

पाठ्यसभ विद्यार्थ्य सचिवांनी

डॉ. अमर जोशी, संघसभ	डॉ. शीतलो बाबे	डॉ. शशीवती घासाबे	बी. आशिम देवगुड
डॉ. आशिम जेठो	डॉ. बसिरा साठुटे	श्रीवती शिंदे नाशिक	पुणे
डॉ. वासंत खांडे	डॉ. सती लखनबाइ	बी. शिंदेमुंबई नाशिक	डॉ. इ. म. बरवडे
डॉ. संतोषराव शिंदे	श्रीवती जेठेवती घासाब	श्रीवती कावळे नाशिक	मुंबई

शिक्षणसभ विद्यासभ, संघसभ व सहाय्यिक सभेस तय्यर मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संघसभ सचिवांनी

श्रीवती साठुटे कुलसभ (पत्रक क्र. १, २)	डॉ. बरवडे वरीर मुंबई (पत्रक क्र. ५)	श्रीवती जेठेवती घासाब (पत्रक क्र. ६ व ७)
बी. एम. साठुटे (पत्रक क्र. १, ४)	अमर व आशिम भास्करराव, नाशिक	बी. आशिम देवगुड (पत्रक क्र. ८)

संघसभ सचिवांनी

डॉ. अमर जोशी संघसभ, शिक्षणसभ विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	बी. आशिम देवगुड पुणे	अनुदेश व संघसभ डॉ. बसिरा साठुटे अधिव्याससभे, शिक्षणसभ विद्यासभ प. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	-------------------------	---

निर्देशिका

डॉ. अमर बरवडे
साठुटेबाबे, इ. जेठेवती व. म. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant.

© 2015, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक मुद्रण अच्युत प्रसन्नपुत्र : वर्ष 2015 अजयगढी : 2015

मुद्रण - नाशिक - बी. आशिम देवगुड यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

मुद्रण - डॉ. एम. एम. सोमरो, वरीर, अजयगढी, 111, किल्ला रोड, अजयगढी, नाशिक - 1

अजयगढी - डॉ. अमर अशोक, कुलसभे, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 111

ISBN 978-81-8915-162-8

(DDC) 414

ज्ञानमेवा शोभते

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 425
बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

समावेशित शिक्षण

लेखक : डॉ. नवनाथ इंदलकर, डॉ. सीमा इंदलकर, डॉ. कविता सारुंके, डॉ. सुप्रिया काळे

घटक १ : समावेशित शिक्षण : संकल्पना व उद्देश्य	१
घटक २ : विद्योत गाळा अक्षरान्या वास्तव्यांचे शिक्षण	१५
घटक ३ : समावेशित शाळा	५०
घटक ५ : समावेशित शाळेतील शिक्षक	६६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलसुरी : प्रा. डॉ. बाबुनंदन

प्रभारी संचालक : डॉ. संजीवनी यहाले

तज्ञ सल्लागार समिती

प्रा.डॉ.बाणिकान्न सातुंबे कुलसुरी प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक	डॉ. कविता सातुंबे सहायक प्राध्यापक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. राजन धुन संचालक एनप्यारान विद्या प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य डॉ. संजीवनी पुणे संशोधन आणि एन्युकेलन अंकाजोर्ग बीड ४११११७
डॉ. संजीवनी यहाले ड. संचालक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. पाथरी चलापका सहायक प्राध्यापक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. बाबुली घोसावरी सहायक प्राध्यापक कृषी विज्ञान विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य डॉ. सत्य. एच. वस आयोजन एन्युकेलन श्रीधरपट्टीचे विज्ञानशास्त्र महविद्यालय, नवसंगम
डॉ. सुशेल पाटील सहायकी प्राध्यापक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. इशाराय पवता सहायक प्राध्यापक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सुशेल पाटील सहायक प्राध्यापक राजिनीय व नवसंगम विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य धूमस बडिसे सदुरान, सोडराट आता रोडनम्वर, पुणेई नम्वर बाबा नम, नाशिक-११
डॉ. विनया पाटील सहायक प्राध्यापक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक	डॉ. सुधाश कोटुने सहायक प्राध्यापक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक	प्राचार्य डॉ. नमिनी पाटील इन्फिटाक्यु आणि ओईन्यायन इंडीयन इय एन्युकेलन, एच.एच.डी.टी. बांशेज आणि एन्युकेलन सबी रोड, पुणे	डॉ. रोषा इब्रते उपसंचालक, टी.आय.एच.एच. विद्यापिठा पुणेई
विनयकुमार पाईकान्न सहायक प्राध्यापक विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सरोज मिठ्ठेरा संचालक विज्ञान व संशोधन विद्याशाखा प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक	प्राचार्य डॉ. रेखा रोषका आणखी एन्युकेलन श्रीधरपट्टीचे एच.टी.एच. कॉलेज आणि एन्युकेलन एनसंगम, सांगली-४११११६	

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. विनया पाटील पानी संचालक, विज्ञान विद्याशाखा डॉ. राधिका कावरी, नाशिक	डॉ. नर्सी रघू, पुणेई डॉ. आनंद आर्षीकर, पुणेई डॉ. कविता सातुंबे, नाशिक	डॉ. प्रीती नर्सी, पुणेई श्रीधरनी सुशेळा पाटील, वरनेर डॉ. विवेक नाथन, नाशिक	डॉ. सुशेल पाटील, पुणे
---	---	--	-----------------------

संपादन व संयोजन

डॉ. कविता सातुंबे, विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा, प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

डॉ. आनंद पाटल

सहायक प्राध्यापक, संचालकीय केंद्र, वरसंगम वरसंगम महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

© २०१७, वरसंगम वरसंगम महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

☐ प्रथम मुद्रण : सन २०१७ ☐ पुनर्मुद्रण : फेब्रुवारी २०१८

☐ अक्षरमुद्रणी : परफेक्ट कॉम्प्युटर, डिजिटली प्रिंटिंग, नाशिक - १

☐ मुद्रक : डॉ. जयकांत जयराव, से. जयकांतपीठ प्रिंटर्स, नाईस, सातपूर, नाशिक ४२१ ००७

☐ प्रकाशक : डॉ. विवेक शेंडे, कुलसचिव, वरसंगम वरसंगम महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

सत्यमेव जयते

सत्यमेव जयते
सत्यमेव
सत्यमेव
सत्यमेव

EDU 426

श्री. एड. शैक्षणिक अभ्यासक्रम

शैक्षणिक तंत्रविज्ञान

शैक्षणिक तंत्रविज्ञान

लेखक : डॉ. अ. व. जोशी, प्रा. विद्या लोहनी, डॉ. सुपन ओक

घटक १	: शैक्षणिक तंत्रविज्ञानाची संकल्पना	०१
घटक २	: संज्ञान-प्रक्रिया	०९
घटक ३	: प्रवाली उपकरणे	१८
घटक ४	: अनुदेशन प्रवाली रचना	२८
घटक ५	: अध्यावनातील दृष्ट-श्राव्य साधने	३७
घटक ६	: विविध माध्यमांचा अध्यावनात उपयोग	५१
घटक ७	: शैक्षणिक तंत्रविज्ञान स्वधर्माचे व्याख्यान	५१
घटक ८	: शिक्षणातील नववर्तणे	६१
घटक ९	: शैक्षणिक तंत्रविज्ञान विषयक : परिवर्तनाचा अहवाल	७२

सर्वज्ञान कोश

वसवंतपाव
बिल्डिंग
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 427

बी. एड. वैकल्पिक अभ्यासक्रम

शिक्षक आणि बालशिक्षण

शिक्षक आणि बालशिक्षण : भाग - १

घटक १ : बालशिक्षणाचा इतिहास व घटक	०१
घटक २ : बालमनसशास्त्र व शिक्षण	१३
घटक ३ : बालकांची अध्ययन-प्रक्रिया व विवशनाची उमे	२५
घटक ४ : बालकांचे आरोग्य आणि बालशिक्षण	५०

पराशरराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : डॉ. डी. काकुबदन

बिस्मय मालागाय सभिली

डॉ. बी.पी. साळवे, नाशिक कुलगुरु प.प.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	श्रीमती विद्युताई अंबिके (पुणे)	श्रीमती शिवराजजी पाटे (मुंबई)
डॉ. अशोक कोर्ते, अंबारक शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा	श्रीमती राजकाई कपडे (पुणे)	डॉ. योगेश जगळे, संभारक सामाजिक व उद्योगिकशास्त्र विद्याशाळा
र.प.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	श्रीमती राजकाई अठळले (पुणे)	प.प.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. रमेश धामसे (पुणे)	श्रीमती विद्याबाई तुळे (मुंबई)	डॉ. पराशर राव (मुंबई)
श्रीमती विर्मला कुंदे (पुणे)	श्रीमती विजया शरणार (पुणे)	डॉ. राज कुलकर्णी (विठ्ठलपुर)
डॉ. बापूरी देवराजे (मुंबई)	श्रीमती वर्षा पंडित (नाशिक)	डॉ. सुनिता कुलकर्णी (पुणे)
	श्रीमती विदिनी कल्या (नाशिक)	श्री. वसंत पांडे (श्रीरामवाट)

शास्त्रज्ञात्मक विकासन सभिली

श्री. योगेश शिवार (पुणे)	श्रीमती मनीषा अष्टपुरे (पुणे)
डॉ. कविता भादुंके (नाशिक)	डॉ. विदित्त शिलारे (पुणे)
श्रीमती तुषार पाठे (पुणे)	डॉ. संदीपती वल्लभ (नाशिक)
श्रीमती सुफिया फडणकर (कोल्हापूर)	श्रीमती तेजस्विनी कलम (नाशिक)
डॉ. हनुमंती आरकरी (पुणे)	डॉ. सती राजकावार (नाशिक)

कपातरथा

डॉ. शशी गवळकार
शास्त्र, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प.प.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संशोधन व अनुदेशन संपादन

डॉ. कविता भादुंके
अभियांत्रिकी, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प.प.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संपादन

डॉ. अरज जोशी
संशोधन, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
प.प.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद बाग
ज्योत्सना, इंटरिमिती सेट
प.प.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant

© 2004 पराशरराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ मुद्रण व अक्षरेंद्र मुद्रणालय : वेङ्गुळी १००५ □ प्रकाशन काल : १९९५

□ मुद्रण विभाग : श्री. अशोक पाणे □ अक्षरेंद्र : श्री. अशोक पाणे, नाशिक

□ मुद्रण : श्री. विनायक बाग, काशीजी शिरडे, वाठपूर, नाशिक

□ प्रकाशक : श्री. शिवराज पांडे, कुलकर्णी, पराशरराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ १११

ISBN-578-81-8866-384-2

(EDU 427)

शासनं चोद्यते

यत्सर्वव्ययं

राष्ट्राय

महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU 438

बी. एड. वैकल्पिक अभ्यासक्रम

शिक्षक आणि स्वयं-साहाय्य गट चळवळ

शिक्षक आणि स्वयं-साहाय्य गट चळवळ : भाग - १

घटक १ : स्वयं-साहाय्य गट आणि शिक्षक	०१
घटक २ : स्वयं-साहाय्य गट : संघर्षाचा व स्वयं-साहाय्य	०९
घटक ३ : महिलांचे सक्षमीकरण व स्वयं-साहाय्य गट	२१
घटक ४ : स्वयं-साहाय्य गट व बीना	४०

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कायदा डॉ. ई. भादनेशन

वज्र सद्भाव समिती

डॉ. बी. पी. सावंते, मातो कुलकर्णी
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अमर मेळी
साक्षात्, शिक्षणसहाय विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अ. पी. भातवकर
मुंबई
डॉ. ए. बी. विठ्ठल
सांगर
डॉ. एम. डॉ. खोटेकर
अभ्यासपी
डॉ. एम. एम. खोटेकर
पंजरे

डॉ. इ. ए. चव्हाण
कोल्हाटूर
डॉ. जी. एम. फारो
औरंगाबाद
डॉ. अशोक ड. म. सारकर
मुंबई
डॉ. विठ्ठलजी कर्नाडकर
सांगर
डॉ. कुट्टव्हाण
अकोला
डॉ. अशोक पी. एम. कुलकर्णी
कोल्हाटूर

डॉ. एम. एम. वेणुव
मुंबई
डॉ. लक्ष्मी वरदाने
नाशिक
डॉ. अशोक मोदी
उपराज्य, शिक्षणसहाय विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. संजयी शर्मा
उपराज्य, शिक्षणसहाय विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. मंगू देवरे
कोल्हाटूर
डॉ. विद्यासागर वेडर
पुणे

डॉ. जी. पी. पांढरे
पुणे
डॉ. योग दाखरे, साक्षात्
सहस्रविद्या व सातविद्ययांचे विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डा. लक्ष्मण विठ्ठल, उपराज्य
सहायकारक विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. अमिता भादुले
अधिकांकण, शिक्षणसहाय विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. सुरेश कुंभारे
भोपाळ

पाठ्यक्रमाचे विकास समिती

डॉ. सुधाश्री कोळी
डॉ. अमिने बेगम
डॉ. अमर मोदी
डॉ. जी. एम. कुलकर्णी
डॉ. लीला देसाई
श्रीमती मीरा दासगुड

डॉ. अमिता भादुले
श्रीमती सुरेश कुंभारे
डॉ. लीला कुलकर्णी
डॉ. अ. लक्ष्मण दाखरे
श्रीमती हेम भातवकर
डॉ. दिनेश मोदी

श्रीमती विद्या केकर
श्रीमती मिल्खा देसाई
श्रीमती मीरा दाखरे
श्रीमती सुमित्रा बालन
श्रीमती सुपन वेणुव

स्थापना आणि अनुदान संपादन

डॉ. अमिता भादुले
अधिकांकण, शिक्षणसहाय विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संपादन

डॉ. अमर मेळी
साक्षात्, शिक्षणसहाय विद्यालय
प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

डॉ. अमर फारो
अभ्यासपी, प्रिंसीपॅलि वेड, प. प. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant

© 2005 यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ मुद्रण आणि प्रसिद्धी : सप्टेंबर 2005 □ प्रकाशक क्रमांक : 7325

□ मुद्रणस्थळ : डॉ. अशोक फारो □ अड्याकुळी : अणू सी.डी.पी. मुंबई, नाशिक

□ मुद्रक : डॉ. विद्यासागर शर्मा, कर्नाटकी विद्या, सांगर, नाशिक.

□ प्रकाशक : डॉ. प्रिंटेड पी.डी. कुलकर्णी, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 111

ISBN-978-81-4015-199-7

(KOL-428)

सर्वोच्च शिक्षण

वशांतलय

सदरुण

सदरुण

सुगत वलरुणलड

EDU 433

डी. एड. वलरुणलड अणुणलड

शलरुणलडल संडरुणलड वरुणर

शलरुणलडल संडरुणलड वरुणर

लरुणक : डरुण वरुणलड डरुणलड

घडक १ :	संडरुणलड वरुणलड	०१
घडक २ :	वरुणलडलडलरुणक डरुणलड संडरुणलड	१०
घडक ३ :	उडड शलरुणलडलड अणुणलड वरुणर	२०
घडक ॡ :	अणुणलडलडलड वरुणलड वरुणलड	२ॡ
घडक ॡ :	डरुणलडलड अणुणलड वरुणलड	ॡॡ
घडक ॡ :	अणुणलडलड डरुणलडलड वरुणलड वरुणलड	ॡॡ
घडक ॡ :	डरुणलडलड अणुणलड वरुणलड	ॡॡ
घडक ॡ :	डरुणलडलडलड संडरुणलडलड वरुणलड वरुणलड	ॡॡ

संशोधन आणि विद्यार्थी सहाय्यार तपिसी

डा. राम लखने कुलसूचि, व. प. न. पुस्तक विद्यापीठ नासिक	डॉ. ना. के. जयवंशी नासिक अर्थशास्त्र महाराष्ट्र राज्य शासकीय शिक्षण संस्था मुंबई	डॉ. पी. म. मोहोळी नासिक मोहोळी एम्बुकेकर संशोधन नासिक
डॉ. सुधा विद्यापीठ कुलसूचि, डी. ना. व. अ. नासिक विद्यापीठ मुंबई	डॉ. के. बी. पवार नासिक कुलसूचि, विद्यापीठ विद्यापीठ कोल्हापूर	डॉ. ए. सी. विद्यापीठ सहाय्यार, मु. जी. पी. संशोधन संशोधन संस्था नासिक
डॉ. विद्या नईक नासिक, विद्यापीठ संशोधन, महाराष्ट्र शासन नासिक	डॉ. ए. एल. देशपांडे नासिक संशोधन, इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडियन पारंपरिक शिक्षण मुंबई	डॉ. चणुदेव नईक नासिक संशोधन, शैक्षणिक विभाग व. प. न. पुस्तक विद्यापीठ, नासिक
डॉ. वि. पी. कुलसूचि संशोधन, सोनी पार्क सेंटर ऑफ संशोधन एम्बुकेकर, टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ फंडामेंटल रिसर्च, मुंबई	डॉ. सीधर बाबोकर संशोधन विभाग कोल्हापूर	डॉ. प्रकाश देशपांडे नासिक संशोधन, शैक्षणिक सेवा विभाग व. प. न. पुस्तक विद्यापीठ, नासिक
डॉ. के. जी. देशपांडे नासिक कुलसूचि, असहकारी विद्यापीठ, अहमदाबाद	डॉ. विद्यापीठ कुलसूचि संशोधन, इशवांगडी	

संशोधक	सहाय्यार	अनुसंधान संशोधन
डॉ. प्रकाश देशपांडे नासिक संशोधन, शैक्षणिक सेवा विभाग व. प. न. पुस्तक विद्यापीठ, नासिक	डॉ. संदीप शिंदे शैक्षणिक सेवा विभाग व. प. न. पुस्तक विद्यापीठ, नासिक	डॉ. लखन शिंदे शैक्षणिक सेवा विभाग नासिक

निर्देशिका

सहाय्यार सहाय्यार,
महाराष्ट्र शासन, नासिक विद्यापीठ,
व. प. न. पुस्तक विद्यापीठ, नासिक

First edition developed under DEC development grant

© १९९० महाराष्ट्र शासन महाराष्ट्र पुस्तक विद्यापीठ, नासिक □ मुद्रित अक्षरी पुस्तक : पृष्ठांची संख्या □ प्रकाशना खर्च : ₹१९

□ मुद्रण संशोधन : डॉ. अशोक शिंदे

□ मुद्रण : डॉ. अशोक शिंदे, अहमदाबाद विद्यापीठ, अहमदाबाद, महाराष्ट्र, नासिक.

□ प्रकाशक : डॉ. विद्यापीठ, पुस्तक विभाग, महाराष्ट्र शासन महाराष्ट्र पुस्तक विद्यापीठ, नासिक - ४२१ १२२

ISBN-81-7171-457-9

(EDU 433)

सहकार संघ पोस्टी

सहकार संघ

सहकार

सहकार

मुक्त विद्यापीठ

EDU 434

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

लेखक : डॉ. सुनील घान, डॉ. सुनीलका विनोदोन्कर, सीमली टेकरडिकरी करम, प्रा. अरुण साठी, प्रा. रमेशराव पंडीते, डॉ. दिगंबर ठेकरड, डॉ. शशीकान्ते महाले, डॉ. सुमन करडीकर

पट्टक १	प्राथमिक शिक्षणाने स्वल्प व सहा विचारांत	०१
पट्टक २	प्राथमिक शिक्षणाने सुविस्तार, विद्यमाने टप्पे व विचारप्रवाह	११
पट्टक ३	प्राथमिक स्तरावरील प्रशासन, शासकीय योजना/उपक्रम	२२
पट्टक ४	प्राथमिक शिक्षकाची विशेष कार्ये आणि व्यावहारिक कार्ये	३०
पट्टक ५	प्राथमिक शिक्षकावरील अडथळे, समस्या आणि त्यांचे उपाययोजना	३९

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्र. (प्र.) ई. बापुलाल

नव्या सहायार समिती

डॉ. वी. डी. काळे सनई कुलगुरु व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. जयंत जोशी सहायक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. अ. पी. पाळकरकर, मुंबई डॉ. व. पी. विवेक, सातपु डॉ. एम. सी. खोसरो, अहमदाबाद डॉ. एम. एम. खोसरो, नाशिक डॉ. डी. पी. जगताप, सोलापूर डॉ. टी. एम. काळे, औरंगाबाद डॉ. अ. व. म. सलवार, मुंबई	डॉ. विद्याजी काळकर, सातपु डॉ. सुभाष काद, अहमदाबाद डॉ. अ. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. एम. एम. खोसरो, मुंबई डॉ. सपताप नागळे, नाशिक डॉ. अश्विनी जोशी सहायक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. सीतलजी नागे सहायक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. सीता देवले, सोलापूर डॉ. विभवबाय मेहता, पुणे	डॉ. पी. सी. काळे, पुणे डॉ. रवीश काळे सहायक, अभियांत्रिकी व साधनशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक प्रो. पद्मशंकर मिश्रा सहायक, इंग्लिशभाषा विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. शशिनाथ साठुडे अध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. लक्ष्मण मुंडले सोलापूर
--	--	---

पारंपारिक शिक्षण समिती

डॉ. जयंत जोशी सहायक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. शशिनाथ साठुडे अध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. सुभाष काद, पुणे डॉ. सुनील काळे, पुणे डॉ. सती पाळकर अध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. विद्याकुमार पार्श्वनाथ अध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक डॉ. अश्विनी जोशी अध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
--	--	--

संस्था

डॉ. सुभाष काद (पदावधि १) सीतलजी वेकरीकर (पदावधि १) प्रो. नरमन काद (पदावधि २)	डॉ. सतीका काळे (पदावधि १) डॉ. सुनील काळे (पदावधि १) डॉ. जयंत जोशी (पदावधि १)	डॉ. शशिनाथ साठुडे (पदावधि १) डॉ. सुभाष काद (पदावधि १)
--	--	--

संस्था

डॉ. जयंत जोशी सहायक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. शशिनाथ साठुडे अध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. शशिनाथ साठुडे अध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	---	---

निर्देश

श्री. आर. ए. ए.
 अध्यापक, अंतरिमिकी सेट, व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under DEC development grant
 १९८५, सहायक कुलगुरु मुक्त विद्यापीठ, नाशिक सुभाष काद कुलगुरु : फोन २०१० अहमदाबाद : १८०५
 मुंबई : २०१०
 अहमदाबाद : २०१०
 मुंबई : २०१०
 अहमदाबाद : २०१०

सहकार संस्थान

सहकार

सहकार

सहकार

मुक्त विद्यापीठ

EDU-435

बी. एड. वैयक्तिक अभ्यासक्रम

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण व शिक्षकाची कार्ये

लेखक : डॉ. आर. व्ही. टेकाळे, श्री. विजयकुमार पाईकर, प्रा. के. के. जाधव, डॉ. रेखा टोपकर, डॉ. रेखा उपाध्ये,
श्रीमती विजया पाटील, श्रीमती माधवी धारणकर

घटक १ : माध्यमिक शिक्षकाचे स्वरूप, उद्दिष्टे व महत्त्व	०१
घटक २ : माध्यमिक शिक्षकाच्या इतिहासातील महत्त्वाचे विकसित टप्पे व नवे विचारप्रवाह	१५
घटक ३ : माध्यमिक स्तरावरील प्रशासन, शासकीय योजना व उपक्रम	६६
घटक ४ : माध्यमिक शिक्षकाची स्तरनिहाय कार्ये	१०
घटक ५ : माध्यमिक शिक्षकातील आव्हाने, समस्या आणि उपाययोजना	१०८

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : डॉ. ई. वायुनंदन

उच्च माध्यम समिती

डॉ. बी. बी. भास्करे यांनी कुलगुरु व. व. म. पुस्तक विक्रीसाठी सक्रिय	डॉ. विठ्ठली चव्हाणकर, वसणू डॉ. सुदूर चार, अजयेल सहाय्यी श्री. एम. कुलकर्णी, कोल्हापूर	डॉ. बी. ए. गोरे, पुणे डॉ. विनायक भास्करे सहाय्यक सहाय्यी/टी. व. भा. रावने विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय
डॉ. अशोक मोदी सहाय्यक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय	डॉ. एम. एम. देवगुप्त, मुंबई डॉ. लक्ष्मण कुमारे, सक्रिय	डॉ. रामचंद्र विठ्ठली सहाय्यक, संशोधनशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय
डॉ. अ. पी. चव्हाणकर, मुंबई डॉ. व्ही. बी. विठ्ठल, वसणू डॉ. एम. बी. भास्कराणे, अजयेली, व. डॉ. एम. एम. मोहनने, जेटेड	डॉ. अशोक मोदी सहाय्यक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय	डॉ. सविता सारुदे अध्यापिका, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय
डॉ. ड. व. जगताव, मंगळपूर डॉ. टी. ए. एम. श्रीलक्ष्मी सहाय्यी व. म. व. म. मुक्तपूर	डॉ. सीमा देवरे, कोल्हापूर डॉ. विजयलाल देवरा, पुणे	डॉ. सुधा कुटले वेवदा

पारंपारिक विषयसूचन समिती

डॉ. अशोक मोदी सहाय्यक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय	डॉ. के. ए. गोपीचंद डॉ. विठ्ठली भास्करे यांचे शिक्षण सहाय्यिकास असणु, वि. वेणुपूर संशोधन वेबसाईट व. म. म.	डॉ. मंजीशी कुले सहाय्यी अजयेल सहाय्यिकास, अजयेल डॉ. टी. ए. ए. एम. श्रीलक्ष्मी सहाय्यी अजयेल सहाय्यिकास, अजयेल
डॉ. सविता सारुदे अध्यापिका, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय	डॉ. अशोक मोदी, शिक्षणशास्त्र विद्यालय व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय	डॉ. अ. म. देवगुप्त आरंभ शाळा, पुणे

लेखक

डॉ. अश. बी. देवकोटे (पटक १)	डॉ. ए. व्ही. भास्करे (पटक १)	डॉ. एम. एम. भास्करे (पटक १)
श्री. विद्याकुमार पाटील (पटक १)	डॉ. एम. देवगुप्त (पटक १)	श्रीमती विष्णू पाटील (पटक १)
		श्रीमती भास्करे चव्हाण (पटक १)

संपादन

डॉ. अशोक मोदी
सहाय्यक, शिक्षणशास्त्र विद्यालय
व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय

अनुदेशन, भाषा संपादन व अभ्यासक्रम संयोजक

डॉ. सविता सारुदे
अध्यापिका, शिक्षणशास्त्र विद्यालय
व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय

निर्मिती

श्री. अशोक भास्करे
ज्वालामुखी, वेबसाईट डेव्हा, व. व. म. मुक्त विद्यापीठ, सक्रिय

First edition developed under DFC development grant

© २००५, पारंपारिक विषयसूचन शाळास मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

□ पुनर्मुद्रण : फेब्रुवारी २०११, २०१३, मार्च २०१५, जून २०१७ एकत्रित आवृत्ती : १५०१

□ पुनर्मुद्रण वेबसाईट : श्री. अशोकभास्करे

□ मुखक : श्री. सविता सारुदे, वेबसाईट डेव्हा अशोक, व. व. म. मुक्त, वसणू, सक्रिय - ५

□ प्रकाशक : डॉ. विनायक भास्करे, कुलगुरुविषय, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - 422 222

ISBN 978-81-8055-277-9

(EDU 435)

ज्ञानगंगा घोंघरी

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU 403

अभ्यासक्रम आणि भाषा

अभ्यासक्रम आणि भाषा

लेखक : डॉ. कविता साळुंके, डॉ. भूषण काईले, डॉ. एस. के. सूर्यवंशी, डॉ. एम. एस. उबाळे, डॉ. दत्तात्रेय तापकीर, प्रा. विजयकुमार पाईकराव, श्रीम. ज्योती लष्करी, डॉ. पी. बी. टराडे, डॉ. एस. बी. वाळुंके, श्री. सचिन पारे

घटक १ : शांतेय विद्याधर्वांची भाषिक पार्श्वभूमी	०९
घटक २ : बर्गातील भाषिक अभिव्यक्तीचे स्वरूप	३५
घटक ३ : माहितीचे अर्वांतर वाचन व लेखन	६८

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलसूचू : प्रा. (डॉ.) ई. वासुदेव

प्र. संचालक : डॉ. कविता साळुंके

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके

प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. आर. बी. मारुकर
राजकीय अध्येत्यक महाविद्यालय
अकोला

डॉ. हेमंत राजगुप्त

सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य किशोर जगदेकर
अध्येत्यक महाविद्यालय
मुंबई

प्राचार्य चंद्रकांत बोरोडे

अध्येत्यक महाविद्यालय
नाशिक

प्राचार्य इर्मिला बूत
राजकीय अध्येत्यक महाविद्यालय
रायगडी

डॉ. सुरेश पाटील

प्र. संचालक, सूर्यनान विभाग
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. डी. डी. पक्का
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयदीप निकम

प्र. संचालक, आरोग्य विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. विजया पाटील

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एम. व्ही. चौधरी
मार्ग संचालक, इले
ट्रिप्टी

प्रा. माधव पट्टनीकर
सहयोगी प्राध्यापक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. संजीवनी मद्दाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एम. एम. सोनुने
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

तज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. कविता साळुंके

प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. अशोक मोदी
मार्ग संचालक, नाशिक

मार्गी प्राचार्य डॉ. शंतिराम बुरडे
अकोला

डॉ. सीतिका लडे
संबंधितक प्राध्यापक, भोसहाट्ट

प्राचार्य चंद्रकांत बोरोडे
नाशिक

डॉ. पिता सोडुवी
संबंधितक प्राध्यापक, पुणे

प्राचार्य बनिता काळे
अकोला

डॉ. के. एम. बांडारकर
नागट्ट

डॉ. संजीवनी मद्दाले

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. संजीवनी बुरडे
बीड

प्राचार्य डॉ. पी. आर. रायकरबाड
अहमदाबाद

प्राचार्य डॉ. भीमा बुरडे
मुंबई

प्राचार्य डॉ. गजानन गुमदाले
शिक्षणशास्त्र विभाग, अमरावती

प्राचार्य डॉ. इ. वा. जगताप
कोल्हाट्ट

डॉ. संजीव सोवबले
शिक्षणशास्त्र विभाग मुमुमु, पुणे

डॉ. सुरेश पाटील
संचालक, सूर्यनान विभाग, नाशिक

डॉ. वैजयंता पाटील

शिक्षणशास्त्र विभाग मुमुमु, नाशिक

प्राचार्य डॉ. सुनिता मले
मुंबई

प्राचार्य डॉ. ए. आर. राणे
वडवळ

प्राचार्य डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. परमिनी एम.
शिक्षणशास्त्र विभाग मुमुमु, कोल्हाट्ट

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
व. च. म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

पाठ्यक्रम विकास समिती

डॉ. कविता साळुंके

नाशिक
प्राचार्य निर्मला कावडीर
पुणे

डॉ. लता मोरे
नागट्ट

डॉ. रमा बोर्लगे
पुणे

डॉ. संध्या साळुंके
रायगडी

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

डॉ. परमिनी एम.

कोल्हाट्ट

डॉ. इशाबेव कावडीर
पुणे

डॉ. संजीवनी मद्दाले
नाशिक

डॉ. पी. बी. इराडे
कोल्हाट्ट

डॉ. डी. डी. पक्का
नाशिक

डॉ. विजया पाटील

नाशिक

डॉ. सुचेता संखराड
नाशिक

डॉ. एम. एम. सोनुने
नाशिक

डीसीसी म्मोडी आर. लक्की
नाशिक

लेखन समिती

घटक क्र. 1

डॉ. कविता साधुंके
नरिंकडॉ. शूरुग कर्डिने
नरिंकडॉ. एम. के. सूरुवंशी
सोलापूरडॉ. एम. एम. उभाडे
उमठापकाडश्री. सधीन पोरे
नरिंक

घटक क्र. 2

डॉ. एसायेव कापकीर
पुणेप्राचार्य निर्मला कापकीर
पुणेडॉ. संजीवनी मडाले
नरिंकडा. विजयकुमार पाईकराव
नरिंकश्रीमती ज्योती लफ्फरी
नरिंक

घटक क्र. 3

डॉ. एम. के. सूरुवंशी
सोलापूरडॉ. पी. बी. दगडे
गणपतीडॉ. एम. बी. बाळके
नरिंकश्री. सधीन पोरे
नरिंक

संपादन समिती (आंगव, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. जनेश जोशी

मारी संचालक, विद्यालयक विद्यालयक
प.स.म.सुल विद्यापीठ, नरिंक

डॉ. कविता साधुंके

उ.संचालक, व संशोधक विद्यालयक
विद्यालयक
प.स.म.सुल विद्यापीठ, नरिंक

डॉ. बी. एम. बाळके

सुलिया लेखिणी
नरिंक

निर्मिती

श्री. आरंभ पाठ

उपसल्यारक, उपनिर्मिती केंद्र

प.स.म.सुल विद्यापीठ, नरिंक - ५२१ १२१

© 2020, वलसंलय कलुग मलुग सुल विद्यापीठ, नरिंक

□ प्रथम प्रकाशन : सप्टेंबर 2020

□ प्रकाशन क्रमांक :

□ अक्षानुक्रमी : अक्षोपिण, नरिंक - 10

□ सुद्रक :

□ प्रकाशक : डॉ. विनेश मोडे, कुलकपिठ, वलसंलय कलुग मलुग सुल विद्यापीठ, नरिंक ५२१ १२१

ज्ञानमंगल घोषणे

बराबंठराव
घडहाण
महाराष्ट्र
मुळत विद्यापीठ

EDU 421

डी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

मूल्यनिर्धारण व मूल्यमापन

लेखक	: डॉ. प्रकाश देशपांडे, डॉ. नारायण उपासनी, श्री. अनिल पाठक, डॉ. कविता साळुंके	
घटक १	: मूल्यनिर्धारण, मापन आणि मूल्यमापन	०१
घटक २	: शिक्षण व परीक्षाविषयक दृष्टिकोन	११
घटक ३	: शैक्षणिक मूल्यनिर्धारणाचा पाया	२०
घटक ४	: शैक्षणिक मापन	२६
घटक ५	: परीक्षेचे प्रकार आणि कसोट्या	३५
घटक ६	: कसोटीचा विकास	४२
घटक ७	: कसोटीतील प्रश्नांक आणि त्यांचे अर्थ	५४
घटक ८	: श्रेणी निर्धारणाचे तंत्र आणि तत्व	६२
घटक ९	: प्रश्नपेढी	७०
घटक १०	: प्रभुत्व अध्ययन आणि परीक्षण	७५
घटक ११	: मूल्यमापन म्हणजे काय ?	८८
घटक १२	: मूल्यमापनाचे हेतू आणि ध्येये	९१
घटक १३	: ज्ञानरचनावादी अध्ययनाचे मूल्यांकन : मंत्र आणि तंत्र	९७
घटक १४	: मूल्यमापनातील काही महत्त्वाचे विषय	१०७

बशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलमुख : प्रा. ई. वायूनांदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता माळुके

तन्त्र सहाय्य समिती

डॉ. अमर लेली
राजी संघालक, शिक्षणसभ विद्यायाळ
ब.प.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

के. राजेश बरारी
नाशिक

डॉ. एन. एन. जगताप
नाशिक

डॉ. सत्यजी राव
पुणे

डॉ. संजय राव
नाशिक

डॉ. टी. एस. पार
नाशिक

के. डॉ. कुमकुम संजय
पुणे

डॉ. गवीरी बाजी
पुणे

डॉ. क. ए. पंढरकर
नाशिक

डॉ. कल्पे डे. जग.
नाशिक

डॉ. सत्य संजय
अन महाराष्ट्र विद्यापीठ, जयपूर

डॉ. देवराजे जी. एन.
पुणे

डॉ. कविता माळुके
नाशिक

संयोजन समिती

प्र. प्रकाश देवराजे
राजी संघालक
शैक्षणिक संयंत्र विभाग
ब.प.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. नागेश जगताप
पुणे

डी. अशोक राजक (बराजी)
राजी संघालक
शैक्षणिक संयंत्र विभाग
ब.प.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता माळुके
शिक्षणसभ विद्यायाळ
ब.प.प.पुस्त विद्यापीठ
नाशिक

संपादन समिती :

डॉ. अमर लेली
राजी संघालक, शैक्षणिक संयंत्र विभाग
ब.प.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता माळुके
शिक्षणसभ विद्यायाळ
ब.प.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्वाची

अध्यक्ष :
शिक्षणसभ, संशोधन केंद्र, ब.प.प.पुस्त विद्यापीठ, नाशिक

© १९९८, बशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

● अद्ययावत : डॉ. अशोक राजक

● पुस्तक :

● प्रकाशक :

● प्रथम प्रकाशन : १९९८

● पुनर्मुद्रण : पुस्तक २०१०, वेबपृष्ठ २०१८

● डिजाइन : डॉ. अशोक राजक

● प्रकाशक : डॉ. अशोक राजक

● प्रकाशन क्र. : १९९८

ज्ञानयोग्यता वसुधैव कुटुम्बकम्

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU 423

लिंग, शाळा आणि समाज

लिंग, शाळा आणि समाज

लेखक : प्रा. युवराज पणार, डॉ. नरनाथ इंदलकर, डॉ. संजय निंबाळकर, श्री. सधिन पारे, श्रीमती ज्योती लम्करी, डॉ. विजया पाटील, डॉ. सोनुने एस. एस., डॉ. कविता सायुंके, डॉ. संगिता विहाडे, डॉ. निलिमा मोरे, डॉ. विजया टहिलेकर, डॉ. प्रतिभा देसाई

घटक १ : लिंग समभाव व प्रश्नांवरील उपाय	१
घटक २ : लिंग आणि शालेय शिक्षण	२९
घटक ३ : समाजविकासात शिक्षकाची भूमिका	७६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. (डॉ.) रं. बाबुनंदन

संचालक : डॉ. कविता साळुंके (IC)

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद् सदस्य

डॉ. कविता साळुंके

उ. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. आर. बी. भावेकर
राजकीय अध्ययन महाविद्यालय
अकोला

डॉ. हेमंत राजगुप्त

सहयोगी प्राध्यापक, वैयक्तिक सेवा विभाग
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य विनय जयशेखर

अध्ययन महाविद्यालय
पुणे

प्राचार्य चंद्रकांत बोसे

अध्ययन महाविद्यालय
नाशिक

प्राचार्य उर्मिला धुत

राजकीय अध्ययन महाविद्यालय
पारभोी

डॉ. सुभाष पाटील

उ. संचालक, मूल्यमापन विभाग
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार

सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयदीप निखम

उ. संचालक, आरोग्य विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. विजया पाटील

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

श्री. एल. व्ही. चौधरी

भावी संचालक, इवो
दिंडी

प्रा. भास्कर पडवीकर

सहयोगी प्राध्यापक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एम. एम. सोनुने

सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

राज्य सल्लागार समिती

डॉ. कविता साळुंके

उ. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

भावी प्राचार्य डॉ. शांतादास धुटे
अकोला

डॉ. नीतिमा सोडे

सहसंचालक, संगणकशास्त्र

प्राचार्य चंद्रकांत बोसे

नाशिक

डॉ. किशा सोहरी

सहसंचालक, अध्ययन, पुणे

प्राचार्य बनिशा काठे

अकोला

डॉ. संजीवनी महाले

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प.प.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. पी. आर. पापकसाठ
औरंगाबाद

डॉ. सीमा धुटे

पुणे

डॉ. राजानन गुलदावे

शिक्षणशास्त्र विभाग, अमरावती

डॉ. इ. वा. जयकार

सोलापूर

डॉ. संजीव सोनवणे

शिक्षणशास्त्र विभाग, पुणे

डॉ. वैजवंता पाटील

शिक्षणशास्त्र विभाग, नांदेड

डॉ. सुनील भावे

पुणे

डॉ. अनंत जोगी

भावी संचालक, नाशिक

डॉ. ए. आर. लगे

जळगाव

डॉ. रेखा टोपकर

सोलापूर

डॉ. पद्मिनी एम.

शिक्षणशास्त्र विभाग, सोलापूर

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके

नाशिक

डॉ. सी. डी. महाले

अकोला

डॉ. शर्मिष्ठा पाटील

पुणे

डॉ. विजया दंडिवेलकर

पुणे

डॉ. संघ्या साळुंके

अकोला

प्रा. विजयकुमार पाईकराव

नाशिक

श्रीमती स्वोरी आर. लक्ष्मी

नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले

नाशिक

डॉ. के. एच. चव्हाण

नाशिक

डॉ. पी. एल. देशपांडे

पारभोी

प्रा. अंजली ठाकूर

अमरावती

डॉ. निविशा अरविंद शी

पुणे

डॉ. एम. एम. सोनुने

नाशिक

डॉ. रेखा टोपकर

सोलापूर

डॉ. कुटुंब चौधरी

पुणे

डॉ. ए. बी. बाळकार

अकोला

डॉ. विजया पाटील

नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार

नाशिक

श्री. सचिन अशोक पाी

नाशिक

लेखन समिती

डा. सुभाष पवार
सांगली

डॉ. विजया जटील
नाशिक

डॉ. संगीता विद्वाड
अकोला

डॉ. सखनाथ इंदोलका
सांगली

डॉ. एन. एम. सोनुने
नाशिक

डॉ. विनिता मोरे
अकोला

डॉ. संजय विंबाडका
उदले

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

डॉ. विजया इंदिवेलका
पुणे

डॉ. सचिन घोडे
नाशिक

डॉ. कविता सायुंके
नाशिक

डॉ. प्रविषा देसाई
पालोडी

श्रीमती ज्योती लष्करी
नाशिक

संपादन समिती (आशय, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अनंत जोशी
माजी संपादक, किरणदास विद्यालयाचा
प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता सायुंके
प्र.संपादक, व संचालक किरणदास
विद्यालयाचा
प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयशंकर वुडे
संचालित्व प्रभावी
अकोला

निर्मिती

डॉ. आनंद पाटील
संचालक, संशोधन केंद्र
प.स.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

- © 2020, चारवंतलव चव्हाण महाराष्ट्र पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक प्रथम प्रकाशन : जुलै 2020 प्रकाशन क्रमांक :
- अक्षरानुक्रमणी : अक्षरानुक्रम, नाशिक - 10
- मुद्रक :
- प्रकाशक : डॉ. विनिता मोरे, कुलसचिव, चारवंतलव चव्हाण महाराष्ट्र पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२
-

ज्ञानमेवा शरीरधी

परश्वंताराय
घण्टाला
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 401

बी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

अध्ययनार्थी व त्याचा विकास

लेखक : डॉ. दत्तात्रय तापकीर, प्रा. विजयकुमार पाईकराय, डॉ. मनिषा चिन्ने, डॉ. तेजस्विनी कदम,
डॉ. रमा भोसले, डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. कविता साळुंके

घटक १	: मानसशास्त्राचा अर्थ व अभ्यासपद्धती	१
घटक २	: वाढ व विकास	३२
घटक ३	: समूहाचे मानसशास्त्र	८८
घटक ४	: व्यक्तिमत्त्व	१०२
घटक ५	: स्मृती	१४३
घटक ६	: विचारप्रक्रिया	१५६
घटक ७	: बुद्धिमत्ता	१७१
घटक ८	: सर्जनशीलता	१९४

पर्यावरण चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वासुदेव

प्र. संचालक : डॉ. कविता साबुके

गव्य सहायक समिती

डॉ. जयंत जोशी
पारो संशोधन, शिक्षणालय विद्यावाह
ब.ब.प.पुन विद्यापीठ, नाशिक

के. रमणदास बरतरी
नाशिक

डॉ. एच. एच. जगताप
कोल्हापूर

डॉ. मधुसूती गजब
पुणे

डॉ. सावित्री पावले
नाशिक

डॉ. टी. एस. पारे
जोगापूर

के. डॉ. सुभाषकर शंभर
बीड

डॉ. नवीनी घटीम
पुणे

डॉ. के. एस. चंद्रशेखर
नाशिक

डॉ. कान्हो गे. जा.
नाशिक

डॉ. साधू शंभर
जय चव्हाण विद्यापीठ, तालाव

डॉ. लक्ष्मी जी. सा.
पुणे

डॉ. कविता साबुके
नाशिक

लेखक समिती

डॉ. दत्तात्रय लक्ष्मी

प्र. विद्यावाहक चंद्रशेखर

डॉ. कविता साबुके

डॉ. तेजस्विनी कदम

डॉ. एच. शंभर

डॉ. शोभा घटीम

डॉ. कविता साबुके

संपादन समिती

डॉ. कविता साबुके
शिक्षणालय विद्यावाह
ब.ब.प.पुन विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयंत जोशी
पारो संशोधन, शिक्षणालय विद्यावाह
ब.ब.प.पुन विद्यापीठ, नाशिक

निर्वाहणी

ज्येष्ठ सचिव

अध्यक्ष: डॉ. कविता साबुके, ब.ब.प.पुन विद्यापीठ, नाशिक

© १९९८, पर्यावरण चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

अध्यक्ष: डॉ. कविता साबुके, नाशिक

संपादन : डॉ. कविता साबुके, नाशिक

प्रकाशक : डॉ. कविता साबुके, पर्यावरण चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२

प्रथम प्रकाशन : एप्रिल १९९८

■ पुनर्मुद्रण : एप्रिल २०१०, फेब्रुवारी २०१८

प्रकाशन क्र. - ११२८

ज्ञानमेवा शरीरधी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 402

बी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

अध्ययन आणि अध्यापन

लेखक : डॉ. कविता साळुंके, डॉ. अनंत जोशी, डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. मनीषा चौधरी, डॉ. रमा भोसले,
डॉ. मोहन खताळ, डॉ. अश्विन बांदोर्डे, डॉ. विजया पाटील

संपादन : डॉ. अनंत जोशी, डॉ. कविता साळुंके

घटक १	: अध्यापन आणि अध्यापक : आकलन	१
घटक २	: अध्यापनाचे व अध्यापकाचे मानसशास्त्र	३७
घटक ३	: अध्ययन प्रक्रियेचे आकलन	७१
घटक ४	: शाळा व वर्ग वातावरणाचे आवलन	१०७
घटक ५	: स्वयंनिर्देशित अध्ययन	१२४

बरावंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वायूनंदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता सावुंके

उच्च सहाय्य समिती

डॉ. जनेश पंगी
राजी संचालक, विश्वविद्यालय विद्याशाळा
ब.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. लक्ष्मण बळवंते
सहस्यक

डॉ. एन. एस. शिरोडकर
संयोजक

डॉ. सत्यजीत पांडे
सुचक

डॉ. शोभाकर लखरे
सहस्यक

डॉ. टी. एस. पंगे
सहस्यक

डॉ. डॉ. मुळाखर पंगे
सुचक

डॉ. नरिनी पाटील
सुचक

डॉ. डी. एस. पांडेकर
संयोजक

डॉ. काळू दे. जग.
सुचक

डॉ. लता देवेंद्रकर
उच्च सहाय्य विद्यापीठ, लखार

डॉ. देवपंडे श्री. एस.
सुचक

डॉ. कविता सावुंके
सहस्यक

नेशनल समिती

पदांक १ : डॉ. कविता सावुंके
डॉ. मनीषा चौधरी
डॉ. प्रीती पाटील

पदांक २ : डॉ. प्रीती पाटील
डॉ. रश्मि पंगे
डॉ. मंगल शिरडकर

पदांक ३ : डॉ. शिला पाटील

पदांक ४ : डॉ. जनेश पंगे

पदांक ५ : डॉ. कविता सावुंके

संपादन समिती

डॉ. जनेश पंगे
राजी संचालक, विश्वविद्यालय व सार्वजनिक शासने विद्याशाळा
ब.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता सावुंके
विद्याशाळा विद्याशाळा
ब.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

निर्देशिका

जनेश पंगे

संचालक, संशोधन विभाग, ब.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

© १९९०, सार्वजनिक प्रकाशन महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ उपसंपादन : डॉ. कविता सावुंके, नाशिक

■ मुद्रण

: श्री. मंगल शिरडकर, श्री. कविता सावुंके, श्री. शिला पाटील, श्री. कविता सावुंके, नाशिक - ४२२ ०२२

■ प्रकाशन

: डॉ. शिला पाटील, सार्वजनिक प्रकाशन महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ ०२२

■ प्रथम प्रकाशन : एप्रिल १९९०

■ प्रकाशन क्र. : ११२६

■ पुनर्मुद्रण : सप्टेंबर २०१०, फेब्रुवारी २०१२

महाराष्ट्र साहित्य अकादमी

महाराष्ट्र
संस्कृत विद्यापीठ

EDU-405

डी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : मराठी

संस्था : डॉ. नलिनी निवड, प्राचार्य व्ही. आर. कुलकर्णी, डॉ. तारदा शंभरकर, श्री. वसुधायी बनकर, श्री. के. एन. सांबळे,
डॉ. रेखा टोपकर, श्री. विजयकुमार पाईपल्लव, डॉ. सुधाकर गोरे, डॉ. हस्तिना बेरग

घटक १	: मराठी भाषेचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २	: अन्वयशास्त्र, वाक्यशास्त्र व पाठ्यपुस्तके	११
घटक ३	: मराठी विषयाचे असावकिलेख	४६
घटक ४	: अध्यापनपूर्व असावज्ञान अभिप्रेती	६३
घटक ५	: मराठी विषयाचे अध्यापनशास्त्रीय विस्तारण	७१
घटक ६	: मराठी विषयाचे आरंभ आणि अध्यापन पद्धती एकात्मिकरण	८१
घटक ७	: मराठी विषयाची ज्ञानाची प्रतिसाधने	१०९
घटक ८	: आधुनिक अध्यापन पद्धतीद्वारे संदर्भित पाठ्याचा मराठीचे मूल्यमापन	१२९
घटक ९	: द्वितीय पाठ्याचा स्वसंपन्न मराठीचे अध्यापन	१६४

वरायंतराम चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलसुत : डा. ई. वासुदेव

पद्म सहायार समिती

डॉ. बी. पी. डवळे, कुलसुत ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक	डॉ. ए. ए. वाघारे बीएचए	डॉ. ए. ए. वासुदेव मुंबई	डॉ. बी. पी. डवळे मुंबई
डॉ. अशोक जोशी संस्कृत, शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक	डॉ. टी. ए. शर्मा श्रीधरनाथ	डॉ. जयशंकर भावळे नाशिक	डॉ. रवींद्र वाळुंटे, संस्कृत शास्त्रविद्या व शास्त्रविद्ययाचे शिक्षण ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक
डॉ. ज. पी. भादनाकर मुंबई	डॉ. एच. ए. जगताप मुंबई	डॉ. जयदेव जोशी अध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक	डा. राजेंद्र शिंदे, संस्कृत शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक
डॉ. सु. बी. निंबीकर राष्ट्र	डॉ. विद्याधीर चव्हाणकर राष्ट्र	डॉ. जयदीप भवे अध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष मुंबई विभागीय, नाशिक	डॉ. अशोक वाळुंटे अभियानाध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक
डॉ. डा. श्री. धर्मादे अध्यक्षी	डॉ. सुप्रकाश अशोक	डॉ. जयदेव शर्मा, पोणेराष्ट्र	डॉ. सुभाष कुंभार, पोणेराष्ट्र
डॉ. ए. ए. शर्मा, पोणेराष्ट्र	डॉ. ए. ए. शर्मा, पोणेराष्ट्र	डॉ. विजयकाश शर्मा, पुणे	

पाठ्यक्रम विकास समिती

डॉ. अशोक जोशी, संस्कृत	डॉ. जयदीप भवे	डॉ. संदीपरी भवे	डॉ. श्री. ए. ए. शर्मा
डॉ. जयदेव शर्मा	डॉ. अशोक वाळुंटे	डॉ. अशोक वाळुंटे	ए. ए. ए. पोणेराष्ट्र, पोणेराष्ट्र
डॉ. राजेंद्र शर्मा	डॉ. राजेंद्र शर्मा	डॉ. विजयकाश शर्मा	पुणे
डा. अशोक निंबीकर	डॉ. अशोक निंबीकर	डॉ. अशोक निंबीकर	
शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष, वरायंतराम चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक			

संस्था समिती

डॉ. बी. वा. सुलगावी ए. ए. ए. नाशिक नाशिक	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष	डॉ. राजेंद्र शर्मा अध्यक्ष	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष
ए. ए. ए. नाशिक	डॉ. ए. ए. वासुदेव मुंबई	डॉ. अशोक वाळुंटे मुंबई	डॉ. अशोक वाळुंटे मुंबई
डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष
डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष

संपादन	अनुदेशन संपादन
डॉ. अशोक जोशी संस्कृत, शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक	डॉ. अशोक वाळुंटे अध्यक्ष अभियानाध्यक्ष, शिक्षणशास्त्र विभागाध्यक्ष ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक

निर्देशिका

डॉ. अशोक वाळुंटे
अभियानाध्यक्ष, संशोधन केंद्र, ए. ए. ए. पुस्तक विभागीय, नाशिक

First edition developed under DDC development grant.
 © २०२२, वरायंतराम चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ मुद्रण केंद्र मुंबई मुद्रण : मार्च २०२२ □ प्रकाशन क्रमांक : ४
 □ पुस्तक संख्या : १०० □ अशोक वाळुंटे □ संशोधन केंद्र वरायंतराम चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक □ मुद्रण : २०२२, ४
 □ भाग : १. शिक्षणशास्त्र, २. अभियान केंद्र, ३-१५, नाशिक पोस्ट, ए. ए. ए. नाशिक, नाशिक

महाराष्ट्र अकादमी

परमेश्वर
संस्थान
महाराष्ट्र
मुंबई विद्यापीठ

DDP 497

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम
शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : English

लेखक : डॉ. ललित वीरकर, डॉ. जी. एच. पूर्ववशी, डॉ. शिशुजी लंबकर, डॉ. के. डी. पायकवार, डॉ. शशी पायकवार,
डॉ. मंगलक कुलकर्, डा. मीना कुटे

Unit 1 : Name and Structure of English Subject	01
Unit 2 : Analysis of Curriculum, Syllabus and Text-books	06
Unit 3 : Pre-teaching Stage: Content Knowledge Enrichment for Teachers	22
Unit 4 : Content Analysis of the Unit to be Taught	70
Unit 5 : Pedagogical Analysis of English	76
Unit 6 : Integration of Methods of Teaching and Content	99
Unit 7 : Planning and Testing	122
Unit 8 : English as a First Language	141
पत्रक 9 : ज्ञानची प्रतीकल्पने (Knowledge Representation)	158

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्ता विद्यापीठ

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्ता विद्यापीठ

EDU 409

बी. एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

शालेय विषयाने अध्यापनशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : इतिहास

लेखक : डॉ. रामदास बरकले, डॉ. अरविंद जोशी, डॉ. डी. आर. कुलकर्णी, प्रा. ज्योती महत, श्रीमती रेखा उपाध्ये,
सा. एस. आर. घारे, डॉ. सुमंज रोडने, डॉ. रुक्मिणी साळुंके

पटका १	इतिहासाचे स्वरूप व संरचना	०१
पटका २	अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तकांचे योग्य विश्लेषण	१६
पटका ३	इतिहासाच्या अध्यापनासाठी आवश्यक ज्ञान अधिबुद्धी	३८
पटका ४	आवश्यकतेचे विश्लेषण	४८
पटका ५	शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्रीय विशेषत्व	६१
पटका ६	इतिहासाचा अभाव आणि अध्यापन पद्धती यांचे एकत्रीकरण	७०
पटका ७	शालेयी अतिरिक्त	१०३
पटका ८	आवश्यकतानुसार अध्यापन पद्धतीपर्यंत मुख्यधाम	११६

महाराष्ट्र
साहित्य अकादमी
मुंबई विद्यापीठ

EDU 410

बी. एड. अभिधान अभ्यासक्रम
ज्ञानेद विद्याचे अकादमिकत्व

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : भूगोल

लेखक : श्रीमती उषा पाटील, श्रीमती सुरेखा जोशी, श्री. मान सुखरे, श्रीमती सोमना जोशी, श्रीमती सुहासिनी पुणे,
श्रीमती विजया पाटील, डॉ. उषावता तारकबाई

घटक १ : भूगोल ज्ञानशास्त्राचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २ : भूगोल अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक सुसंगती	०१
घटक ३ : भूगोल अध्यापन घटकाचे आकस्मिकत्व	१४
घटक ४ : भूगोल शिक्षकाची अध्यापनपूर्व आवश्यकता अचिकट	३३
घटक ५ : ज्ञानाची प्रतिक्रिया	४१
घटक ६ : भूगोल अध्यापन पद्धतीचा विचार व आजचाही एकत्रीकरण	५४
घटक ७ : भूगोलाचे अभ्यासशास्त्रीय विस्तार	१४६
घटक ८ : भूगोलाच्या आत्मसुख अज्ञान पद्धतीसंदर्भात शिक्षक व विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन	१५४

देशबलराय चव्हाण महाराष्ट्र युवत विद्यापीठ, नाशिक

कुलपुत्र - प्र. (डॉ.) धर्मकराण सायबुलें

राज्य सङ्गणक समिती

डॉ. जी. डी. काळे, राज्य कुलपुत्र व. व. व. युवा विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ड. ग. नायक कोल्हापूर	डॉ. एम. एम. देवगुण मुंबई	डॉ. एम. बी. पोली पुणे
डॉ. अमर गोरी संयोजक, शिक्षणशास्त्र विद्यासाधक	डॉ. डी. एम. काळे अभिप्रेतक	डॉ. रामकाश बराले नाशिक	डॉ. एम. व. काळे, संयोजक सायबुलें विद्यापीठ, नाशिक
व. व. व. युवा विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. अशोक म. म. मजगा मुंबई	डॉ. अशोक गोरी मुंबई, शिक्षणशास्त्र विद्यासाधक	डॉ. राजगुरु विद्यापीठ, संयोजक संयोजक विद्यासाधक
डॉ. अ. पी. धारकराण मुंबई	डॉ. विद्यावती मजगा रायगड	डॉ. गोसावी मंगे पंजाब, शिक्षणशास्त्र विद्यासाधक	व. व. व. युवा विद्यापीठ, नाशिक
डॉ. यु. पी. विद्या अभियुक्त	डॉ. गुरुदास अहमदनगर	डॉ. सीमा देवते कोल्हापूर	डॉ. रमेश सायबुलें अभिप्रेतक, शिक्षणशास्त्र विद्यासाधक
डॉ. एम. टी. धारबाले अभियुक्त	डॉ. राजेश मो. एम. कुलकर्णी कोल्हापूर	डॉ. विद्यासाधक देवत मुंबई	डॉ. एम. व. का. पोली 'अभियुक्त', अर्धवेत सेवा एफ. डी. २२, अहमदनगर विद्यापीठ, पुणे - ५

प्रादेशिक विकास समिती

डॉ. अमर गोरी, संयोजक	डॉ. संजय शर्मा	श्रीमती विद्या देवी	डॉ. व. का. पोली
डॉ. अशोक गोरी	डॉ. रमेश सायबुलें	श्री. विद्यासाधक सायबुलें	'अभियुक्त', अर्धवेत सेवा
डॉ. राजेश काळे	डॉ. जय शंकरकाश	श्रीमती देवविंदी बराले	एफ. डी. २२, अहमदनगर
डॉ. अशोक देवते	डॉ. राजेशी मजगा	श्रीमती सायबुलें	विद्यापीठ, पुणे - ५

संयोजक समिती

श्रीमती उमा देवी	श्रीमती शोभा शर्मा	श्रीमती विद्या देवी
श्रीमती सुधा शर्मा	श्रीमती सुलक्षिणी मुले	डॉ. राजेश देवते
श्री. राज सायबुलें		

संपादन

डॉ. अमर गोरी संयोजक, व. व. व. युवा विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. व. का. पोली 'अभियुक्त', अर्धवेत सेवा, एफ. डी. २२ अहमदनगर, विद्यापीठ, पुणे - ५	डॉ. रमेश सायबुलें अभिप्रेतक, व. व. व. युवा विद्यापीठ, नाशिक
--	---	--

निर्मिती

श्री. अमर देवत
संयोजक, अर्धवेत सेवा, व. व. व. युवा विद्यापीठ, नाशिक

Printed and developed under DEC development grant.

- © 1972, सायबुलें विद्यापीठ, नाशिक
- मुद्रण कर अर्धवेत सेवा : व. व. व. युवा विद्यापीठ, नाशिक
- मुद्रण : श्री. अशोक शर्मा
- संयोजक : अशोक देवते
- मुद्रण : श्री. अशोक शर्मा, एफ. डी. २२, अहमदनगर, एम. एम. टी. सी., अहमदनगर, नाशिक - ४२२ ००६
- अहमदनगर : डॉ. राजेश मजगा, अहमदनगर, नाशिक
- अहमदनगर : डॉ. राजेश मजगा, अहमदनगर, नाशिक

ISBN 978-81-8055-156-X

(300) 400

महाराष्ट्र अकादमी

महाराष्ट्र

अकादमी

मुंबई

मुंबई विद्यापीठ

EDU-412

सी. ए. अ. वि. २-अभ्यासक्रम

शास्त्र विभाग अशास्त्रशास्त्र

शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र : विज्ञान

उद्देश्य : प्रा. अश्विनी कणाले, श्रीमती. प्रमिता शेठे, डॉ. अश्विनी बोंदरे, श्री. टी. डी. गतीर, डॉ. संजीवने पट्टने, श्रीमती. गनधी बाळ, डॉ. रमेश सुखकर्कर, डॉ. सौमित्री बरवे

घटक १	विज्ञान विषयाचे स्वरूप व संरचना	०२
घटक २	अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तके	०८
घटक ३	अध्यापनपूर्व आवश्यकता लक्ष्ये	२६
घटक ४	अध्यापन घटकाला असाव्या विशेषता	३४
घटक ५	विज्ञान शिक्षकांचे आगाहनशास्त्रीय निरीक्षण	५६
घटक ६	विज्ञान-तों अध्यापन आणि अशास्त्रीय पुनर्गठन	६९
घटक ७	विज्ञानशास्त्र शास्त्रीय प्रतिष्ठा	८४
घटक ८	विज्ञान : आशास्त्रीय अभ्यासपद्धतीसंबंधीत सूचकपत्र	१०२
घटक ९	विज्ञान शिक्षकांच्या शिबिरा व मुद्रिका	११४

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

दुसऱ्यातः डॉ. ई. बाबूराव

तय्यर सङ्घात समिती

डॉ. पी. बी. वाकडे, कर्तो पुस्तक २. ५. ५. पुस्तक विभाग, नाशिक	डॉ. इ. व. अण्णा नाशिक	डॉ. एम. एम. अण्णा पुणे	डॉ. पी. जे. भावे पुणे
डॉ. अमल मोदी	डॉ. पी. एम. काळे औरंगाबाद	डॉ. एम.एम. अण्णा नाशिक	डॉ. ए.त. वाकडे, कर्तो पुस्तक विभाग व सहायक विभाग
संभाळ, विद्यार्थ्यांचे विभाग ५. ५. ५. पुस्तक विभाग, नाशिक	डॉ. एम. व. काळे पुणे	डॉ. अर्जुन गोरे औरंगाबाद, विद्यार्थ्यांचे विभाग	डॉ. ए.त. वाकडे, कर्तो पुस्तक विभाग, नाशिक
डॉ. ए. ए. शेख पुणे	डॉ. विद्यार्थ्यांचे विभाग नाशिक	डॉ. वेंकटेश काळे नाशिक, विद्यार्थ्यांचे विभाग	डॉ. ए.त. वाकडे, कर्तो पुस्तक विभाग, नाशिक
डॉ. ए. ए. शेख पुणे	डॉ. सुप्रभात नाशिक	डॉ. ए. ए. वा. पुस्तक विभाग, नाशिक	डॉ. अर्जुन गोरे औरंगाबाद, विद्यार्थ्यांचे विभाग
डॉ. एम. बी. शिंदे पुणे	डॉ. एम. व. काळे पुणे	डॉ. एम. व. वा. पुस्तक विभाग, नाशिक	डॉ. अर्जुन गोरे औरंगाबाद, विद्यार्थ्यांचे विभाग
डॉ. एम. बी. शिंदे पुणे	डॉ. एम. व. काळे पुणे	डॉ. एम. व. वा. पुस्तक विभाग, नाशिक	डॉ. अर्जुन गोरे औरंगाबाद, विद्यार्थ्यांचे विभाग
डॉ. एम. बी. शिंदे पुणे	डॉ. एम. व. काळे पुणे	डॉ. एम. व. वा. पुस्तक विभाग, नाशिक	डॉ. अर्जुन गोरे औरंगाबाद, विद्यार्थ्यांचे विभाग

पुस्तकालय विकसन समिती

डॉ. अर्जुन गोरे, नाशिक	डॉ. बी.बी. काळे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे
डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे
डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे
डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे

लेखन समिती

डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. बी.बी. काळे	डॉ. अर्जुन गोरे
डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे
डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे

संपादन

डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे	अनुदेशन व भाषा संपादन
संभाळ, व. ५. ५. पुस्तक विभाग, नाशिक	डॉ. अर्जुन गोरे	डॉ. अर्जुन गोरे
	नाशिक	औरंगाबाद, व. ५. ५. पुस्तक विभाग, नाशिक

निर्देशिका

- १. या पुस्तकाचे लेखक डॉ. अर्जुन गोरे हे आहेत.
- २. या पुस्तकाचे संपादन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- ३. या पुस्तकाचे लेखन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- ४. या पुस्तकाचे संपादन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- ५. या पुस्तकाचे लेखन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- ६. या पुस्तकाचे संपादन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- ७. या पुस्तकाचे लेखन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- ८. या पुस्तकाचे संपादन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- ९. या पुस्तकाचे लेखन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.
- १०. या पुस्तकाचे संपादन डॉ. अर्जुन गोरे यांनी केले आहे.

ज्ञानयोगा षोडशी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 424

बी.एड. अधिष्ठान अभ्यासक्रम

ज्ञान आणि अभ्यासक्रम

लेखक : डॉ. संजीवनी महाले, प्रा. वसंतराव कर्डिले, डॉ. कविता साळुंके

घटक १ : ज्ञानाचे स्वरूप व संरचना	०१
घटक २ : अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रम	१३
घटक ३ : उद्दिष्टे व त्यांची मांडणी	१८
घटक ४ : पाठ्यक्रम	३३
घटक ५ : मुद्रित अनुदेशन साहित्य	३९
घटक ६ : दूर शिक्षणाचे स्वरूप व अभ्यासक्रम	५६

चशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : प्रा. ई. वायूढंदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता सायुंके

सका सङ्गणक समिती

डॉ. अनंत बेगी
सका संचालक, विश्वकाल विद्यापीठ
स.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. लक्ष्मण बळवंत
सका

डॉ. एन. एस. शिंदे
सका

डॉ. सख्खती पांडव
सका

डॉ. सांतादन लखे
सका

डॉ. टी. एस. फारे
सका

डॉ. डॉ. पुत्राकरा शिंदे
सका

डॉ. गौरी शिंदे
सका

डॉ. डॉ. एस. चंद्रशेखर
सका

डॉ. सायब शे. जल
सका

डॉ. सारा देवेंद्र
सका संचालक विद्यापीठ, लखार

डॉ. देवेंद्र जी. शि.
सका

डॉ. कविता सायुंके
सका

लेखन समिती

डॉ. सख्खती लखे
सका संचालक
विश्वकाल विद्यापीठ
स.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक - ५२२ २२२

प्र. चंद्रशेखर शिंदे

डॉ. कविता सायुंके
सका संचालक
विश्वकाल विद्यापीठ
स.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक - ५२२ २२२

संघादन समिती

डॉ. सांतादन लखे
विश्वकाल विद्यापीठ
स.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

निविती

अनंत बळवंत
सका संचालक, (संघादन समिती) स.प.प.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

- © २०२०, सांतादन लखे महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
- अंतराज्युक्त समिती : नाशिक
 - पुस्तक : डॉ. जी. जी. सायुंके, डॉ. देवेंद्र शिंदे, २, चिखले रोड, लखारवाडी, नाशिक - ५२२ २०२
 - प्रकाशक : डॉ. प्रकाश लखे, पुस्तकालय, सांतादन लखे महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक- ५२२ २२२
 - प्रकाशक : डॉ. देवेंद्र शिंदे
 - पुस्तक : २०२०, चिखले रोड
 - प्रकाशक : डॉ. २०२०
-

अख्येण प्रवेक्षी

मराठतरण
सभ्यतण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU 209

शिक्षणशास्त्र पदवी शिक्षणक्रम

मूल्यशिक्षण

लेखक : डॉ. संतोष मुळावकर, डॉ. कल्पना मुळावकर

घटक १ : मूल्ये व मूल्यशिक्षण : तात्त्विक ओळख	१
घटक २ : मूल्यशिक्षण : आडावा व सद्य-स्थितीत गरज	२८
घटक ३ : मूल्यशिक्षणाचे शालेय पाठ्यपुस्तकातील स्रोत	६०
घटक ४ : मूल्य रजळपूक : कृतिकार्यक्रम	८३
घटक ५ : मूल्य विकास	११२
घटक ६ : मूल्यशिक्षणाचे मूल्यमापन आणि संशोधन	१३६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. ई. वामुनंदन

नव्य सङ्गणन समिती

डॉ. बी. पी. साबळे बाजी कुलगुरु प.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. ड. वा. जाधव सोलापूर डॉ. पु. जी. चिरीवे नागूर	डॉ. एम. एम. देशमुख पुर्वई डॉ. रामदास बाकोले नाशिक	डॉ. एम. एम. चौगुले संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
डॉ. अमृत जोशी बाजी संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा प.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. टी. एम. मारी अहमदनगर प्राचार्य प्र. ल. नागरकर पंढुरवाड	डॉ. अश्विंद्र जोशी प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा प.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. जैत बाळेंडे संचालक, मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्र विद्याशाळा
डॉ. अ. गो. धातवकार पुर्वई	डॉ. विभावरी घावलकर नागूर	डॉ. मीनाश्री बावे प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा प.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	प्रा. रामचंद्र शिवारी संचालक, संगणकशास्त्र विद्याशाळा
डॉ. एम. सी. छदिवाले अमरावती	प्राचार्य श्री. एम. कुलकर्णी सोलापूर	डॉ. सीमा वेवले कोल्हापूर	डॉ. कविता साधुके अधिन्यायका शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा
डॉ. एम. एम. सोनवणे नांदेड	डॉ. श्री. श्री. गोरे पुर्वई	डॉ. विनयवता वैश्वा, पुणे डॉ. पुन्यखान, अकोला	डॉ. सुजा कुंडते भोराड

षाळ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. अमृत जोशी बाजी संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा प.च.म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक	डॉ. तेजन अग्रवारी बहुरंग अकादमी, पंचगाली	डॉ. संतोष मुज्यावकर अंबाजोगाई (बीड)	डॉ. कविता साधुके अधिन्यायका शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा प.च.म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक
	डॉ. टीम रॉस हा संस्था, पंचगाली	डॉ. कल्पना मुज्यावकर अंबाजोगाई (बीड)	

लेखन

डॉ. संतोष मुज्यावकर अंबाजोगाई (बीड)	डॉ. कल्पना मुज्यावकर अंबाजोगाई (बीड)
--	---

संपादन व अनुदेशन संपादन समिती

डॉ. एम. एम. चौगुले संचालक प.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	डॉ. कविता साधुके अधिन्यायका शिक्षणशास्त्र विद्याशाळा, प.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
---	---

निर्मिती

श्री. ज्ञानेंद्र वाघ

साक्षरशापक, प्रेसनिर्मिती केंद्र, प.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२.

© २०११, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

□ प्रथम प्रकाशन : फेब्रुवारी, २०११ □ पुनर्मुद्रण : सप्टेंबर २०११ □ प्रकाशन क्र. : १८८७

अक्षरकुलणी : मुक्त संस्थावनेम, नाशिक - ४२२ २०१.

मुद्रक :

प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलकर्णिक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक - ४२२ २२२.

ISBN 978-81-8055-871-4

Yashwantrao
Chavan
Maharashtra
Open University

EDU 430
**Vocabulary Improvement and Self
Enrichment**
(ENGLISH FOR PRIMARY TEACHERS)

Vocabulary Improvement and Self Enrichment

Writer : Dr. B. S. Valka, Dr. Chetna

Unit 1 : Developing Word Power	1
Unit 2 : What it is to Know a Word	16
Unit 3 : Processes of Word Formation	34
Unit 4 : What is Self-Improvement	53
Unit 5 : Research for Self-Improvement	67
Unit 6 : Action Plan for Self-Enrichment	81

Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University

Vice-Chancellor : Prof. Dr. E. Vayanasdan

School of Education School Council

Dr. Kavita Salunke (Director)

Dr. Chandhari S.V (Delhi)

Dr. Dhanu Urmale (Pune)

Dr. Manekar R.B (Akhola)

Dr. Jorlekar Vijay (Mumbai)

Dr. Borna Chandrakant (Nashik)

Dr. Nikam Jaydeep (Nashik)

Mr. Palkhikar Madhar (Nashik)

Dr. Rajguru Hemant (Nashik)

Dr. Patil Surekh (Nashik)

Dr. Mahale Sanjivani (Nashik)

Dr. Patil Vijaya (Nashik)

Mr. Patilrao Vijaykumar (Nashik)

Dr. Patwar D.D (Nashik)

Dr. Sonawane S.S (Nashik)

Advisable Body Member

Dr. A. N. Joshi

Former Director

School of Education

Y.C.M.O.U., Nashik

Dr. L. M. Shivachar

Professor

School of Education

Y.C.M.O.U., Nashik

Dr. E. S. Valke

Professor

K.T.H.M. College

Nashik

Dr. Kavita Salunke

Director and

Associate Professor

School of Education

Y.C.M.O.U., Nashik

Syllabus Development

Marathi Vidyapeethak Samaj's

English Academy School of Education

Y.C.M.O.U., Nashik

Writers Committee

Dr. E. S. Valke

English Academy

Nashik

Dr. Chitani

English Academy

Nashik

Editing Committee

Dr. E.S Valke

Ex. Director

M.V.P.'s English Academy

Nashik

Dr. Kavita Salunke

Director & Associate Professor

School of Education

Y.C.M.O.U., Nashik

Dr. A. N. Joshi

Former Director

School of Education

Y.C.M.O.U., Nashik

Production

Mr. Anand Yadav

Manager

Print Production Centre

Y. C. M. Open University, Nashik

© 2019, Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University

■ First Publication : August 2019

■ Publication No : 0000

■ Typesetting : Om Computers, Nashik - 422 007

■ Printed by : Shri. Ajit Modak, M's Print Lines, 'A' Road, NICE, Satpur, Nashik 422 007

■ Publisher : Dr. Dinesh Bonde, Registrar, Y. C. M. Open University, Nashik - 422 222

B19-20-21

सर्वज्ञ ज्ञान

व शासनाचा
अड्डा
महाराष्ट्र-
दुष्काळ विभाग

EDU-436

पुस्तक सहाये

शिक्षकाच्या बदलत्या भूमिका आणि कृतिशीलता : भाग-२

पटक १ : शिक्षक कृतिशीलता : संकल्पना व स्वरूप	०९
पटक २ : उपक्रम, नवोपक्रम आणि शिक्षकांच्या सर्जनशील कृती	१५
पटक ३ : कृतिसंगोधन आराखडा	३८
पटक ४ : कृतिसंगोधन साधने	४५
पटक ५ : कृतिसंगोधन प्रत्यक्ष कार्यवाही व माहितीचे विश्लेषण	५५
पटक ६ : अहवाल लेखन व अनुधावन	६४

कुलगुरुंचे मनोगत

विद्ये, व शब्दोक्त चव्हाण म्हणून - दुसरा विद्यार्थी हे सगळे ते स्वतःची जगण्याची विचार करते, आपण। विद्यार्थी हे आपण जत वत तेव्हा। जगतात आपले, माहिती तंत्रविज्ञान हा एक असाच नवीन जगण, त्याचा उपयोग असावत आता असावत व। रीतीसोटी आपण करू शकतो, तेव्हा त्याचा वापर व। विद्यार्थीतः। विद्यार्थी हे ज्ञानाला पूर्ण कसा करता येईल, व सोटी व। विचारचे विज्ञान करायला आले आहे, त्याचे शीत मज आहेत, मज ज्ञानाची माहिती तंत्रविज्ञानाचा। वापराद्वारे शिक्षकांचे। परंपरेत भूमिकांची बदल होतात, ते ज्ञानाचे। त्या अनुभवांचे ज्ञानाचा। गीर्वाण शिक्षकांचे आपणसत करायला हवेत, व। ज्ञानाचे विचार माहिती तेव्हा त आलेली आहे, तर मज शीत हा कुठेयिलेला आहे, कारण नवीन जगण म्हणजे की त्या परंपरेत नवः। कुठेही येतत, त्यांचा विचार आपणसत करायला लागतो, काही उपकरण, तंत्रविज्ञान, कुठेयिलेला आहे आपणसत करायला हवेत त्याचे लागतात, त्या ज्ञानाचे तंत्रविज्ञान माहिती ह्याच। आपणसत तेव्हा त आलेली आहे.

व। विचारचे रीती मज आपणसत आपण। त्या ज्ञानाचे विज्ञानाचा। कुठेयिलेला आपणसत म्हणून आहेत, आपणही त। कुठेयिलेला त्याचा उपयोग करून घेत, असा अर्थहीला विज्ञान वाटतो.

सर्वसंगीत विद्यापीठ

वसुधैव कुटुम्बकम्
संस्कृत
महाराष्ट्र
मुळा विद्यापीठ

EVS 201

पर्यावरण अभ्यास

पर्यावरण अभ्यास

लेखक : प्रा. सचिन पेंढसे, प्रा. वाल्मिकि अहिरराव, प्रा. नीता सामे, प्रा. अमिताभ आपटे,
डॉ. नारायण चौधरी, प्रा. व्यंकट कांबळे, अतुल देऊळगावकर

घटक १	: पर्यावरण संकल्पना	०१
घटक २	: पर्यावरण व समाज परस्परसंबंध	१६
घटक ३	: संरक्षण, संवर्धन, निर्माण व पर्यावरण	२४
घटक ४	: नाश्रीकरण व औद्योगिकीकरण	३०
घटक ५	: जलव्यवस्थापन	४५
घटक ६	: जंगले व वने	५८
घटक ७	: शेती	७०
घटक ८	: पर्यावरणविषयक चळवळी	८०
घटक ९	: जागतिक पर्यावरण संरक्षण	९८
घटक १०	: वातावरणातील फेरबदल	११०
घटक ११	: वैश्विक स्थितिमात	११७

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : प्रा. डॉ. माणिकराव साळुंखे

मानव्यविज्ञान व सामाजिकशास्त्र विद्याशाखा परिषद

डॉ. सत्यकुमार शिखरे
संकात्मक, सामन्यविज्ञान व सामाजिक शास्त्रे विद्याशाखा
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक ४२२ १११

प्रा. राजश्रीदेव गंगे
सामन्य विज्ञान, सामन्यविज्ञान व सामाजिक शास्त्रे
विद्याशाखा, ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक ४२२ ११२

डॉ. जगत रामोबका
सामन्य विज्ञान, सामन्यविज्ञान व सामाजिक शास्त्रे
विद्याशाखा, ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक ४२२ ११२

श्री. रामदुर्ग नरोडकर
सामाजिक शास्त्रशास्त्र, सामन्यविज्ञान व सामाजिक शास्त्रे
विद्याशाखा, ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक ४२२ ११२

डॉ. शशिव भिद्रेकर
संकात्मक, सांस्कृतिक, विज्ञान व संशोधन विद्याशाखा,
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक ४२२ ११२

डॉ. चक्रती विष्णू
शास्त्रशास्त्र, विज्ञान विज्ञान विद्याशाखा
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक ४२२ १११

श्रीमती सधने धारकर
सामाजिक शास्त्रशास्त्र, विज्ञानशास्त्र विद्याशाखा
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक ४२२ ११२

श्री. का. ठाकर
सामाजिक शास्त्रशास्त्र, विज्ञान विज्ञान विद्याशाखा
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ नाशिक ४२२ ११२

डॉ. के. बी. लवटे
सामन्य विज्ञान
डॉ. बाबासाहेब साहेबदेव साठारवाड विद्यापीठ
नाशिक ४२१ ००४

डॉ. तुकाराम पाटील
विज्ञान प्रमुख, ईश्टी विज्ञान
समितीसाठी पुणे पुणे विद्यापीठ
लोखंडी, पुणे ४११ ००४

डॉ. सीती विष्णू
सामाजिक विज्ञान
मुंबई विद्यापीठ
विद्यालयाई केंद्र, सांजकुड,
मुंबई ४०० ०१८

डॉ. आशोक चौधरीकर
सामन्य विज्ञान प्रमुख, सामाजिक विज्ञान
४१६, आर. के. एम.
टीकिल रोड, मुंबई ४, ५,
सामन्य विज्ञानशास्त्र,
कोलारत ४१६ ०१३

डॉ. सोहन खेडे
शास्त्रशास्त्र व संशोधन
शां. साठारवाड जलशायी विद्यापीठ
जलशायी ४२२ ६०२

लेखक

डॉ. सत्यकुमार शिखरे
प्रा. चक्रती विष्णू
प्रा. सीता खने
प्रा. सविता गंगे
प्रा. जयिनी शारदे
ज्युनिअर लेखक
प्रा. सविता शारदे

अनुमोदन संपादन

श्री. रामदुर्ग नरोडकर
सामन्यविज्ञान व सामाजिक शास्त्रे विद्याशाखा,
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

संपादक

डॉ. चक्रती विष्णू
शास्त्रशास्त्र व संशोधन
सामाजिकशास्त्र विद्याशाखा,
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

अभ्यासक्रम संघोजक

डॉ. सत्यकुमार शिखरे
संकात्मक, सामन्यविज्ञान व सामाजिक शास्त्रे विद्याशाखा
ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

नाम सार

नाम सार, इन्फोर्मिटी केंद्र, ब.व.म.पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

First edition developed under UGC development grant

© १-१९, सार्वजनिक प्रकाशन मंडळ, पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक

प्रथम प्रकाशन : स. १-१९

प्रकाशन क्र. : १११३

अक्षरमुद्रणी : सार्व. इंटरप्रिन्स, नाशिक

मुद्रण : सार्व. प्रिंटींग, ३९१/१४, सिलव रोड, मुंबईचा सीटारूम, जयकुमार पोस्ट ऑफिस, मुंबई- ४०० ००१

प्रकाशक : डॉ. प्रकाश शारदे, कुलाचिन, सार्वजनिक प्रकाशन मंडळ, पुस्तक विद्यापीठ, नाशिक- ४२२ ११२.

Programme Name	Medical Microbiology
Programme Part Name	Year I
Programme EIR Name (For EIR Signights)	PG: Highness
Programme Part Level/Grade	B.A

Programme Part Term - Semester 1

Sl. No.	Centre Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Counselling / Contact (HRS)	Credit Point	Assessment Type			Passing Marks in Min/Max
									UA Min/Max	CA Min/Max	as	
1	MUR501	Theoretical Urdu Zahir o Adib	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
2	MUR502	Urdu Ghazal	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
3	MUR503	Urdu Maqam	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
4	MUR504	Urdu o Panj Taraif Aur Riyazat	Minority	Major	Counseling	Theory	6	2	1335	7/15	20/50	
5	MUR505	Urdu Maqalya	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
5	MUR506	Urdu Ahr Awaraz Adib	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
6	MUR500	Research Methodology	Minority	Research M	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
									Total			130/50

Programme Part Term - Semester 2

Sl. No.	Centre Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Counselling / Contact (HRS)	Credit Point	Assessment Type			Passing Marks in Min/Max
									UA Min/Max	CA Min/Max	as	
1	MUR508	Urdu Nazm	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
2	MUR509	Afsana Adab	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
3	MUR510	Urdu Qasidah	Minority	Major	Competitive	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
4	MUR511	Urdu Ke Aharo Urduo Nijaz Aur Aharo Urduo	Minority	Major	Counseling	Theory	6	2	1335	7/15	20/50	
5	MUR512	Urdu o Maqsood	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
5	MUR513	Talarekhat o Rajhsamat	Minority	Major	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
6	MUR514	Field Project	Minority	Field Project	Counseling	Theory	12	4	2679	12/30	49/100	
									Total			130/50

YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASTRA OPEN UNIVERSITY
School of Humanities and Social Sciences
1 Semester M.A. Urdu Programme (M48) Course Details SEP 2020

Sr. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/ Elective
01	MUR501	04	Tareekh e Urdu - Zabun e Adab	1 Urdu Zabun Ka Angize o Itiqas 2 Urdu Lihaziyat 3 Urdu Adab Dakan Mein 4 Urdu Adab Qasid e Hindi Mein	Mandatory
02	MUR502	04	Urdu Ghazal	1 Ghazal : Far Aze Taliaf 2 Ghazal Ka Itiqad e Daqr 3 Ghazal Ka Dabzar e Daqr 4 Ghazal Ka Jaded e Daqr	Mandatory
03	MUR503	04	Urdu Masnavi	1 Masnavi : Far Aze Taliaf 2 Dakan Mein Urdu Masnavi Ki Itiqayat 3 Masnavi Hindi Mein Urdu Masnavi Ki Itiqayat 4 Urdu Ki Ahem Masnaviyat	Mandatory
04	MUR504	02	Drama Far Taliaf Aar Itiqayat	1 Drama : Far Aze Taliaf 2 Urdu Drama Ki Itiqayat	Mandatory
05	MUR505	04	Urdu Masnavi	1 Masnavi : Far Aze Taliaf 2 Urdu Masnavi Ki Itiqayat 3 Urdu Ki Ahem Masnavi Nigah 4 Urdu Ki Ahem Masnavi	Elective
06	MUR506	06	Far Aze Awaraz Adab	1 Farz Ka Mehd 2 Sarfraz e Saheen Tak 3 Farz Adab Aar Saraf 4 Awaraz Adab Ki Itiqayat	Elective
07	MUR508	04	Research Methodology	1 Tahqiq : Far Aze Itiqayat 2 Urdu Tahqiq Ka Angize o Itiqas 3 Urdu Ki Ahem Mohaqiqat 4 Mohaqiqat Mein Urdu Tahqiq	Mandatory
		22 CP	07 Courses	26 Books	

YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASTRA OPEN UNIVERSITY**School of Humanities and Social Sciences****II Semester M.A. Urdu (M48) Course Details SEP 2020)**

Sl. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/ Elective
01	MUR508	04	Urdu Naam	1 Naam Ka Faa 2 Urdu Naam Ka Aaghar o Istiq 3 Urdu Ke Aham Naam Nigah 4 Urdu Ki Aham Naamda	Mandatory
02	MUR509	04	Afsana Adab	1 Afsana Adab : Faa Aur Rivayat 2 Urdu Dastan 3 Urdu Novel 4 Urdu Afsana	Mandatory
03	MUR510	04	Urdu Qasida	1 Qasida Ka Faa Aur Ta'aruf 2 Urdu Qasida Dikhan Mubt 3 Urdu Qasida Shamsi Hindi Mubt 4 Urdu Ke Aham Qasida	Mandatory
04	MUR511	02	Urdu Ke Aham Dham Nigah Aur Aham Dham	1 Urdu Ke Aham Dham Nigah 2 Urdu Ke Aham Dham	Mandatory
05	MUR512	04	Tare-o-Masraf	1 Tare-o-Masraf : Ta'aruf Aur Rivayat 2 Urdu Shair Mubt Tare-o-Masraf 3 Urdu Naam Mubt Tare-o-Masraf 4 Urdu Ke Aham Tare-o-Masraf Ki Mubt	Elective
06	MUR513	04	Talreef-o-Rajhat	1 Talreef Aur Rajhat Ka Ta'aruf 2 Aham Talreef 3 Tareef Pasand Talreef 4 Rajhat o Arbat o Zam o Aur Talreef	Elective
07	MUR514	04	Field Work / Project		Mandatory
		22 CP	07 Courses	22 Books	

YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASTRA OPEN UNIVERSITY
School of Humanities and Social Sciences
III Semester M.A. Urdu (648) Course Details NEP 2020)

Sl. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/ Elective
01	MU001	04	Ghaz Afandi Naat	1. Sawach Aur Khud Naawid Sawach 2. Safarname Aur Makamat 3. Khair Aur Ishkiya 4. Roznamcha Aur Reportar	Mandatory
02	MU002	04	Zari e Abhagh Aur Tazjara Nigari	1. Zari e Abhagh: Tarjuf Aur Khidayat 2. Print Media 3. Electronic Media 4. Tazjara Nigari	Mandatory
03	MU003	04	Urdu Tazjari	1. Dabari Urdu Tazjari 2. Tazjari Nazariyat 3. Urdu Ke Aghaz Nazariyat 4. Mahawazis Mein Urdu Tazjari	Mandatory
04	MU004	02	Classical Adab	1. Urdu Mein Classical Adab 2. Urdu Ke Aghaz Classical Mein	Mandatory
05	MU005	04	Qasaidat-e-Hayat aur Awwal Chughtal Ka Khawassat Mein	1. Qasaidat-e-Hayat, Sawach, Shikhiyat Aur Akal 2. Qasaidat-e-Hayat Ki Hani e Adabi Khawat 3. Awwal Chughtal, Sawach, Shikhiyat Aur Akal 4. Awwal Chughtal Ki Hani e Adabi Khawat	Elective
06	MU006	04	Alif Haseen Hali Aur Shikhi Nazam Ka Khawassat Mein	1. Alif Haseen Hali, Sawach, Shikhiyat Aur Akal 2. Alif Haseen Hali Ki Hani e Adabi Khawat 3. Shikhi Nazam, Sawach, Shikhiyat Aur Akal 4. Shikhi Nazam Ki Hani e Adabi Khawat	Elective
07	MU007	06	Research Project		Mandatory
		22 CP	7 Courses	22 Books	

School of Humanities and Social Sciences
IV Semester M.A. Urdu (M48) Course Details NEP 2020)

Sr. No.	Course Code	Credit Point	Course Name	Book Name	Mandatory/Elective
01	MUEN07	04	Urdu Ghazal Ka Jaded-e-Daar	1. Tarz-e-Poetry Taleeq Aur Urdu Ghazal 2. Tarz-e-Poetry Taleeq Aur Urdu Nazm 3. Jadedyat Aur Urdu Ghazal 4. Jadedyat Aur Urdu Nazm	Mandatory
02	MUEN08	04	Khusroo-e-Madani	1. Akbar-e-Taqi Meer 2. Mirza Ghalib 3. Mirza Asaf Khan Azad 4. Shikharshahi Farooq	Mandatory
03	MUEN09	04	Mehrashta Mein Urdu Adab	1. Mehrashta Mein Urdu Ghazal 2. Mehrashta Mein Urdu Nazm 3. Mehrashta Mein Urdu Novel 4. Mehrashta Mein Urdu Afsoon	Mandatory
04	MUEN10	04	Sir Syed Ahmad Khan aur Akbar Al-Farooq Ka Khusroo-e-Madani	1. Sir Syed Ahmad Khan, Saadq, Shikshiyat Aur Akbar 2. Sir Syed Ahmad Khan Ki Tafseel o-Ahadi Shikshiyat 3. Akbar Al-Farooq, Saadq, Shikshiyat Aur Akbar 4. Akbar Al-Farooq Ki Tafseel o-Ahadi Shikshiyat	Elective
05	MUEN11	04	Urdu Adab Mein Khawateen Ki Khidmat	1. Tarz-e-Poetry Taleeq Aur Urdu Ghazal 2. Urdu Ghazal 3. Khawateen Fiction Nazm 4. Tarz-e-Poetry Taleeq Aur Urdu Ghazal	Elective
06	MUEN19	03	Research Project	Orientation	Mandatory
		11 CP	06 Courses	20 Books	

Courses

Teaching And Assessment Scheme

Abbreviations : TLM - Teaching Learning Method, AM - Assessment Method, AT - Assessment Type, UA - University Assessment, CA - College Assessment, WA - Work Place Assessment, Hrs - Contact Hours per Week, MS - Marks System, GS - Grade System, Min - Minimum Marks, Max - Maximum Marks, DG - Direct Grading, IG - Indirect Grading

Programme Part Year-1 Separate Passing Head: No, Min: 0, Max: 1100, Total Credits: 44.00

Term: Semester I Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min: 0, Max: 660, Total Credits: 22.00

The courses under Semester I are as follows:

Course Name: Hindi Bahiya Ka Itiha										
Course Code: HN501 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin 6	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Katha Bahiya										
Course Code: HN502 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin 6	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Katheter Gadya Bahiya										
Course Code: HN503 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin 6	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Natak Aur Rangmanch - I										
Course Code: HN504 Min: 0 Max: 60										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin 6	6	2.00/2.00	Theory	-	60	UA	14	35	Marks System	
						CA	6	15	Marks System	
Course Name: Hindi Bahiya Vividh Vijnan										
Course Code: HN505 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin 6	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Bharatiya Bahiya										
Course Code: HN506 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin 6	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	
Course Name: Shodh Pravidh										
Course Code: HN599 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper_Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System	
Counselin 6	12	4.00/4.00	Theory	-	100	UA	28	70	Marks System	
						CA	12	30	Marks System	

Term: Semester II Separate Passing Head: No, Min Courses: 5, Max Courses: 6, Min: 0, Max: 60, Total Credit: 22.00

The courses under Semester II are as follows:

Course Name: Hind aahya Ka Itihaas (Adhunik Kaal)										
Course Code: HN507 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper	Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System
Counselin 2	12		4.00/4.00	Theory		- 100	UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Bhaasha Vigyan										
Course Code: HN508 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper	Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System
Counselin 2	12		4.00/4.00	Theory		- 100	UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Adhunik Kavya										
Course Code: HN509 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper	Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System
Counselin 2	12		4.00/4.00	Theory		- 100	UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Natak Aur Rangmanch - II										
Course Code: HN510 Min: 0 Max: 50										
TLM	Hrs	Credits/Paper	Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System
Counselin 2	6		2.00/2.00	Theory		- 50	UA	14	35	Marks System
							CA	6	15	Marks System
Course Name: Rajbhasha Hind										
Course Code: HN511 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper	Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System
Counselin 2	12		4.00/4.00	Theory		- 100	UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Anand Adhyayan										
Course Code: HN512 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper	Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System
Counselin 2	12		4.00/4.00	Theory		- 100	UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System
Course Name: Khatiya Parichay (Field Project)										
Course Code: HN513 Min: 0 Max: 100										
TLM	Hrs	Credits/Paper	Credit	AM	Min	Max	AT	Min	Max	Evaluation System
Counselin 2	12		4.00/4.00	Theory		- 100	UA	28	70	Marks System
							CA	12	30	Marks System

एम.ए. हिंदी (M85) पाठ्यक्रम

एम.ए. हिंदी प्रथम वर्ष

प्रथम सत्र

Major (Mandatory)

पाठ्यक्रम 1 : हिंदी साहित्य का इतिहास (आदि, भक्ति और रीती) (HTN501) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1: हिंदी साहित्येतिहास की लेखन परंपरा

इकाई 1. साहित्य का इतिहास लेखन की आवश्यकता एवं उपयोगिता

इकाई 2. साहित्येतिहास लेखन की समस्याएँ

इकाई 3. कालविभाजन और नामकरण

इकाई 4. साहित्येतिहास - लेखन का विकास

इकाई 5. प्रमुख साहित्येतिहास ग्रंथ

इकाई 6. साहित्येतिहास पुनर्लेखन की आवश्यकता

पुस्तक 2: हिंदी साहित्य –आदिकाल

इकाई 1. पृष्ठभूमि एवं परिस्थिती

इकाई 2. कालविभाजन और नामकरण

इकाई 3. सिद्ध-नाम साहित्य

इकाई 4. जैन साहित्य

इकाई 5. रामो काव्य की परंपरा

इकाई 6. प्रमुख प्रवृत्तियाँ

पुस्तक 3: हिंदी साहित्य – भक्तिकाल

इकाई 1. पृष्ठभूमि एवं परिस्थिती

इकाई 2. कालविभाजन और नामकरण

इकाई 3. भक्तीकाव्य परंपरा

इकाई 4. विगुण भक्तीकाव्य

इकाई 5. सगुण भक्तीकाव्य

इकाई 6. प्रमुख प्रवृत्तियाँ और प्रभाव

पुस्तक 4: हिंदी साहित्य – रीतीकाल

- इकाई 1. पृष्ठभूमी एवं परिधिवादी
- इकाई 2. कालविभाजन और नामकरण
- इकाई 3. रीतीकाल की परंपरा
- इकाई 4. रीतीकाल की प्रमुख काव्यधाराएँ
- इकाई 5. रीतीकालीन प्रमुख रचनाकार
- इकाई 6. प्रवृत्तियाँ और प्रभाव

पाठ्यक्रम 2: भारतीय साहित्य (HINS06) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1 : भारतीय साहित्य की अवधारणा

- इकाई 1 : भारतीय साहित्य की संकल्पना एवं स्वरूप
- इकाई 2: विभिन्न भाषी भारतीय साहित्य
- इकाई 3: भारतीय साहित्य: पांशु एवं विकास
- इकाई 4: भारतीय भाषाओं के साहित्यिक अंतः संबंध
- इकाई 5: भारतीय साहित्य और अनुवाद
- इकाई 6: भारतीय साहित्य ,अध्ययन की समस्याएँ एवं समाधान

पुस्तक 2 : प्रतिनिधि भारतीय कवि

- इकाई 1 : भारतीय कविता का स्वरूप
- इकाई 2: रबींद्रनाथ टैगोर
- इकाई 3: सुज्ज्वलम्बु भारतीय
- इकाई 4: कुमुदायन
- इकाई 5: अमृता प्रीतम
- इकाई 6: वीरामनन महापात्र

पुस्तक 3: प्रतिनिधि भारतीय कथाकार

- इकाई 1 : भारतीय कथा का विकासक्रम
- इकाई 2: सजादत हमन मंटो और इन्कत चुगतिया
- इकाई 3: वि.स.खड्केकर
- इकाई 4: सु.आर. अवलम्बूरी
- इकाई 5: महाश्वेता देवी
- इकाई 6: लक्ष्मी शिवशंकर विल्ली

पुस्तक 4: प्रतिनिधि भारतीय नाटककार

- इकाई 1 : भारतीय नाटक का विकासक्रम
- इकाई 2: विश्व तेंदुलकर
- इकाई 3: गिरीश कर्नाड
- इकाई 4: बादल साहू
- इकाई 5: जना भगत
- इकाई 6: तबीब तनवीर

पाठ्यक्रम 3: कथासाहित्य(HIN502) (4 श्रेणीक)

पुस्तक 1: कहानी उद्भव और विकास

- इकाई 1 : कहानी - परिभाषा, स्वरूप एवं तत्व
- इकाई 2 : हिंदी कहानी का उद्भव
- इकाई 3 : हिंदी कहानी विकास के विविध सोपान
- इकाई 4 : हिंदी कहानी और प्रेमचंद
- इकाई 5 : प्रेमचंदोत्तर हिंदी कहानी
- इकाई 6 : प्रमुख हिंदी कहानीकार

पुस्तक 2: कहानी

- इकाई 1 : उलने कहाँ था - जन्मदा शर्मा गुलेरी
- इकाई 2 : सफ़न - प्रेमचंद
- इकाई 3 : बाग़भी - ज्वा शिबभद्रा
- इकाई 4 : शतशोभि - चित्रा मुद्गल
- इकाई 5 : सिरी जगसा जोग - शिवभूषी
- इकाई 6 : बंधुआ लोकतंत्र औपचारिक बाल्मीकि

पुस्तक 3: उपन्यास उद्भव और विकास

- इकाई 1 : उपन्यास परिभाषा, स्वरूप एवं तत्व
- इकाई 2 : हिंदी उपन्यास का उद्भव
- इकाई 3 : हिंदी उपन्यास विकास के विविधसोपान
- इकाई 4 : हिंदी उपन्यास और प्रेमचंद
- इकाई 5 : प्रेमचंदोत्तर - हिंदी उपन्यास
- इकाई 6 : प्रमुख हिंदी उपन्यासकार

पुस्तक 4: उपन्यास: फॉस और रीढ़

- इकाई 1 : संजीव : न्यायत्व एवं कृतित्व
- इकाई 2 : फॉस सपीक्षा
- इकाई 3 : फॉस में चर्चित समस्याएँ
- इकाई 4 : सचता न्यायिता : न्यायत्व एवं कृतित्व
- इकाई 5 : रीढ़ सपीक्षा
- इकाई 6 : रीढ़ में चर्चित समस्याएँ

पाठ्यक्रम 4: संप्रेषण कौशल (HIN514) (2 श्रेयांक)

पुस्तक 1. वाचन कला – काव्य / नाट्य / कथा

इकाई 1. वाचन : संकल्पना और महत्व

इकाई 2. काव्य वाचन

इकाई 3. नाट्य वाचन

इकाई 4. कथा वाचन

पुस्तक 2. संभाषण कला

इकाई 1. संभाषण कला : संकल्पना और महत्व

इकाई 2. निवेदन / उद्घोषणा कला

इकाई 3. मंच संचालन कला

इकाई 4. वक्तृत्व और वादविवाद कला

Major (Elective)

पाठ्यक्रम 5: हिंदी साहित्य विविध विमर्श (HIN505) (4 श्रेणीक)

पुस्तक1: विमर्श संकल्पना और स्वरूप

- इकाई 1 : साहित्य में नये विमर्शों का उदय
- इकाई 2: विमर्शों का स्वरूप और प्रयोजन
- इकाई 3 : विमर्शों की नैवारिक पुनर्बुधि
- इकाई 4 : मुख्यधारा और नये विमर्श
- इकाई 5 : विमर्शों का कलात्मक
- इकाई 6 : विमर्शों की सामाजिक, सांस्कृतिकउपलब्धियाँ

पुस्तक2: स्त्री विमर्श

- इकाई 1: स्त्री विमर्शों की अवधारणा
- इकाई 2 : भारतीय स्त्री आंदोलन तथा भारतीय स्त्री आंदोलन के प्रमुख चिह्नक
- इकाई 3 : पाश्चात्य स्त्री आंदोलन तथा पाश्चात्य स्त्री पुक्ति आंदोलन में प्रमुख चिह्नक
- इकाई 4 : दलित स्त्री विमर्श
- इकाई 5 : स्त्री विमर्शों की प्रमुख लेखिकाएँ
- इकाई 6 : स्त्री साहित्य : शिल्पगत विवेचन

पुस्तक3: दलित विमर्श

- इकाई 1 : दलित साहित्य की अवधारणा बंदर और बिड़ौर का साहित्य
- इकाई 2 : हिंदी दलित साहित्य : कविता
- इकाई 3 : हिंदी दलित साहित्य कलात्मक साहित्य
- इकाई 4 : हिंदी दलित साहित्य: कथंता तथा साहित्य
- इकाई 5 : हिंदी दलित साहित्य: कलात्मक विवेचन
- इकाई 6 : भारतीय दलित साहित्य के संदर्भ में हिंदी दलित साहित्य

पुस्तक 4 : आदिवासी विमर्श

- इकाई 1 : आदिवासी समाज
- इकाई 2 : स्वतंत्रता आंदोलन और आदिवासी
- इकाई 3 : आदिवासी समाज के प्रश्न
- इकाई 4 : आदिवासी भाषा एवं साहित्य
- इकाई 5 : आदिवासी कला: संस्कृति व धर्म
- इकाई 6 : आदिवासी समाज : परिवर्तन की चुनौतियाँ

पाठ्यक्रम 5: कथेसर गद्य साहित्य (HIN503) (4 श्रेणीक)

पुस्तक 1: हिंदी निबंध

- इकाई 1 : निबंध - परिभाषा, स्वरूप और प्रकार
- इकाई 2 : ताल एवं शैलियाँ
- इकाई 3 : हिंदी निबंध - उद्भव और विकास
- इकाई 4 : प्रमुख निबंधकार
- इकाई 5 : अशोक के फूल आ, तनवीरासाद द्विवेदी
- इकाई 6 : टार्न जेचनेवाले - हरिशंकर परसाई

पुस्तक 2: जीवनी और आत्मकथा

- इकाई 1 : जीवनी साहित्य- परिभाषा एवं स्वरूप
- इकाई 2 : हिंदी जीवनी साहित्य उद्भव और विकास
- इकाई 3 : प्रेमचंद घर में शिवरानी देवी
- इकाई 4 : हिंदी आत्मकथा उद्भव और विकास
- इकाई 5 : रजित आत्मकथा नूतन भोगप्रकाश बाल्मीकि
- इकाई 6 : श्री आत्मकथा

पुस्तक 3: रेखाचित्र और संस्मरण

- इकाई 1 : रेखाचित्र परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 2 : रेखाचित्र उद्भव और विकास
- इकाई 3 : भीष्म - महारानी जर्मा
- इकाई 4 : संस्मरण परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 5 : संस्मरण- उद्भव और विकास
- इकाई 6 : रामकृष्ण - जोगराव शर्मा

पुस्तक 4: यात्रावृत्त और साक्षात्कार

- इकाई 1 : यात्रावृत्त - परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 2 : यात्रावृत्त - उद्भव और विकास
- इकाई 3 : राष्ट्र संकल्पना - लिखत भी सीमा पर
- इकाई 4 : साक्षात्कार परिभाषा, स्वरूप और तत्व
- इकाई 5 : साक्षात्कार उद्भव और विकास
- इकाई 6 : किस मोड़ से जाते हैं- गुलजारी भा साक्षात्कार (संकाई के बीच)

शोधप्रविधि (Research Methodology) (HIN599) (4 श्रेणीक)

पाठ्यक्रम 6: शोधप्रविधि

पुस्तक 1: शोध स्वरूप एवं संकल्पना

- इकाई 1: शोध संकल्पना
- इकाई 2: शोध क्षेत्र
- इकाई 3: साहित्यिक शोध की पद्धतिवा
- इकाई 4: शोध समस्या

पुस्तक 2: शोध प्रविधि और प्रक्रिया

- इकाई 1: शोध के विभिन्न चरण
- इकाई 2: साहित्य पुनरावलोकन
- इकाई 3: परिभाषणा
- इकाई 4: सापेक्षी संकल्पना

पुस्तक 3: शोध में संसाधनों का उपयोग

- इकाई 1: शोध के संसाधन : स्वरूप, चरित्र एवं व्याप्ति
- इकाई 2: शोध सापेक्षी विवेचन - विश्लेषण
- इकाई 3: शोध में आईटी का उपयोग
- इकाई 4: शोध में अन्य सहायक संसाधन

पुस्तक 4: शोध लेखन प्रणाली और प्रस्तुती

- इकाई 1: शोध प्रबंध लेखन
- इकाई 2: शोध पत्र लेखन
- इकाई 3: शोध पत्र प्रस्तुति
- इकाई 4: संदर्भ शैली

Major (Mandatory)

पाठ्यक्रम 7: हिंदी साहित्य का इतिहास (आधुनिक काल) (HTNS07) (4 श्रेणिक)

पुस्तक 1 आधुनिक काल की पृष्ठभूमि

इकाई 1 : आधुनिक काल की अवधारणा

इकाई 2 : आधुनिक काल की परिघटनाएँ

इकाई 3 : गद्य शैली का विकास

इकाई 4 : आधुनिक काल का प्रवृत्तियों के आधार पर कालविभाजन

इकाई 5 : राष्ट्रीय धारा

इकाई 6 : परबोधरण

पुस्तक 2 स्वतंत्रतापूर्व हिंदी साहित्य

इकाई 1 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी काव्य

इकाई 2 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी काव्य की विशेषताएँ

इकाई 3 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी के प्रमुख कवि

इकाई 4 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी गद्य

इकाई 5 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी गद्य की विशेषताएँ

इकाई 6 : स्वतंत्रतापूर्व हिंदी गद्य के प्रमुख रचनाकार

पुस्तक 3 स्वातंत्र्योत्तर हिंदी साहित्य(2000 तक)

इकाई 1 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी काव्य

इकाई 2 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी काव्य की विशेषताएँ

इकाई 3 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी काव्य के प्रमुख कवि

इकाई 4 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी गद्य साहित्य

इकाई 5 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी गद्य साहित्य की विशेषताएँ

इकाई 6 : स्वातंत्र्योत्तर हिंदी गद्य साहित्य के प्रमुखकवि

पुस्तक 4 इस्वीसवी सदी का हिंदी साहित्य

इकाई 1 : इस्वीसवी सदी की पृष्ठभूमि

इकाई 2 : भूमंडलीकरण - संस्कृति और प्रक्रिया

इकाई 3 : इस्वीसवी सदी की हिंदी कविता

इकाई 4 : इस्वीसवी सदी का हिंदी गद्य: प्रमुख विधायक

इकाई 5 : इस्वीसवी सदी का हिंदी गद्य: गौण विधायक

इकाई 6 : इस्वीसवी सदी के प्रतिनिधी साहित्यकार

पाठ्यक्रम 8: भाषा विज्ञान (HIN508) (4 श्रेणीक)

पुस्तक 1 भाषाविज्ञान का स्वरूप और व्याप्ति

- इकाई 1 : भाषाविज्ञान की भाषा एवं स्वरूप
- इकाई 2 : भाषाविज्ञान के विविध शाखाएँ
- इकाई 3 : भाषाविज्ञान का अन्य ज्ञान क्षेत्रों से संबंध
- इकाई 4 : भाषाविज्ञान - अभ्यास की दिशाएँ
- इकाई 5 : भाषाविज्ञान की उपयोगिता
- इकाई 6 : प्रमुख भाषा वैज्ञानिक

पुस्तक 2 भाषा परिवार

- इकाई 1 : भाषा वर्गीकरण: संकल्पना एवं स्वरूप
- इकाई 2 : आकृतिमूलक वर्गीकरण
- इकाई 3 : पारिवारिक वर्गीकरण
- इकाई 4 : विश्व भाषा परिवार
- इकाई 5 : पारंपरिक परिवार
- इकाई 6 : भाषा - वर्गीकरण : महत्व एवं उपयोगिता

पुस्तक 3 भाषाविज्ञान के विविध अंग

- इकाई 1 : ध्वनिविज्ञान : ध्वनि स्वरूप एवं वाच्यत्व
- इकाई 2 : ध्वनिविज्ञान : ध्वनि परिवर्तन: कारण, दिशाएँ व नियम
- इकाई 3 : शब्दविज्ञान
- इकाई 4 : रूपविज्ञान
- इकाई 5 : वाक्यविज्ञान
- इकाई 6 : अर्थविज्ञान

पुस्तक 4 अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान

- इकाई 1 : अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान: प्रयोग के विभिन्न क्षेत्र
- इकाई 2 : भाषा शिक्षण
- इकाई 3 : ज्ञान विरोध का संदर्भ
- इकाई 4 : शिक्षा विरोध का संदर्भ
- इकाई 5 : प्रयोजनमूलक शिष्टी: पारिभाषिक शब्दावली
- इकाई 6 : प्रयोजनमूलक शिष्टी: जनसंचारशास्त्र

पाठ्यक्रम 9: प्राचीन और मध्ययुगीन काव्य (HINS15) (4 श्रेणीक)

पुस्तक 1. आदिकालीन काव्य

- इकाई 1. आदिकालीन काव्य : सामान्य परिचय
- इकाई 2. घट वारदई (पुष्पोत्थ वरुण से 4 पद्य)
- इकाई 3. अमीर खुसरो (10 पंक्तिवाँ)
- इकाई 4. विद्यापति (पदावली से 4 पद्य)

पुस्तक 2. भक्तिकालीन निर्गुण काव्य

- इकाई 1. निर्गुण काव्य: सामान्य परिचय
- इकाई 2. नामदेव (4 पद्य)
- इकाई 3. कबीर (4 दोहे, 4 पद्य)
- इकाई 4. बाबबी (रागपति विशेष खंड से 4 पद्य)

पुस्तक 3. भक्तिकालीन सगुण काव्य

- इकाई 1. सगुण काव्य: सामान्य परिचय
- इकाई 2. मूरदास (प्रथमगीत से 4 पद्य)
- इकाई 3. तुलसीदास (विनाय के 4 पद्य)
- इकाई 4. चोटीबाई (पदावली से 4 पद्य)

पुस्तक 4. रीतिकालीन काव्य

- इकाई 1. रीतिकालीन काव्य : सामान्य परिचय
- इकाई 2. भूषण (शिवा ब्रह्मणी: शिवाय भूषण 4 पद्य) (भगवानदास शिवायी)
- इकाई 3. बिहारी (सालाई से 2-2 दोहे)
- इकाई 4. घनानंद (4 पद्य) (पूर्व-श्रेय/विह/पद : (भक्ति पद्य) (विश्वनाथ प्रसाद, रामदेव मुक्ता)

पाठ्यक्रम 10: सृजनात्मक लेखन (HIN516) (2 श्रेणीक)

पुस्तक 1. सृजनात्मक लेखन : सिद्धांतिक पक्ष

- इकाई 1. सृजनात्मक लेखन का प्रयोजन
- इकाई 2. सृजनात्मक लेखन प्रक्रिया
- इकाई 3. सृजनात्मक लेखन के गुण
- इकाई 4. सृजनात्मक लेखन के विविध आधार

पुस्तक 2. सृजनात्मक लेखन : न्यावहारिक पक्ष

- इकाई 1. काल्प लेखन
- इकाई 2. कथा लेखन
- इकाई 3. नाट्य लेखन
- इकाई 4. अन्य विधा-लेखन

Major (Elective)

पाठ्यक्रम 11: राजभाषा हिंदी (HIN 511) (4 श्रेणीक)

पुस्तक 1: संवैधानिक प्रावधान

इकाई 1 : भारतीय संविधान और भाषा के प्रावधान

इकाई 2 : राष्ट्रपति का आदेश

इकाई 3 : राजभाषा अधिनियम

इकाई 4 : राजभाषा संकल्प

इकाई 5 : राजभाषा नियम

इकाई 6 : राजभाषा प्रयोग विधिति और संभावनाएँ

पुस्तक 2: कार्यालयीन हिंदी

इकाई 1 : कार्यालयीन हिंदी का स्वरूप

इकाई 2 : वार्षिक कार्यक्रम

इकाई 3 : पत्राचार (सरकारी, गैरसरकारी, व्यावसायिक, वाणिज्यिक)

इकाई 4 : मातृत्वपूर्ण बोलचाल

इकाई 5 : शब्दावली

इकाई 6 : प्रशिक्षण कार्यक्रम

पुस्तक 3: आलेखन और टिप्पण

इकाई 1 : आलेखन और टिप्पण स्वरूप और न्यायि

इकाई 2 : आवश्यकता और उपयोगिता

इकाई 3 : विविध क्षेत्र एवं पद्धतियाँ

इकाई 4 : आलेखन - टिप्पण का स्वरूप

इकाई 5 : न्यायिता

इकाई 6 : समस्याएँ और समाधान

पुस्तक 4: प्रशासनिक शब्दावली

इकाई 1 : प्रशासनिक शब्दावली अधिष्ठान एवं न्यायि

इकाई 2 : शब्दावली निर्माण प्रविधि

इकाई 3 : विभिन्न क्षेत्रों की शब्दावली

इकाई 4 : विधि शब्दावली

इकाई 5 : वैज्ञानिक और तकनीकी शब्दावली आयोग

इकाई 6 : आवश्यकता और उपयोगिता

पाठ्यक्रम 11 : हिंदी वेब साहित्य (HINS17) (4 श्रेणीक)

पुस्तक 1 : कंप्यूटर (संगणक) प्रणाली- उद्भव और विकास

- इकाई 1 : कंप्यूटरपूर्व गणन प्रणाली
- इकाई 2 : कंप्यूटर का उद्भव और गणन
- इकाई 3 : कंप्यूटर प्रणाली में लेखन का अभिर्भाव
- इकाई 4 : कंप्यूटर प्रणाली का विकास
- इकाई 5 : कंप्यूटर के विविध प्रयोग
- इकाई 6 : कंप्यूटर प्रणाली का वर्गीकरण

पुस्तक 2 : हिंदी वेब - उद्भव और विकास

- इकाई 1 : विश्व में वेब का अभिर्भाव
- इकाई 2 : हिंदी वेबका उद्भव
- इकाई 3 : हिंदी वेब प्रयोग के विभिन्न ढंग
- इकाई 4 : हिंदी साहित्य की प्रमुख वेबसाइट्स
- इकाई 5 : हिंदी वेब साहित्य पर प्रकाशित साहित्य का मूल्यांकन
- इकाई 6 : हिंदी वेब साहित्य की प्रमुख प्रवृत्तियाँ

पुस्तक 3 : हिंदी वेब साहित्य

- इकाई 1 : हिंदी वेब साहित्य का उद्भव
- इकाई 2 : सर्वेक्षण
- इकाई 3 : हिंदी वेब साहित्य के विभिन्न प्रकार
- इकाई 4 : हिंदी की विभिन्न साहित्यिक वेबसाइट्स
(रचनाकार, हिंदी सचय, अपनी वादी, अनुभूति, मुकलाका आदि)
- इकाई 5 : वेब साहित्य के प्रमुख रचनाकार
- इकाई 6 : हिंदी वेब का वैश्विक रूप

पुस्तक 4 : भाषा प्रौद्योगिकी-विकास एवं प्रयोग

- इकाई 1 : कंप्यूटर साक्षरता
- इकाई 2 : अनुवाद
- इकाई 3 : संपादन
- इकाई 4 : शब्दकोश
- इकाई 5 : फोंट
- इकाई 6 : पेनीनेशन

तृतीय सत्र

Major (Mandatory)

पाठ्यक्रम13:माध्यम लेखन (जनसंचार) (HIN601) (4 श्रेयांक)

पुस्तक 1: मुद्रित-माध्यमों के लिए लेखन

- इकाई 1: संचार माध्यम: स्वरूप, विशेषताएँ एवं भेद
- इकाई 2: मुद्रित माध्यम: विकासोत्पत्ति और परिचय
- इकाई 3: समाचार लेखन- संपादकीय लेखन
- इकाई 4: फीचर लेखन
- इकाई 5: साक्षात्कार लेखन
- इकाई 6: विज्ञापन लेखन

पुस्तक 2: दूरकक्षा माध्यमों के लिए लेखन

- इकाई 1: संचार और आकाशवाणी संघर्ष
- इकाई 2: आकाशवाणी कार्यक्रमों की व्याप्ति एवं स्वरूप
- इकाई 3: आकाशवाणी के रूपक
- इकाई 4: नाटक, प्रसारण, इन्टरनेट और रेडियो संपादन
- इकाई 5: आकाशवाणी के विज्ञापन
- इकाई 6: आकाशवाणी सभाधा

पुस्तक 3: टेलीविजन : प्रसारण तकनीक तथा कार्यक्रम निर्माण

- इकाई 1 : टेलीविजन और बलसंचार
- इकाई 2: टेलीविजन :एक परिचय
- इकाई 3: टेलीविजन कार्यक्रम परिचय
- इकाई 4: टेलीविजन कार्यक्रम निर्माण प्रक्रिया
- इकाई 5: टेलीविजन कार्यक्रम: रचना तथा लेखन पद्धति
- इकाई 6: टेलीविजन: विज्ञापन तथा व्यावसायिक पक्ष

पुस्तक 4: सोशल मिडिया के लिए लेखन

- इकाई 1: सोशल मिडिया का परिचय
- इकाई 2: सोशल मिडिया और भारतीय समाज
- इकाई 3: फेसबुक के लिए आशय का निर्माण
- इकाई 4: ट्विटर तथा इंस्टाग्राम के लिए आशय का निर्माण
- इकाई 5: ब्लॉग तथा ब्लॉगिंग
- इकाई 6: यूट्यूब तथा सोशल मिडिया के उपयोग की नीति

Programme Name	B.A. Public
Programme Part Name	1 Year
Programme Sub Name (For Job Details)	B.A. Degree
Programme Part Level Grade	B.A.

Programme Part Title - Semester 1

Sr. No.	Paper Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Credits / Contact (hrs)	Credit Point	Assessment Type		Passing Marks %
									QA	CA	
									Wkg/Max	Wkg/Max	Wkg/Max
1	BA001	Theories and Thoughts of Home Sociologists	Honours	Year	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
2	BA002	Urban Communities and Administration	Honours	Major	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
3	BA003	Urban Government and Administration	Honours	Minor	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
4	BA004	Theories in Public Administration - I	Honours	Major	Counseling	Theory	60	2	14/35	6/15	24/30
5	BA005	Public Law in India	General	Major	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
6	BA006	Human and Kinship Societies (Assignment)	Elective	Minor	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
7	BA007	Research Methodology	Honours	Research Method	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
									Total		116/300

Programme Part Title - Semester 2

Sr. No.	Paper Code	Course Name	Group	Paper Level	Teaching Learning Method	Assessment Method	Credits / Contact (hrs)	Credit Point	Assessment Type		Passing Marks %
									QA	CA	
									Wkg/Max	Wkg/Max	Wkg/Max
1	BA008	Contemporary Public Administration	Honours	Minor	Lecture	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
2	BA009	Local Government and Administration	Honours	Minor	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
3	BA010	Comparative and Developmental Sociology	Honours	Minor	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
4	BA011	Theories in Public Administration - II	Honours	Minor	Counseling	Theory	60	2	14/35	6/15	24/30
5	BA012	Local Government and Administration and Municipal Administration	General	Minor	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
6	BA013	Local Government and Administration in India	General	Major	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
7	BA014	Field Project	Honours	Field Project	Counseling	Theory	120	4	28/70	12/30	40/100
									Total		116/300

99) *matriflex* *eterna* (P. ALBERT) (Genitiv)

99a) *matriflex eterna* *eterna*

- 99a1: *matriflex*
- 99a2: *matriflex* *eterna* *eterna*
- 99a3: *matriflex* *eterna* *eterna*
- 99a4: *matriflex* *eterna* *eterna*
- 99a5: *matriflex* *eterna* *eterna*

99b) *matriflex eterna* *eterna* *eterna*

- 99b1: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99b2: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99b3: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99b4: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99b5: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*

99c) *matriflex eterna* *eterna* *eterna*

- 99c1: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99c2: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99c3: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99c4: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99c5: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*

99d) *matriflex eterna* *eterna* *eterna*

- 99d1: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99d2: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99d3: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99d4: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99d5: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*

99e) *matriflex eterna* *eterna* *eterna* (P. ALBERT) (Genitiv)

- 99e1: *matriflex eterna* *eterna* *eterna*
- 99e2: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99e3: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99e4: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99e5: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*

99f) *matriflex eterna* *eterna* *eterna*

- 99f1: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99f2: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99f3: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99f4: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*
- 99f5: *matriflex eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna* *eterna*

194] *Wörterbuch der arabischen Sprache* (P. AUBREY) (Seite 19)

قَامَ 1. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 2. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 3. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 4. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 5. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 6. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 7. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 8. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 9. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 10. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 11. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 12. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 13. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 14. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 15. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 16. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 17. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 18. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 19. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 20. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 21. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 22. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 23. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 24. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 25. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 26. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 27. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 28. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 29. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

قَامَ 30. *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma* *qāma*

194] *Wörterbuch der arabischen Sprache* (Seite 19)

Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University
Dnyangangotri near Gangapur Dam, Nashik, Pin Code-422222, Maharashtra(India)

Programme Structure Scheme

For

**Post Graduate,
2 Year(s) Master Degree Program in**

School of Humanities & Social Sciences

Master of Arts in Economics(M50 - M.A. Economics)
(Credits System)

(2023 Pattern - NEP-Open and Distance Learning)
Programme Code: M50

Publisher's Note

This Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University has great Pleasure in publishing this programme structure for Post Graduate programme for 2 Year(s) Master Degree Program as "Master of Arts in Economics" (2023 Pattern - NEP - Open and Distance Learning) under the School of "School of Humanities & Social Sciences".

On behalf of the University, I thank experts and authorities of the University for the interest taken and the whole hearted co-operation extended by them in bringing out this publication.

Date: 6/14/2024 3:25:01 PM

Yashwantrao Chavan Maharashtra Open
University, Dnyangangotri near Gangapur Dam,
Nashik, Pin Code-422222, Maharashtra(India)

Registrar

Programme Objective(s)

1. • To introduce basic concepts and principles of Economics, understand their relevance, and develop independent thinking in the field of Economics.
- To expose the learners to the current trends in research in economics, and enable them to integrate theory with practice.
- To expand the horizon of their knowledge, and thus make them employable and contribute in the development of the state and the nation.

The Master of Arts in Economics Consists of following 2 programme parts:

Sr. No.	Programme Part Name	Programme Part Allocation	Examination Pattern
1	Year-1	Year-1	Semester
2	Year-2	Year-2	Semester

The Master of Arts in Economics is available in following medium of instruction:

1. Malayali

Programme Part: Year-1 Separate Passing Head: No, Min: 0, Max: 1100, Total Credits: 44.00

Term: Semester I Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min 0, Max:550, Total Credits: 22.00

The courses for Year-1 - Semester I are classified into following groups:

1 Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses: ECO506 Agricultural Economics ECO506 Labour Economics	
2 Major Mandatory (Min Courses: 4, Max Courses: 4, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 350) Select minimum 4 course(s) Select maximum 4 course(s) Courses: ECO501 Fundamental Economic Theories ECO502 Economics of Development and Planning ECO503 Welfare Economics ECO504 The Development of Economic Thought - I	
3 Research Methodology (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses: ECO509 Research Methodology	

Term: Semester II Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min:0,Max:550, Total Credits: 22.00

The courses for Year-1 - Semester II are classified into following groups:

1 Field Project Mandatory (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses: ECO513 Field Project	
2 Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100) Select minimum 1 course(s) Select maximum 1 course(s) Courses: ECO511 Financial Economics ECO512 Behavioral Economics	
3 Major Mandatory (Min Courses: 4, Max Courses: 4, Separate Passing Head: No, Max. Marks: 350) Select minimum 4 course(s) Select maximum 4 course(s) Courses: ECO507 Public Economics ECO508 Demography ECO509 Economics of Transport and Communication ECO510 The Development of Economic Thought- II	

Programme Part: Year-2 Separate Passing Head: No, Min: 0, Max: 1100, Total Credits: 44.00

Term: Semester III Separate Passing Head: No, Min Courses: 6, Max Courses: 6, Min:0,Max:550, Total Credits: 22.00

The courses for Year-2 - Semester III are classified into following groups:

1 Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1,
Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100)
Select minimum 1 course(s)
Select maximum 1 course(s)

Courses:

ECO606	Industrial Economics
ECO607	Taxation

2 Major Mandatory (Min Courses: 4, Max Courses: 4,
Separate Passing Head: No, Max. Marks: 300)
Select minimum 4 course(s)
Select maximum 4 course(s)

Courses:

ECO602	International Trade and Finance
ECO603	Economics of Growth and Development
ECO604	Introduction to Statistical Methods
ECO605	Philosophy of Economics

3 Research Project (Min Courses: 1, Max Courses: 1,
Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100)
Select minimum 1 course(s)
Select maximum 1 course(s)

Courses:

ECO608	Research Project
--------	------------------

Term: Semester IV Separate Passing Head: No, Min Courses: 5, Max Courses: 5, Min 0, Max 550, Total
Credits: 22.00

The courses for Year-2 - Semester IV are classified into following groups:

1 Major Elective (Min Courses: 1, Max Courses: 1,
Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100)
Select minimum 1 course(s)
Select maximum 1 course(s)

Courses:

ECO618	Indian Economy
ECO619	Introduction to Econometrics

2 Major Mandatory (Min Courses: 3, Max Courses: 3,
Separate Passing Head: No, Max. Marks: 300)
Select minimum 3 course(s)
Select maximum 3 course(s)

Courses:

ECO615	Advance Economic Theory
ECO616	Environmental Economics
ECO617	Statistical Methods and Data Sources

3 Research Project (Min Courses: 1, Max Courses: 1,
Separate Passing Head: No, Max. Marks: 100)
Select minimum 1 course(s)
Select maximum 1 course(s)

Courses:

ECO609	Research Project
--------	------------------

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० नुसार
अर्थशास्त्र पदव्युत्तर पदवी शिक्षणक्रम (M50) घटकनिहाय अभ्यासक्रम

प्रथम वर्ष – सत्र पहिले
अनिवार्य

अभ्यासक्रम १. मुलभूत आर्थिक सिद्धांत(ECO501)

किताब (04 C-3) / पुस्तके ०४ / घटक १४

पुस्तक १. अंतरराष्ट्रीय आर्थिक सिद्धांत - I

घटक १. अर्थशास्त्राचा अन्वयविषय

घटक २. बाजवी विभेदण

घटक ३. बाजवीना अंतान

घटक ४. उपभोग सिद्धांत

घटक ५. पुरवठा विभेदण

घटक ६. उत्पादन सिद्धांत

पुस्तक १. अंतरराष्ट्रीय आर्थिक सिद्धांत - II

घटक १. उत्पादन कार्यविधि सिद्धांत

घटक २. जागतिक : पूर्वी दृष्टी व मतेदारी

घटक ३. जागतिक : मतेदारीपुढील स्वर्गा आणि अस्वर्गिकता

घटक ४. मधुरी व संशोधने सिद्धांत

घटक ५. न्यायकार व न्यायने सिद्धांत

घटक ६. संतुलनकारी उपविभाग

पुस्तक ३. अंतरराष्ट्रीय अर्थशास्त्रीय सिद्धांत

घटक १. अंतरराष्ट्रीय अर्थशास्त्रीय ओसळ

घटक २. राष्ट्रीय उत्पन्न

घटक ३. उत्पादन आणि तेजगार सिद्धांत

घटक ४. उपभोग पतन

घटक ५. मुलभूत मूलन

घटक ६. मुलुकी भाजणी

पुस्तक ४. अंतरराष्ट्रीय अर्थशास्त्रीय धोरण

घटक १. धुमेचा धुमका

घटक २. चलनवाटविषयक सिद्धांत

घटक ३. व्याजवाटके

घटक ४. सौधिक धोरण आणि राजकोषीय धोरण

घटक ५. व्यवहारधोरण आणि विनियम हा

घटक ६. जाताराष्ट्रीय व्यापार

अभ्यासक्रम १, विकासार्थे अर्थशास्त्र आणि नियोजन (ECOS62)
सेवांक (04 C+) / पुरावके = ४ / घटक १४

पुरावक १, आर्थिक विकास : संकल्पना, मापन आणि समस्या

- घटक १, आर्थिक वृद्धी आणि विकास
- घटक २, आर्थिक विकासार्थे मॉडेल
- घटक ३, आर्थिक विकासार्थे समस्या
- घटक ४, आर्थिक विकासार्थे देशांतर्गत आयोजना
- घटक ५, आर्थिक विकासार्थे आंतरराष्ट्रीय आयोजना
- घटक ६, आर्थिक विकास आणि गुंतवणूक नियम

पुरावक २, विकासार्थे सिद्धांत

- घटक १, आर्थिक विकासार्थे अर्थशास्त्रातील सिद्धांत
- घटक २, आर्थिक विकास सिद्धांत - I
- घटक ३, आर्थिक विकास सिद्धांत - II
- घटक ४, विकासार्थे आधुनिक सिद्धांत - I
- घटक ५, विकासार्थे आधुनिक सिद्धांत - II
- घटक ६, संपत्ती, असंपत्ती आणि आर्थिक सिद्धांत

पुरावक ३, विकास प्रक्रियेतील घटक

- घटक १, मानव संसाधन आणि विकास
- घटक २, विकासार्थे लेबर युक्तिसंग
- घटक ३, संपत्ती आणि आर्थिक विकास
- घटक ४, आर्थिक विकासार्थे आंतरराष्ट्रीय युक्तिसंग
- घटक ५, आंतरराष्ट्रीय संपत्ती आणि विकास
- घटक ६, पर्यावरण आणि आर्थिक विकास

पुरावक ४, आर्थिक नियोजन

- घटक १, आर्थिक नियोजन अर्थ न गण
- घटक २, आर्थिक नियोजनाचे प्रकार
- घटक ३, नियोजन आणि अर्थशास्त्र
- घटक ४, नियोजनाची उभे
- घटक ५, भारतीय आर्थिक नियोजन
- घटक ६, भारतीय पंचवर्षीय योजना

अभियांत्रिक्य ३, कल्पनाकारी अर्थशास्त्र (ECO503)

वेळीक (04 Cr.) / घुसके ०३ / घटक १४

घुसक १, कल्पनाकारी अर्थशास्त्राची ओळख

घटक १. कल्पनाकारी अर्थशास्त्र - व्याख्या, स्वरूप, व्युत्पत्ती

घटक २. आधुनिक अर्थशास्त्र आणि कल्पनाकारी अर्थशास्त्र

घटक ३. कल्पनाकारी संकल्पना आणि दुष्टिकोण

घटक ४. घडनय कल्पनाचे तत्त्व

घटक ५. कल्पनाकारी अर्थशास्त्राची उद्बुत्ता आणि मर्यादा

घटक ६. कल्पनाकारी अर्थशास्त्राचे जागतिक भोग

घुसक २, समाजवादी अर्थशास्त्र आणि कल्पनाकारी अर्थशास्त्र

घटक १. अर्थशास्त्रातील समाजवादाचे तत्त्व आणि निर्मूलकाची भूमिका

घटक २. वेमिड रिकार्डी यांचे सामाजिक आणि जागतिक कल्पनात्मक विचार

घटक ३. काँग्रेस संस्थान यांचा लोकसंघर्षा विद्रोह आणि सामाजिक - जागतिक कल्पनाची संकल्पना

घटक ४. कल्पनाकारी अर्थशास्त्र - डॉ. एम. बी.ए. आणि डॉ. बी.बी. मंडा दुष्टिकोण

घटक ५. डॉ. मंडा यांचा समाजवादी भाव आणि घडनय कल्पना

घटक ६. सामाजिक आणि जागतिक कल्पनात समाजाची भूमिका

घुसक ३, कल्पनाकारी अर्थशास्त्र आणि कल्पनाकारी अर्थशास्त्र

घटक १. अर्थशास्त्र आणि कल्पनाकारी अर्थशास्त्र

घटक २. डॉ. ए. सी. पिंगु यांची जागतिक कल्पनाची संकल्पना

घटक ३. डॉ. ए. सी. पिंगु यांची सामाजिक कल्पनाची संकल्पना

घटक ४. डॉ. किरांडी यांची जागतिक कल्पनाची संकल्पना

घटक ५. डॉ. जे. जे. शिवा यांचे सामाजिक तत्त्व

घटक ६. डॉ. किरांडी यांचे सामाजिक तत्त्व

घटक ७. डॉ. सायटोवेलची यांची सामाजिक तत्त्व

घुसक ४, कल्पनाकारी अर्थशास्त्रातील आधुनिक प्रवाह

घटक १. कल्पनाकारी अर्थशास्त्रातील आधुनिक प्रवाह

घटक २. काँग्रेस यांचे सामाजिक कल्पनात्मक प्रवाह

घटक ३. डॉ. मंडा यांचे सामाजिक कल्पनात्मक प्रवाह

घटक ४. डॉ. मंडा यांचा आर्थिक विद्रोह

घटक ५. डॉ. मंडा यांचा सामाजिक प्रवाह

अभ्यासक्रम ४, आर्थिक विभागांचा विभाग - 1 (ECOS04)
 श्रेणीक (01 Cr.) अनिवार्य पुस्तके ०२ / पाठक १२
 पुस्तक १. सततस्वादी अर्थशास्त्र
 पाठक १. आर्थिक विभागांचा अभ्यास - प्रस्तावना, स्वल्प व महत्व
 पाठक २. व्यावहारिक व त्रिभुजा
 पाठक ३. सततस्वादी किंवा अस्थिरस्वादी आर्थिक विभाग
 पाठक ४. शोध पत्रात्मक आणि उद्दिष्ट निष्कर्षी
 पाठक ५. नर्सो सिनिजा आणि वे. एच. मिस
 पाठक ६. सततस्वादी अर्थशास्त्र
 पुस्तक १. मार्क्सवादी, प्लानिंगवादी अर्थशास्त्र आणि स्वल्पस्वादी विभाग
 पाठक १. मार्स मार्क्सवादी शिबिर संपादन - 1
 पाठक २. मार्स मार्क्सवादी शिबिर संपादन - 2
 पाठक ३. आर्थिक विभागांची ऐतिहासिक शब्दा आणि योजनावादी शब्दां
 पाठक ४. शरीर शोध आर्थिक विभाग
 पाठक ५. केन्सिंग्टन शब्दां
 पाठक ६. केन्सिंग्टन आर्थिक विभाग

वैकल्पिक

अभ्यासक्रम ५, कृषी अर्थशास्त्र (ECOS05)
 श्रेणीक (04 Cr.) पुस्तके ०४ / पाठक १४
 पुस्तक १. कृषी अर्थशास्त्राची ओळख
 पाठक १. कृषी अर्थशास्त्र : आरंभ, व्याख्या व महत्त्व
 पाठक २. कृषी अर्थशास्त्राचे सिद्धान्त
 पाठक ३. कृषी उत्पादनाचा अर्थशास्त्र
 पाठक ४. कृषीसंगतते शोध
 पाठक ५. कृषीसंगतते पुस्तक
 पाठक ६. कृषी क्षेत्रातील उत्पादने
 पुस्तक १. भारतीय कृषी क्षेत्र
 पाठक १. भारतीय कृषी क्षेत्र
 पाठक २. पारंपारिक शेतीतंत्रात भारतीय शेती
 पाठक ३. भारतीय शेतीचे उत्पादन
 पाठक ४. भारतीय नवविचार
 पाठक ५. भारतीय अर्थशास्त्र
 पाठक ६. भारतीय शेतीतंत्राचा आर्थिक अर्थ, शोध आणि शोध
 पुस्तक १. कृषीशास्त्राचे विभाग
 पाठक १. भारतीय कृषीशास्त्र विभाग
 पाठक २. भारतीय कृषीशास्त्र विभागात्मक शोध
 पाठक ३. कृषीशास्त्राची किंमत शोध
 पाठक ४. पुस्तक शिबिराची उत्पादने
 पाठक ५. कृषी क्षेत्रातील शोध व शोधपत्रात्मक शोध
 पाठक ६. भारतीय नवविचार आणि कृषीशास्त्र विभाग
 पुस्तक २. कृषी शोधपत्रात्मक
 पाठक १. शेती शोधपत्रात्मक : एक शोधपत्र
 पाठक २. कृषी शोधपत्रात्मक शोधपत्रात्मक आणि शोध
 पाठक ३. कृषी शोधपत्रात्मक शोधपत्रात्मक
 पाठक ४. शोधपत्रात्मक कृषी शोधपत्रात्मक
 पाठक ५. शोध शोधपत्रात्मक

अभ्यासक्रम ६, अमाचे उर्ध्वराज (ECOS06)
सेवांक (04 C₁₋₃) / पुस्तके ०४ / घटक १४

पुस्तक १. अम बाजाराचे स्वरूप

घटक १. अम बाजार आणि जनसंघी

घटक २. आर्थिक किंवातः शक्तीची भूमिका

घटक ३. अम समन्वय

घटक ४. अमचे परिवर्तनः

घटक ५. अमचे स्वतांतः

घटक ६. अमसोसायः

पुस्तक २. अम संरक्षण व रोखणःविनिती

घटक १. अम धर्ती

घटक २. कृषी, औद्योगिक आणि सेवा क्षेत्रातील शक्ति स्वरूप आणि सध्या

घटक ३. सेवांरीचे स्वरूप आणि रोखणः निर्मितः वाढ करणाःया कोला

घटक ४. भारतीयीकरणान्ता कळणः रोखणः निर्मितः बदलते स्वरूप

घटक ५. भारतीयीत रोखणः सेवा

घटक ६. अम शिक्षण व इतिकण योजना

पुस्तक ३. अमिकांची वेतननिश्चिती

घटक १. मधुरी निश्चितीचे सिद्धांत व प्रकार

घटक २. वेतननिश्चितीत वेतन अमोनाची भूमिका

घटक ३. वेतन आणि जनसंघीत वाढ

घटक ४. भारतीयीत अमिकांचा कर्मासोपणः अन्वयितःवेतन आणि अमोनावेतन

घटक ५. ज्येष्ठोत्तिक संघर्ष आणि मातृलिक मातृताटी

घटक ६. शक्ति संघटता

पुस्तक ४. अम माण्यामाचे उर्ध्वराज व भारतीयीकरण

घटक १. भारतीयीकरण व जनसंघत

घटक २. भारतीयीकरण व वेतननिश्चिती

घटक ३. भारतीयीकरण व वेतन दरिद्रता

घटक ४. भारतीयीकरण आणि वेतनी

घटक ५. भारतीयीकरण व अमिकांची आर्थिक शक्ती

घटक ६. भारतीयीकरण व अम अमोनासोकी तापकीय पोलासोत बदल

घटक ७. अममनायक योजना व आंतरराष्ट्रीय अम संघटत वांवा प्रभाव

अभ्यासक्रम ७. संशोधन पद्धती (ZCO599)

सेवांक (04 Cr.) 838 / पुस्तके=3 / पृष्ठा 24

पुस्तक १. संशोधन पद्धतीचा परिचय

पृष्ठ १. संशोधन: अर्थ, अर्थ, प्रेरणा

पृष्ठ २. संशोधनाचे उद्देश, स्वरूप, प्रकार आणि अवलंबी

पृष्ठ ३. संशोधन साधने आणि संशोधन पद्धती

पृष्ठ ४. संशोधन प्रक्रिया आणि सुसंगत संशोधन संकल्पना

पृष्ठ ५. उच्च संशोधनाचे निष्पत्ती आणि संशोधनातील वैविध्य

पृष्ठ ६. संशोधन आणि नैतिक पद्धत

पुस्तक २. संशोधन समस्या आणि संशोधन आराखडा

पृष्ठ १. संशोधन समस्या: अर्थ, विशदक संशोधन सविधायांचा आढावा

पृष्ठ २. समस्या पौधवर्षिक काळात गुणवत्तावादी

पृष्ठ ३. संशोधन प्रस्तावना व त्याचा अर्थ आणि मान

पृष्ठ ४. चाचण्या संशोधन पद्धतीचे वैशिष्ट्ये

पृष्ठ ५. विन संशोधन पद्धत

पृष्ठ ६. प्रायोगिक पद्धतीची सुसंगत तंत्रे

पुस्तक ३. नमुना पद्धत आणि आकारासाठी संकल्पना

पृष्ठ १. नमुना निवडीचे विविध तंत्रे

पृष्ठ २. नमुना आणि नमुना सर्वेक्षण पद्धती

पृष्ठ ३. नमुना (नमुना) तथा निवडीचा आकारासाठी तंत्रे

पृष्ठ ४. प्रायोगिक विद्या

पृष्ठ ५. दुसऱ्या विद्या

पृष्ठ ६. नमुना अनुसंधानाचे तंत्रे

पुस्तक ४. आकारासाठी संकल्पना आणि विवेचना

पृष्ठ १. तंत्रे प्रक्रिया कालावधी आणि कालावधी

पृष्ठ २. तंत्रे व पद्धत आणि सांख्यिकीय

पृष्ठ ३. संशोधनातील सांख्यिकी

पृष्ठ ४. पौधवर्षिक

पृष्ठ ५. निवेदन आणि अर्थव्यवस्था

पृष्ठ ६. अर्थव्यवस्था लेखन आकृतीबंध प्रकाश, संदर्भ आणि सांख्यिकीय संशोधनातील पुस्तिका

प्रथम वर्ष – सत्र दुसरे

अनिवार्य

आयुष्यसंक्रम ८, सार्वजनिक अर्थशास्त्र (ECO507)

पेढांक (04 Cr.) / पुस्तके ०४ / घटक २४

पुस्तक १, सार्वजनिक अर्थशास्त्राचा परिचय

घटक १, सार्वजनिक आर्थशास्त्राची ओळख

घटक २, आर्थिक विकासाला सकाराची भूमिका, बीजाचा राज्य नियंत्रणाला मदतिश्चाचा विशय

घटक ३, सार्वजनिक वस्तु, पुस्तकांच्या वस्तु बाहू तसे, पुस्तकेगीतची प्रणय

घटक ४, सार्वजनिक वस्तु

घटक ५, सार्वजनिक अर्थशास्त्र आणि राज्य

घटक ६, सार्वजनिक खर्च

पुस्तक २, कर आकारणी

घटक १, कर आकारणीची ओळख

घटक २, सार्वजनिक वस्तुची संख्यात सार्वजनिक वस्तुची तसे आणि भारतीय कर प्रणालीची वेवस्थित

घटक ३, कर प्रणाली आणि भारतीय

घटक ४, कर आकारणी आणि आर्थिक कार्यक्षमता

घटक ५, टुटीय अर्थशास्त्र

घटक ६, कर पुस्तकेगीत, कर प्रणाली, कर आकारणी आणि विकसित अर्थशास्त्र

पुस्तक ३, भारताचे राज्यधीनीय धोरण आणि वेद सकारणे अंदाजकारण

घटक १, राज्यधीनीय धोरणाची उद्दिष्टे, राज्यधीनीय धोरण आणि धोरणीय धोरणातील सकारणसंयम

घटक २, २०१० पासूनच्या भारतीय अंदाजकारणातील उद्दिष्टी खर्च व प्रयत्न संवेधन

घटक ३, भारतीय अंदाजकारणाचे प्रकार - वस्तु व सेवा कर

घटक ४, भारतीय अंदाजकारणाचे अंदाजकारणी

घटक ५, सार्वजनिक धोरणातील खर्च

घटक ६, उद्दिष्ट, सकारणकारण आणि प्रणाली

पुस्तक ४, विधीय संघान्तरण

घटक १, राज्यधीनीय संघान्तरण परिचय

घटक २, राज्यधीनीय संघान्तरणचे सिद्धांत तसे

घटक ३, भारतीय वेद-राज्य विधीय संयम

घटक ४, विद्यमान

घटक ५, राज्य सकारणाची अंदाजकारणी उद्दिष्टी

घटक ६, भारतीय विधीय संयम

अभ्यासक्रम १. लोकसंख्याशास्त्र (ECO508)

सेमीनर (04 Cr.) दुसरे सेमिस्टर / घटक १४

पुस्तक १. लोकसंख्या आणि विधवा

- घटक १. लोकसंख्याशास्त्र संकल्पना
- घटक २. विशेषतः पूर्व कालातील भारतीय लोकसंख्या
- घटक ३. विशेषतः आधुनिक भारतीय लोकसंख्या
- घटक ४. लोकसंख्येचे शिक्षण
- घटक ५. लोकसंख्या वाढीचे घटक
- घटक ६. भारतीय लोकसंख्या धोरण

पुस्तक २. लोकसंख्येचे विज्ञान व सध्या

- घटक १. भारतीय लोकसंख्येची रचना आणि वैशिष्ट्ये
- घटक २. शास्त्रज्ञांच्या लोकसंख्याविकसक विज्ञान
- घटक ३. पर्याय लोकसंख्येचा विज्ञान
- घटक ४. लोकसंख्या संकलनाचा विज्ञान
- घटक ५. लोकसंख्याविकसक वारितीय गैरव्यापकतेचे घटक
- घटक ६. विविध आणि विकसित देशांमधील लोकसंख्या वाढीच्या घटकांचा

पुस्तक ३. लोकसंख्येतील बदल व पर्यावरण

- घटक १. संकल्पना
- घटक २. पुनर्जन्म
- घटक ३. जल संपर्क
- घटक ४. लोकसंख्या, जलसंधी व दीर्घायु
- घटक ५. लोकसंख्या व पर्यावरण
- घटक ६. लोकसंख्येचे स्थान

पुस्तक ४. लोकसंख्या अभ्यास व जीवन संसाधन

- घटक १. लोकसंख्या जन्मदराने विभक्त व सध्या
- घटक २. कुटुंब संरचना व शिक्षण संधी
- घटक ३. भारतीय जीवन . संकल्पना व विकास
- घटक ४. भारतीय विकास विज्ञानात भारतीय जीवन विज्ञान
- घटक ५. लोकसंख्येतील बदलांचे घटक
- घटक ६. लोकसंख्या आणि समाजाचा एक घटक

राजवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

मानवशिक्षण व समाजविकासभूमी विद्यालयनाशिक

प्रत्येक वर्षी (एच.ए.) सहायी (3649) शिक्षणकाल प्रथम वर्षी — सहा पीठे

अनिवार्य	ऐकल्पिक
साहित्यविभाग - २ (MAR570) =४ श्रेयांक १.साहित्याची संकल्पना व प्रत्यक्ष २.साहित्याची विविध प्रकल्पे आणि उपकरणे ३.साहित्य आणि संस्कृती ४.साहित्याची भाषा	सांख्यिकीय लेखन (MAR574) =४ श्रेयांक १.सांख्यिकीय लेखन २.पारंपारिक लेखन ३.ग्रीक लेखन ४.आधुनिक लेखन
साहित्यशास्त्राचा पदवी (MAR571) =४ श्रेयांक १.साहित्यशास्त्राचा साहित्यशास्त्र २.साहित्यशास्त्र ३.साहित्यशास्त्राच्या संकल्पना ४.साहित्याचा संस्कृतभाषी उपकरण	संविदा संघर्ष आणि संस्कृतभाषी (MAR575) =४ श्रेयांक १.संविदा संघर्ष २.संस्कृतभाषी आणि संस्कृतभाषी संघर्ष ३.संस्कृतभाषी ४.संस्कृतभाषी
संस्कृतभाषी संस्कृतभाषी (MAR572) =४ श्रेयांक १.संस्कृतभाषी २.संस्कृतभाषी, साहित्य व साहित्य संघर्षाचा साहित्य ३.संस्कृतभाषी आणि साहित्यी संघर्ष ४.साहित्य संघर्ष	
साहित्यशास्त्राचा पदवी (MAR573) =२ श्रेयांक १.साहित्यशास्त्र २.साहित्यशास्त्र	
साहित्यशास्त्राचा पदवी (MAR599) =४ श्रेयांक १.साहित्यशास्त्र संस्कृतभाषी व साहित्य २.साहित्यशास्त्र ३.साहित्यशास्त्रीय विविध श्रेयांक ४.साहित्यशास्त्र	

आधुनिक कक्षा (एच.ए.) कक्षा (MA49) विद्यमान प्रथा की — का रूप

अनियम	विवरण
<p>साहित्यविद्या - 9 (MA4576) 0X शैली</p> <p>1. साहित्यिक अर्थ प्रदर्शित ; अर्थ</p> <p>2. साहित्यिक अर्थ</p> <p>3. साहित्यिक अर्थ : अर्थ</p> <p>4. साहित्यिक अर्थ : अर्थ</p>	<p>साहित्यिक साहित्यिक (MA4580) 0X शैली</p> <p>1. साहित्यिक साहित्यिक ; अर्थ</p> <p>2. साहित्यिक अर्थ ; अर्थ</p> <p>3. साहित्यिक अर्थ ; अर्थ</p> <p>4. साहित्यिक अर्थ ; अर्थ</p>
<p>आधुनिक साहित्यिक अर्थ (MA4577) 0X शैली</p> <p>1. आधुनिक साहित्यिक अर्थ (1910 से 1920)</p> <p>2. आधुनिक साहित्यिक अर्थ (1920 से 1930)</p> <p>3. आधुनिक साहित्यिक अर्थ (1930 से 1940)</p> <p>4. आधुनिक साहित्यिक अर्थ (1940 से 1950)</p>	<p>साहित्यिक (MA4581) 0X शैली</p> <p>1. साहित्यिक</p> <p>2. साहित्यिक</p> <p>3. साहित्यिक</p> <p>4. साहित्यिक</p>
<p>साहित्यिक (MA4578) 0X शैली</p> <p>1. साहित्यिक</p> <p>2. साहित्यिक</p> <p>3. साहित्यिक</p> <p>4. साहित्यिक</p>	
<p>साहित्यिक - 2 (MA4579) 0X शैली</p> <p>1. साहित्यिक</p> <p>2. साहित्यिक</p>	
<p>साहित्यिक (MA4582) 0X शैली</p>	

सदरतुल्य कार्य (एच.ए.) भारती (MAH) विश्वविद्यालय द्वितीय वर्ष – एच विभाग

अभियान	वैकल्पिक
<p>सोवियतसैन्य (MAH502) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : सोवियतसैन्य संरचना व व्यवस्था पुस्तक २ : सोवियतसैन्य : अन्वयसम्पन्नता पुस्तक ३ : सोवियतसैन्य : सामरिक व सांस्कृतिक अनुभव पुस्तक ४ : सोवियतसैन्यचे उद्भव</p>	<p>सोवियतसैन्य (MAH503) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक २ : सोवियतसैन्य विश्वविद्यालय व विश्वविद्यालय पुस्तक ३ : सोवियतसैन्य सोवियत व अन्वयसम्पन्नता पुस्तक ४ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास</p>
<p>सोवियतसैन्य (MAH503) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक २ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक ३ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक ४ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास</p>	<p>सोवियतसैन्य (MAH507) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक २ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक ३ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक ४ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास</p>
<p>सोवियतसैन्य (MAH504) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक २ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक ३ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक ४ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास</p>	
<p>सोवियतसैन्य (MAH505) ०४ श्रेणीक पुस्तक १ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास पुस्तक २ : सोवियतसैन्य काळाचा विकास</p>	
<p>सोवियतसैन्य (MAH506) ०४ श्रेणीक</p>	

अधिष्ठाप	वैकल्पिक
<p>साहित्यशास्त्र प्रश्नपत्र – भाग ३ (MAR015) ०४ शैलीक</p> <p>पुस्तक १ : अतिथिवादी साहित्य</p> <p>पुस्तक २ : श्यामल - विदुषाचार्य साहित्य</p> <p>पुस्तक ३ : पुरातन भारती साहित्य</p> <p>पुस्तक ४ : हिन्दी भाषा साहित्य</p>	<p>साहित्यशास्त्र प्रश्नपत्र (MAR018) ०४ शैलीक</p> <p>पुस्तक १ : साहित्यशास्त्र, साहित्यशास्त्र का विकास</p> <p>पुस्तक २ : साहित्यशास्त्र</p> <p>पुस्तक ३ : साहित्यशास्त्र का विकास</p> <p>पुस्तक ४ : साहित्यशास्त्र का विकास</p>
<p>वैकल्पिक भारती साहित्य (MAR016) ०४ शैलीक</p> <p>पुस्तक १ : वैकल्पिक साहित्यवादी संकल्पना और प्रकाश</p> <p>पुस्तक २ : वैकल्पिक साहित्य - १९६० - १९८०</p> <p>पुस्तक ३ : वैकल्पिक साहित्य - १९८० - १९९०</p> <p>पुस्तक ४ : वैकल्पिक साहित्य - १९९० - २०००</p>	<p>आधुनिक भारती साहित्यशास्त्र (MAR019) ०४ शैलीक</p> <p>पुस्तक १ : साहित्यशास्त्र का विकास और साहित्यशास्त्र का विकास</p> <p>पुस्तक २ : साहित्यशास्त्र - विदेशी साहित्य (साहित्यशास्त्र - एक कृतकाली)</p> <p>पुस्तक ३ : साहित्यशास्त्र और साहित्यशास्त्र का विकास</p> <p>पुस्तक ४ : साहित्यशास्त्र - साहित्यशास्त्र</p>
<p>भारती साहित्यशास्त्र सांस्कृतिक अध्ययन (MAR017) ०४ शैलीक</p> <p>पुस्तक १ : सांस्कृतिक अध्ययन - साहित्यशास्त्र, साहित्यशास्त्र का विकास</p> <p>पुस्तक २ : साहित्यशास्त्र का विकास और साहित्यशास्त्र का विकास</p> <p>पुस्तक ३ : साहित्यशास्त्र का विकास और साहित्यशास्त्र का विकास</p> <p>पुस्तक ४ : साहित्यशास्त्र का विकास और साहित्यशास्त्र का विकास</p>	
<p>साहित्यशास्त्र (MAH099) ०४ शैलीक</p>	